

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка

Рада молодих науковців

**KREMENETS SCIENCE:
OPEN AIR,
АБО НАУКА В КРОСІВКАХ**

Випуск II

ФОП Цюпак А. А.
м. Хмельницький
2017

ББК 74.58+88.4

К79

KREMENETS SCIENCE: OPEN AIR, АБО НАУКА В КРОСІВКАХ : збірник наукових статей. Випуск II. / [за заг. ред. Р. О. Дубровського]. – Хмельницький : ФОП Цюпак А. А., 2017. – 188 с.

Друкується згідно з рішенням Ради молодих науковців Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка (протокол № 3 від 24 травня 2017 р.).

Для внутрішнього використання.

Збірник містить статті молодих науковців, представлені в рамках роботи II семінару-турпоходу «KREMENETS SCIENCE: OPEN AIR, АБО НАУКА В КРОСІВКАХ». Публікації стосуються суспільно-політичних, психологічних, екологічних, інформаційних, технічних та культурно-естетичних вимірів безпеки / небезпеки.

Редакційна колегія:

Дубровський Р. О., кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології та суспільних дисциплін КОГПА ім. Тараса Шевченка;

Мороз О. В., кандидат філософських наук, старший викладач кафедри української філології та суспільних дисциплін КОГПА ім. Тараса Шевченка;

Омельчук О. В., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій КОГПА ім. Тараса Шевченка;

Цісарук В. Ю., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій КОГПА ім. Тараса Шевченка;

Тригуба О. В., кандидат сільськогосподарських наук, викладач циклової комісії природничих дисциплін Кременецького педагогічного коледжу Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

Дизайн та верстка:

Киричок С. В.

Відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, імен та інших відомостей несуть автори публікацій.

ББК 74.58+88.4

© Автори статей, 2017

РОЗДІЛ І.

ЕКОЛОГІЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКИ



УДК 140+504

Мороз О. В.

ЕКОЛОГІЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКИ МАЙБУТНЬОГО: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У процесі філософського аналізу детерміновано основні вектори екологічних проблем людства крізь призму думок мислителів та вчених-природознавців з метою визначення найбільш оптимальних шляхів поліпшення еко-майбутнього нашої планети, спонукання до роздумів над реаліями буття, його цінностями та майбутніми перспективами.

Ключові слова: екологія, нова екологічна парадигма, екологічні проблеми, еко-майбутнє, «світове село», екософія, екологічний рух, коєволюція, споживацьке відношення, природа як джерело цінностей.

In the process of philosophical analysis the main vectors of ecological problems of human through the prism of the thoughts of philosophers and scientists are defined; the most optimal ways to improve the eco-future of the planet, motivations to reflect on the realities of life, its values and future prospects are determined.

Key words: ecology, new environmental paradigm, environmental issues, eco-future, «global village», ecosophy, the environmental movement, coevolution, consumer relation, nature as a source of values.

Постановка проблеми. Швидкі темпи життя, прискорений розвиток суспільства та відносин стають основними причинами зростання конкуренції не тільки поміж членами одного суспільства, але й між представниками різних націй. Це, у свою чергу, провокує зміни у світоглядних орієнтирах населення планети з метою виживання в сучасному світі. Новий погляд на життя, нестандартний підхід до розв'язання проблем, подолання стереотипного відношення до оцінки світу та явищ в цілому стають невід'ємними атрибутами сучасної людини. У той же час не втрачають актуальності філософські погляди провідних мислителів минулих століть, досягнення сучасної науки, які слугують

плацдармом для розвитку та видозміни у процесі комплексного підходу до розуміння взаємовідносин людини і природи.

Повноцінне існування особистості, способи покращення її життєвого простору неможливо уявити без належного стану екологічної картини світу, який останніми століттями різко погіршується через низку причин. Тому принцип нераціональної взаємодії між людиною та природою, питання екологічної безпеки майбутнього людства набувають все більшої актуальності та вимагають не тільки теоретичного обґрунтування, але й практичних шляхів вирішення, зокрема у сфері філософського аналізу людського та природного буття.

Багатоаспектність екологічної проблематики, неоднозначність її сприйняття й трактування є причиною існування різноманітних підходів крізь призму філософсько-теоретичних та світоглядних рефлексій. Питання глибинної екології, екологічної безпеки у їх філософській інтерпретації, соціальний та біорегіональний напрями екологізму вивчають провідні українські вчені Т. Гардашук, М. Кисельова, В. Крисаченко, Л. Сидоренко та інші.

Ідеї біоетики та філософії природи досліджували К. Завадський, Н. Депенчук, Р. Карпінська, І. Лісеєв, А. Мамзін, С. Ерлик, Ю. Олейніков, А. Ільїн, Л. Фесенкова, І. Фролова, А. Шаталов та інші. Аксиологічний вимір біологічного знання був предметом наукових пошуків С. Пастушного та В. Кордюма. Фундаментальні дослідження київської школи філософії біології були представлені роботами Н. Костюк, Н. Депенчук, Л. Сидоренко, у працях яких розкрито питання ґносеологічно-методологічних концепцій сутності живого. Аналіз екологічної ситуації в цілому, концепцій глибинної філософії та принципів біофілії здійснюють такі зарубіжні науковці, як: С. Келерт, Дж. Левлок, К. Мейер-Абіх, А. Наесс, Б. Нортон, Т. Розак, Е. Уілсон та інші.

Виклад основного матеріалу. Голова товариства «Зелена Україна», кандидат філософських наук Т. Гардашук виділяє три основні генерації екологічних проблем. Перша охоплює проблеми використання земель і водних ресурсів, захисту лісів і ґрунтів, збереження флори та фауни, створення національних парків та управління ними тощо. До другої генерації належать проблеми утилізації токсичних відходів, забруднення басейнів рік, озер та підземних вод, занецищення повітря. Третя генерація – глобальні проблеми зміни клімату, руйнування озонового шару, забруднення світового океану, глобальне спустелювання, винищення тропічних лісів, глобальні втрати біорозмаїття, транспорт і утилізація токсичних відходів [1, с. 14]. Вищеперераховані екологічні

проблеми та їх наслідки слід враховувати при побудові сучасної екологічної парадигми, оскільки вони слугують основою для прогнозування еко-майбутнього людства.

Виховання нової «людини екологічної» – один із векторів екологічного виміру майбутнього, який полягає у формуванні нового світогляду, усвідомлення трагічності екологічної ситуації всім людством. Варто зауважити думку українського філософа А. Толстоухова про те, що «якби всі мешканці планети усвідомлювали, «наскільки все погано», то це б викликало глобальну паніку, в умовах якої нічого взагалі не можна було б зрозуміти. Але добре вже те, що 5% населення планети розуміє ситуацію, що склалася, та намагається знайти її вирішення, ці 5% – це, мабуть, саме екологи і філософи [3, с. 18]. Останнім належить розробка нового світоглядно-методологічного підходу.

Сучасні екологічні проблеми торкаються сфери особистих переживань людини, екзистенційних вимірів її буття, спонукаючи до переосмислення світоглядно-ціннісних орієнтацій особистості. Американський філософ Т. Розак із цього приводу пише: «Коли я звертаюся до екологічних проблем, я починаю усвідомлювати, що відчуваю на собі «погляди» представників інших видів: інші істоти, що живуть поряд з нами, сподіваються, що присоромлені людські брати побачать помилки, зроблені ними на своєму шляху» [4, с. 1]. Таким чином, зміна ставлення до довкілля несе зміни світогляду, ціннісних орієнтирів та ідеалів людини, які лежать, перш за все, у площині внутрішнього світу кожного. Разом із тим, недоречною, на наш погляд, виглядає моралізація екологічних проблем, особливо в епоху постмодернізму, науково-технічної та інформаційної революції, пропагування образу вільної особистості, яка самостійно визначає рівень «своїї моральності», не керуючись суспільними нормами або усталеними моральними законами.

Вектор неперервної освіти у сфері екологічного навчання та виховання не втрачає актуальності на сучасному етапі, а, навпаки, виступає інструментом поглиблення й удосконалення набутих знань про закони функціонування живої природи та пряму залежність людини від природних систем, формування належної поведінки та відношення до природи, екологічної безпеки різних верств населення тощо. Екологічна глобалізація у даному випадку переходить із сфери абстрактного у сферу конкретного, носить характер регіональний та локальний, де збереження довкілля певного регіону, очищення струмка, відновлення природного балансу окремого природного середовища дозволить поліпшити загальну екологічну картину світу в цілому.

Сучасні цивілізаційні процеси об'єднують людство не тільки у позитивному плані завдяки духовно-культурним чинникам, мультикультуралізму, але й негативному – появою та активним розвитком глобалізаційних проблем. «Світове село» – термін, який часто використовують у контексті розгляду згаданого явища, приписуючи йому невіддільність, цілісність та системне співіснування держав з різним рівнем розвитку, мовою, культурою, релігійними переконаннями тощо, пов'язаних між собою у плані екологічному, де на перше місце виходять проблеми глобального характеру, в якійсь мірі поступаючись локальним питанням.

Екологічний вимір безпеки майбутнього вимагає побудови цілісного бачення природи з орієнтацією не на класичне утилітарне західноєвропейське уявлення про навколишнє середовище, а вимагає врахування цінностей тих країн, які ще розвиваються. У цьому контексті розуміння природи лежить в основі детермінації її як самоцінності, а не як засобу подальшої життєдіяльності людини. «Лише радикальна зміна існуючої системи відносин людини до світу може призвести до знаходження виходу з глобальної світової кризи. Не дарма цю кризу часто називають «цивілізаційною»: помилковість ситуації полягає не в якійсь окремій галузі людської життєдіяльності, а в загальній спрямованості людського світобачення» [3, с. 17]. Створення такого нового підходу до розуміння природи, подолання уявлень про її розгляд як бази ресурсів – завдання сучасної світової спільноти.

Не втрачає актуальності, а, навпаки, набуває нового змістового тлумачення вислів французького просвітника-філософа Ж.-Ж. Руссо «Назад до природи», сутність якого в інтерпретації подій ХХІ століття трактується як «нова любов» до природи. Вона полягає не тільки в естетичній насолоді та задоволенні від споглядання природних процесів та явищ, але і в активному відпочинку людини на природі, спорті на свіжому повітрі, проведенні пікніків, туризму, подорожей, відмови від цивілізаційних благ на противагу усамітненому співжитті з природою тощо. У цьому контексті доречно згадати актуальні слова А. Толстоухова про те, що найкращим варіантом взаємодії людини і природи є ситуація, за якої «підсвідома любов до природи поєднувалась би зі свідомим ставленням до неї як до джерела цінностей, як до рівноправного партнера людства, як до фундаменту самої людської культури» [1, с. 22]. Таким чином, подолання споживацького відношення до природи, визнання її самоцінності – головні завдання у процесі побудови нової екологічної парадигми.

У процесі природокористування використання надбань екологів має неабияке значення з огляду на субстанційний характер їх досліджень природи та природних явищ. Наступним щаблем наукових пошуків стає розробка та впровадження ідей нового напрямку – екософії, розробленого норвезьким і французьким філософами А. Нессою та Ф. Гваттарі. Зокрема, А. Несс зазначає: «Під екософією я розумію філософію екологічної гармонії або балансу. Як і будь-яка «софія», вона містить норми, правила, постулати, пріоритети і гіпотези, що стосуються стану справ у Всесвіті. Напрямки інтересів екософії варіативні, включають не тільки факти забруднення, ресурси, населення і т. д., але і ціннісні пріоритети» [2]. Об'єднання зусиль екологів та філософів, спрямовані на покращення екологічного стану планети, дозволить об'єктивно оцінити проблему в контексті еко-майбутнього та продумати методологічні шляхи її вирішення в природничо-науковій галузі знань.

Серед векторів еко-філософського спектру осмислення екологічних проблем виділяють наступні напрями: глибинна екологія, екологічний фемінізм, соціальна екологія, біорегіоналізм. Найвпливовішим серед них вважається глибинна екологія, головне завдання якої полягає у формуванні світогляду, ідеології екологізму і утвердження нової екологічної парадигми. Активним його розробником був норвезький філософ Арне Наесс, який вважав, що переживати проблеми живої природи потрібно як свої власні.

Він разом зі своїм однодумцем Дж. Сешонсом сформував базові екософські принципи глибинної екології: право на добробут і процвітання людства та всіх інших форм життя на Землі визначаються їхньою внутрішньою іманентною цінністю, а не через поняття користі для людини; люди не мають жодних виняткових прав на зменшення природного багатства та розмаїття, а мають виходити лише із необхідності задоволення своїх базових життєвих потреб; процвітання людського життя та культури сумісні із суттєвим зменшенням чисельності людської популяції, а процвітання інших форм життя вимагає такого зменшення [1, с. 74]. Пізніше основні положення глибинної екології, проблема виживання людства, природи та довкілля спричинили виникнення унікального феномена суспільно-політичного життя – екологічного руху як своєрідного осмислення взаємодії людини і природи у процесі екологічної революції, головна мета діяльності якого передбачає відновлення балансного зв'язку між людством та природою, використання відновлювальних джерел енергії, зміну морально-ціннісного відношення людини до природи, економічну

зацікавленість людей в збереженні навколишнього середовища. Члени екологічного руху провадили різноманітні акції на захист дикої природи: вбивали цвяхи в дерева, щоб зірвати їхню вирубку; прибирали розмітку на будівельних майданчиках; знищували бульдозери та іншу техніку; підривали опори ліній електропередачі.

Оцінка діяльності даного напрямку в контексті філософських роздумів апелює до позитивної та негативної тенденцій. Перша проявляється в радикалізмі даного руху в процесі захисту природи та навколишнього середовища, відстоюванні інтересів природи на протигагу людським потребам, рівноправному ставленні до світу, реально-практичних кроках на шляху збереження природних багатств. Друга носить частково антигуманний характер щодо оцінки людини та її місця у сучасному світі, оскільки члени руху, апелюючи до язичницьких вірувань та міфології, жорстко засуджували християнство та антропоцентризм.

Радикалізм глибинної екології на протигагу поверхневій виступить каталізатором прискорення природоохоронних процесів, їх практичній реалізації. Натомість, на наш погляд, викличе обурення з боку більшої частини населення планети, бо понесе за собою ламання стереотипів, ґрунтованих на західному раціоналізмові, прагматизмі і техніко-технологічному оптимізмі. Тому варто спочатку вдатися до поступової зміни відношення до природи, визнання її та включення до системи людських цінностей, вироблення почуття відповідальності за стан навколишнього довкілля як «власної оселі».

Наступним вектором екологічної безпеки майбутнього, на думку вітчизняного філософа А. Толстоухова, є залучення інших професіоналів – політиків, оскільки «вони мають реальну можливість впливати на хід подій, впровадження наукових і філософських ідей у політичне життя дозволить всім мешканцям планети зрозуміти та відчути ці ідеї» [3, с. 20]. Лідерські якості політиків, емоційність та популярність на світовій арені можуть бути використанні не тільки у якості піару та пропагування політичної програми, але й з метою звернення до проблем екологічної культури у філософському контексті, формуванні цілісного світобачення, який включає різногалузовий підхід до осмислення природного, людського та соціального буття.

Розгляд суспільства як специфічної форми буття живого у руслі екологічної проблематики апелює до принципу коеволюції, у межах якого відбувається розвиток біологічного та інтелектуального в системі «природа–життя–суспільство», а сутнісне ядро розкривається завдяки застосуванню синергетичної

стратегії. «Цей підхід не створює загальні теоретичні еволюційні закони, він – відкриває їх, відображаючи кордонні моделі їх дії. Тобто побудова синергетичних моделей від емпіричних до розвитку нових теоретичних уявлень про якості складних систем» [3, с. 30]. Розгляд екологічних проблем, шляхів та механізмів їх вирішення на нових засадах постнекласичної науки відбувається від емпіричного осягнення сутності явищ, їх локального характеру до осмислення безпеки цілісності всього світового Універсуму. Розвиток природи і суспільства на засадах коеволюції повинен базуватися на знаннях теоретичних засад існування живого з метою практичної життєдіяльності суспільства як однієї із буттєвих форм існування живого.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, складність та багатовекторність екологічних проблем потребують комплексного підходу до їх розв'язання у контексті належної оцінки спектру теоретичних напрацювань і концепцій, взаємообмінів думок серед мислителів, вчених-природознавців, політичних і громадських діячів з метою визначення найбільш оптимальних шляхів поліпшення еко-майбутнього всієї планети. Окреслені вектори еко-майбутнього не є практичними шляхами розв'язання екологічних проблем, але їх аналіз та синтез спонукають до роздумів над реаліями буття, його цінностями та майбутніми перспективами.

Література

1. Гардашук Т. В. Концептуальні параметри екологізму / Т. В. Гардашук. – К. : ПАРАПАН, 2005. – 200 с.
2. Екософія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wikiwand.com/uk/Екософія> (дата звертання: 21.04.2017). – Назва з екрану.
3. Людина в лабіринті перспектив / [А. В. Толстоухов та ін.]. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 220 с.
4. Roszak T. Where Psyche Meets Gaia / T. Roszak // Ecopsychology: Restoring the Earth, Healing the Mind. – San Francisco: Sierra Club Books, 1995. – Р. 1.
5. Толстоухов А. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє / А. Толстоухов – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / [сост. и посл. А. А. Гусейнова] / Альберт Швейцер. – М. : Прогресс, 1992. – 576 с.



УДК 581.4 + 908(477.84)

**Крупенко М. С.,
Тригуба О. В.**

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ РОДИНИ БОБОВИХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО БОТАНІЧНОГО САДУ

Дана стаття присвячена дослідженню лікарських рослин родини Бобових Кременецького ботанічного саду. У традиційній та народній медицині використовується 15 видів, 10 з яких є інтродуцентами. Вони позитивно впливають на дихальну, травну, кровоносну та інші системи, попит постійно зростає, ресурси швидко зменшуються. Для задоволення потреб, потрібно розширити промислове вирощування цих рослин.

Ключові слова: лікарські рослини, родина Бобові, ботанічний сад, інтродуценти.

This article is devoted to the scientific research of Kremenets botanical garden medicinal plants of the legume, or the pea, family. 15 species (ten of which are exotic) are used in traditional medicine. They affect positively on the respiratory, digestive, circulatory and other systems, the demand is growing constantly, resources are diminishing rapidly. It is necessary to expand the commercial cultivation of these plants in order to meet it requirement.

Keywords: herbs, legume family, a botanical garden, introduced species.

Постановка проблеми. Незважаючи на наявний вибір лікарських препаратів, що постачає фармацевтична промисловість, фітотерапія залишається доволі популярним методом лікування [11]. Серед її переваг необхідно відзначити насамперед безпечність рослин і можливість їх тривалого застосування, біологічну спорідненість між активними речовинами рослин і фізіологічно активними речовинами організму, полівалентність дії фітопрепаратів, простоту та зручність їх приготування і використання вдома тощо [16].

Сьогодні зростає виробництво та застосування лікарських засобів (ЛЗ) на основі лікарської рослинної сировини (ЛРС). Частка таких препаратів на світовому фармацевтичному ринку, за різними оцінками, становить від 33% до 50% [9]. Від 2001 року Україна, як незалежна держава, має свою Державну Фармакопею. Вона є основою державного контролю якості та сертифікації ЛЗ. За останні роки потреба у лікарських рослинах зросла більш ніж на 25% [8], 40% фармацевтичної продукції у світі виготовляється з лікарських рослин. Особливо широко вони застосовуються у США. За оцінками експертів ВООЗ, у найближчі 10 років частка фітопрепаратів у загальному обсязі споживання фармацевтичних препаратів сягне 60%. Це пов'язано, у першу чергу, з тим, що близько 15% населення Землі страждає на алергію, в тому числі й на синтетичні лікарські препарати [7].

В офіційні та народні медицині здавна використовують родину Бобові, зокрема роди: Астрagal (Astragalus), Козлятник (Galega), Дрік (Genista), Солодка, (Glycyrrhiza), Чина (Lathyrus), Буркун (Melilotus), Вовчуг (Ononis), Квасоля (Phaseolus), Робінія (Robinia), Секуринéга (Securinéga), Софора (Sophora), Люцерна (Medicago), Люпин (Lupinus) та ін.

На території України лікарські рослини вирощують на присадибних ділянках, у сільськогосподарських підприємствах, приватних аптекарських садах та ботанічних садах.

Виклад основного матеріалу. Кременецький ботанічний сад – пам'ятка садово-паркового мистецтва, науково-дослідна установа загальнодержавного значення, у ньому функціонує п'ять науково-дослідних відділів, площа близько 200 гектарів.

Мета роботи – дослідити лікарські рослини колекційного складу родини Бобових Кременецького ботанічного саду.

Створення відділу лікарських та нових перспективних культур у Кременецькому ботанічному саду розпочалося в 2005 році з добору вихідного складу колекцій і розробки концепції досліджень.

Сьогодні родина Бобові представлена 92 видами, 15 з яких є лікарськими рослинами (астрagal шерстистоквітковий (*Astragalus dasyanthus* Pall.), козлятник лікарський (*Galega officinalis* L.), дрік красильний (*Genista tinctoria* L.), солодка (гола, щетиниста, шорстка) (*Glycyrrhiza glabra* L., *G. echinata* L., *G. hirsuta* Pall.), чина весняна (*Lathyrus vernus* (L.) Bernh., буркун лікарський (*Melilotus officinalis* (L.) Pall), Вовчуг польовий (*Ononis arvensis* L.), квасоля звичайна (*Phaseolus vulgaris* L.), робінія звичайна (акація біла) (*Robinia pseudoacacia* L.), секуринéга кушиста (*Securinega suffruticosa* (Pall.) Rend.), софора японська (*Styphnolóbium*

japónicum L.), люцерна посівна (*Medicago sativa* L.) та люпин білий (*Lupinus albus* L.) [5].

Вони складають 16,3% від усього колекційного складу, належать до 13 родів, інтродуценти займають 66,6% (10 видів). Традиційна медицина використовує 73,3% рослин (11 видів), вони занесені до фармакопеї, у народній медицині 26,7% (4 види) відповідно (дрік красильний, козлятник лікарський, квасоля звичайна, чина весняна).

Astragalus dasyanthus Pall – рідкісний, занесений до Червоної книги України та Світового Червоного списку [10]. Препарати з цієї рослини мають гіпотензивну, кардіотонічну та седативну дію. Вони покращують діурез, роботу печінки та позитивно впливають на зсідання крові. У медичній практиці настій з астрагалу шерстистоквіткового застосовують при гіпертонії 1 та 2 ступеня, а також при стенокардії, пороках серця та аномаліях серцево-судинної системи, гострих та хронічних гломерулонефритах. Більш широко використовується астрагал шерстистоквітковий у нетрадиційній медицині. Цю траву вживають як кровоспинний, блювотний, потогінний та сечогінний засіб, а також застосовують при лікуванні золотухи, ревматизму, випадання матки та для зняття набряків різного походження [13].

Galega officinalis L. використовується у нетрадиційній медицині для лікування цукрового діабету. У Болгарії, Великобританії та США є офіційною рослиною, що застосовується при легких формах діабету [6, 18].

Genista tinctoria L. використовується для виготовлення ліків, які ефективно лікують маткові кровотечі. У нетрадиційній медицині цю лікарську рослину застосовують як судинозвужувальний, жовчогінний, сечогінний, заспокійливий, проносний, кровоочисний і кровоспинний засіб [14].

Glycyrrhiza glabra L. – рослинна, цінна завдяки кореням, які використовуються із знеболювальною, жовчогінною, гепатозахисною, послаблюючою, діуретичною і спазмолітичною метою. Розроблено препарати від кашлю, для лікування бронхіту, запалення носоглотки, кон'юнктивітів, ревматоїдного артриту тощо. Виготовляють імунomodуючі препарати для дітей [1, 2].

Láthyris vérnus (L.) Bernh. має протизапальну, ранозагоєвальну і знеболюючу дії. Народна медицина настій трави використовують при болях в області серця, зовнішньо використовують для полоскання горла і рота при запальних процесах [15].

Melilotus officinalis (L.) Pall. Використовують траву, з якої виготовляють препарати, що мають пом'якшувальні, болетамуючі та відхаркувальні властивості, посилюють кровообіг, сприяють усуненню запальних процесів і набряків. Буркун використовують при кашлі, безсонні, як засіб, що стимулює виділення молока в матерів-годувальниць, для лікування яєчників у жінок. У зборах трав рослину використовують при бронхіті, туберкульозі легень, болях у шлунку, набряках та ревматизмі [12].

Ononis arvensis L. використовують для виготовлення галенових препаратів, вони мають послаблюючі, сечогінні, кровоспинні, гіпотензивні, протизапальні та кардіотонічні властивості, вони знижують ламкість та проникність капілярів, перистальтику кишечника і підвищують його тонус. У традиційній медицині вовчуг польовий, як і вовчуг колючий, застосовують для лікування геморою, тріщин заднього проходу, хронічних запорів, запалень нирок і сечового міхура, а також при подагрі, нирковокам'яній хворобі та маткових кровотечах різної природи. Крім цього, вовчуг польовий відомий у народній медицині як засіб від епілепсії та радикуліту.

Phaseolus vulgaris L. – дієтичний продукт, володіє протидерматичними і сечогінними властивостями, знижує вміст цукру в крові [14].

Robinia pseudoacacia L. має цінні квіти, які використовуються проти простуди, вони є легким проносним засобом, яким користуються під час лікування нирок, сечового міхура та в разі сечокам'яної хвороби [13].

Securinega suffruticosa (Pall.) Rend. містить алкалоїд секуринін, найбільша кількість його (близько 0,3%) накопичується в листках. Секуриніну нітрат використовують як тонізуючий засіб при астеничних станах, паралічах, неврастенії, при статевому безсиллі на основі функціональних нервових розладів, як засіб, що збуджує ЦНС [14].

Styphnolóbium japónicum L. містить речовини флавоноїдної природи (рутин, кверцетин та інші), що є сировиною для промислового одержання рутину і кверцетину. Ці сполуки мають антиоксидантну, протівірусну, протизапальну, імунотропну і протипроменеву дію [17, 19]. У складі софори знайдено велику кількість (до 4%) алкалоїдів – пахікарпін і матрін, вони сприяють зниженню тонуусу судин і падіння артеріального тиску. Клінічне застосування ці речовини знайшли в лікуванні раку, вірусного гепатиту і серцевих захворювань.

Medicago sativa L. є одним з компонентів біологічно активних добавок до їжі американських компаній «NutriCare International», «CaliVita International (Spirulina Chlorella Plus)», «Life Production (Green Care)», «Антихолінестерін», «Ерамін», «Альфа герб», порошки «Хлорофіл люцерни» виробництва Росії та ін. Фітоконцентрати люцерни посівної використовують у засобах догляду за шкірою [3]. У народній медицині рослину застосовують при захворюваннях кишечника, шлунка, цитоподібної залози, для поліпшення обміну речовин, нормалізації стану кровоносної системи, зниження рівня холестерину, підвищення рівня гемоглобіну в крові.

Lupinus albus L. у народній медицині застосовують проти нарывів, родимих плям, для збудження апетиту, як засіб від глистів та болю в животі та печінці. З косметичними цілями – для росту волосся та проти зморшок.

В Україні зареєстровано ряд біологічно активних добавок, у складі яких міститься різний вміст біологічно активних субстанцій, отриманих із люпину, з рекомендаціями для внутрішнього або зовнішнього застосування. На вітчизняному ринку присутні: «Формула росту волосся» – капсули № 60 та шампунь виробництва Росії; «Зелена аптека» – настій для волосся; «Збір 2» – проти випадіння, для закріплення та росту волосся – 250 мл вітчизняного виробництва; вітаміни для жінок «Women's Ultra Mega» (№ 80) виробництва «GNC», США; «Фітокомплекс 5» – 50 мл ЗАО «Медикон», Росія; крем «Гистан», 30 мл фірми «Вітамакс», Казахстан тощо [4].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Лікарські рослини родини Бобових мають важливе значення у лікуванні захворювань. У Кременецькому ботанічному саду вирощується для цих потреб 15 видів, 11 з яких занесено до Державної Фармакопеї України. Попит на лікарські рослини постійно зростає, ресурси катастрофічно швидко зменшуються. Для задоволення попиту необхідним є розширення промислового вирощування лікарських рослин. У ботанічному саду планують зайнятися інтродукцією нових видів родини Бобових шляхом делектусного обміну з країнами Європи.

Література

1. Амосов А. С. Солодка – технология, препараты, применение в мировой практике: краткий обзор патентных источников / А. С. Амосов, В. И. Литвиненко // Фармаком. – 2003. – № 4. – С. 30 – 48.

2. Амосов А. С. Солодка: технология препаратов (краткий обзор) / А.С. Амосов, В. И. Литвиненко // Фармаком. – 2004. – № 1. – С. 53 – 61.
3. Гречана О. В. Исследование *Medicago falcata* L. subsp. *romanica* (Prodan.) O. Schwarz & Klink / О. В. Гречана // Технологічні та біофармацевтичні аспекти створення лікарських препаратів різної направленості дії: 1-ша міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 7-8 листоп. 2014 р. Тези доп. – Харків, 2014. – С. 206 – 207.
4. Гречана О. В. Фармакогностичне дослідження *Lupinus luteus* L. / О. В. Гречана // Акт. питання фармац. та мед. науки та практики. – 2014. – № 1 (14). – С. 6 – 9.
5. Іваницький Р. С. Каталог рослин Кременецького ботанічного саду / [Р. С. Іваницький., А. М. Ліснічук, І. А. Гнатюк та ін.]. – Кременець, 2015. – 160 с.
6. Клевета Г. Я. Цукрознижувальний ефект екстрактів галеги лікарської (*Galega officinalis* L.) за умов експериментального цукрового діабету / [Г. Я. Клевета, А. М. Котик, М. І. Скибіцька та ін.] // Біол. студії. – 2009. – 3, № 2. – С. 59 – 64.
7. Мірзоева Т. В. Перспективи розвитку лікарського рослинництва / Т. В. Мірзоева // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип. 181 (6). – С. 176 – 181.
8. Мойсієнко В. В. Екологічний стан лікарських рослин в умовах природних фітоценозів Житомирщини / В. В. Мойсієнко // Вісник ЖНАЕУ. – 2012. – № 1, т. 1. – С. 96 – 103.
9. Настанова ВООЗ з належної практики вирощування та збору для лікарських рослин // Щотижневик «Аптека». – 2010. – № 744 (23). – С. 18.
10. Птиця В. В. *Astragalus dasyanthus* Pall. на південному сході України / В. В. Птиця // Пром. ботаника. – 2008. – Вип. 8. – С. 98 – 102.
11. Рухмакова О. А. Перспективи використання солодки голої як імуномодуючого засобу у педіатрії / О. А. Рухмакова, Т. Г. Ярних // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2014. – № 1. – С. 47 – 49.
12. Сайт «Аграрний сектор України» Лікарські рослини. Буркун лікарський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroua.net/plant/medicative/f-4>. Перевірено 27.03.2017.
13. Сайт «Аграрний тиждень. Україна» Відомий медонос і цілитель [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://a7d.com.ua/plants/1439-vidomij-medonos-i-cilitel.html>.

Перевірено 27.03.2017.

14. Сайт «Лікарські рослини. Лікування захворювань народними методами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zillya.in.ua/astragal-sherstistokvitkovij-opis-ta-likuvalni-vlastivosti>. – Перевірено 27.03.2017.

15. Сайт «Лікування в домашніх умовах» Чина весняна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://likuvan.in.ua/china-vesnyana-china-vesnyana.html>. – Перевірено 27.03.2017.

16. Темиргалиева Э. М. Некоторые вопросы фармакотерапии и фитотерапии / Э. М. Темиргалиева // Сибирский мед. журнал. – 2009. – Т. 24. – № 1. – С. 134 –135.

17. Чолак І. С. Нові біологічно активні сполуки в сировині софори японської (*Sophora japonica* L.) та їх біологічна активність (огляд літератури) / І. С. Чолак // Фітотерапія.Часопис. – 2010 – № 4. – С. 79 – 82.

18. Peirs C. Triterpenoids from the parts of *galega officinalis* // [Peirs C., Fable N., Long C., Gao M.] / Electronic Journal of Natural Substans. – 2006. – № 1. – Р. 6 – 11.

19. Silva F. A. Effects of phenolic propyl esters on the on the oxidative stability of refined sunflower oil / F. A. Silva, F. F. Borges, M. A. Ferreira / J Agric. Food Chem. – 2001 – Vol.4 9 – Р. 3936 – 3941.



УДК 611.73

Дух О. І.,
Повестюк М. В.

ОЦІНКА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ М'ЯЗОВОЇ СИСТЕМИ ПІДЛІТКІВ

У статті подається оцінка діяльності м'язової системи в учнів 8-11 класів Кременецької ЗОШ I-III ступенів №2 з урахуванням маси тіла, довжини тіла, обхвату грудної клітки та сили кисті. Отримані дані вимагають вдосконалення організації фізичної підготовки учнів з метою покращення функціонального стану м'язової системи.

Ключові слова: м'язова система, динамометрія, індекс маси тіла, обхват грудної клітки, силовий індекс.

The article deals with the evaluation of the musculoskeletal system of Kremenets school №2 students (grades 8-11) considering body weight, body length, chest girth and strength of hand. The data require the improving of students physical training organization in order to improve the functional state of the musculoskeletal system.

Keywords: musculoskeletal system, dynamometry, body mass index, chest girth, strength index.

Постановка проблеми. Функціональний стан м'язової системи є надзвичайно важливим фактором, який враховують при визначенні рівня здоров'я і працездатності людини. Увагу багатьох учених привертає оцінка силових здібностей людини, адже недостатній розвиток м'язової системи призводить до серйозних порушень і захворювань, які з'являються в організмі людини [1].

У підлітковому періоді (11-16 років) чітко відзначається зниження м'язової працездатності і витривалості, оскільки скелетні м'язи кінцівок інтенсивно ростуть, енергетичний обмін у них стає більш напруженим і менш стійким, а зростання систем життєзабезпечення (кровообігу, дихання, регуляції) може дещо відставати. Для досягнення гармонійного розвитку організму підлітків та збереження їх здоров'я саме в цей період рекомендується проводити постійний моніторинг функціонального стану м'язової системи [4].

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося на базі Кременецької ЗОШ I-III ступенів № 2. У ньому брали участь 50 учнів 8-11 класів. Вимірювання антропометричних показників (довжина та маса тіла) проводилися за загальноприйнятою методикою [7]. Розрахунок індексу маси тіла здійснювали за формулою: відношення маси тіла в кілограмах до зросту в метрах, зведеному у квадрат. Дослідження силових показників проводилося методом динамометрії. Силовий індекс для м'язів рук розраховували відношенням сили кисті більш сильної руки (у кілограмах) до маси тіла. Вимірювання об'єму грудної клітки проводилося за поширеним алгоритмом у трьох позиціях: на максимальному вдиху, на максимальному видиху та впродовж дихальної паузи [4]. Усі результати було нами проаналізовано та статистично опрацьовано.

Однією із важливих ознак здорової людини є стабільна маса тіла. За допомогою простої формули фахівці оцінюють масу тіла людини в залежності від її зросту. Для більшості людей ця методика дозволяє з'ясувати наявність або відсутність у них надмірної ваги (і надлишку жиру відповідно), яка негативно впливатиме на здоров'я.

У результаті проведених нами досліджень було встановлено, що із 19 учнів Кременецької ЗОШ I-III ступенів № 2 вага в межах норми знаходиться у 14 хлопців (74%), недостатня вага виявлена в 1 хлопця (5%), надлишкова вага – в 4-х хлопців (21%) (рис. 1). Аналіз результатів ваги тіла у дівчат показав, що вага в межах норми знаходиться у 30 учениць (97 %), надлишкова вага – в 1 учениці (3%), недостатньої ваги та ожиріння не виявлено (рис 2).

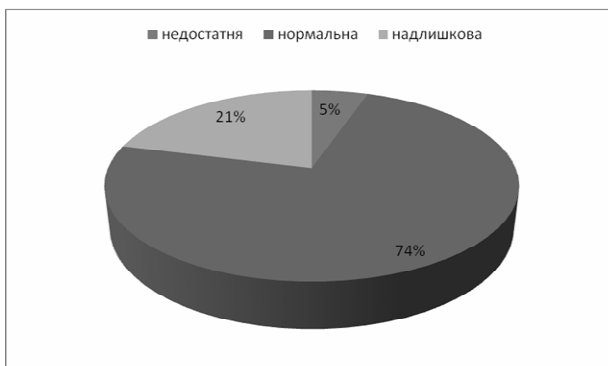


Рис.1. Оцінка індексу ваги тіла хлопців 13-17 років Кременецької ЗОШ I-III ступенів № 2 за рубрикацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (n=19)



Рис.2. Оцінка індексу ваги тіла дівчат 13-17 років Кременецької ЗОШ I-III ступенів № 2 за рубрикацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (n=31)

Дослідженнями багатьох учених [6] встановлено, що підвищення показника індексу маси тіла збільшує шанс розвитку таких захворювань, як діабет, гіпертонія, артрит, деякі види раку, захворювання серцево-судинної системи. При цьому значно

зростає навантаження на кістки, хребет, в результаті чого порушується нормальна робота опорно-рухового апарату. За даними ВООЗ (2002 р.), надмірна вага скорочує тривалість життя на 8 –10 років. Небезпеку також становить недостатня вага, що може призвести до слабкості кісток, недокрів'я (анемія) та втрати волосся та ін. [2].

Аналіз показників силового індексу опрацьовувався нами на основі експрес-методики оцінки рівня фізичного здоров'я Г. Л. Апанасенка [1]. Цей індекс свідчить про те, які зусилля розвиває підліток у силі згиначів кисті щодо маси свого тіла. Аналізуючи дані наших досліджень, ми виявили, що у хлопців цей показник перебуває в межах низького рівня у 10 учнів (53%), нижче середнього рівня – у 3 учнів (16%), середній – у 6 учнів (31%) (рис. 3). Значення силового індексу у 29 дівчат знаходилося на низькому рівні (94%), тоді як значення нижче за середній – у 2 дівчат (6%). Слід зазначити, що середній та високий рівні силового індексу відсутні серед досліджених учениць (рис 4).

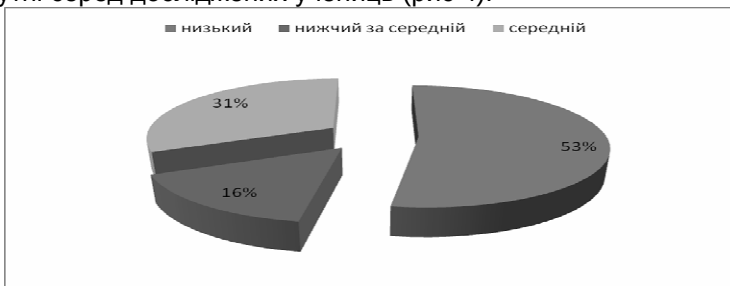


Рис.3 Оцінка силового індексу у хлопців 13-17 років Кременецької ЗОШ I-III ступенів №2 за Г. Л. Апанасенком (n= 19)

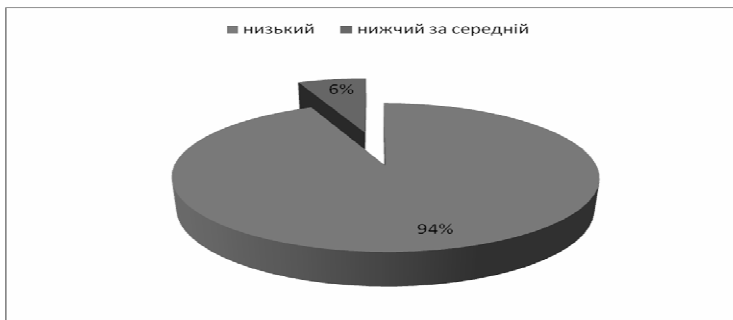


Рис.4. Оцінка силового індексу в дівчат 13-17 років Кременецької ЗОШ I-III ступенів №2 за Г. Л. Апанасенком (n= 31)

Загальновідомо, що механічні навантаження значно впливають на стан м'язової системи організму. Підвищення фізичного навантаження підлітків викликає потовщення м'язових волокон, збільшення їх кількості шляхом повздожнього розщеплення волокон, а отже, збільшення маси м'язової речовини [5].

Про розвиток мускулатури можна судити за даними вимірювань м'язової сили (динамометрія) і опосередковано – за обхватами грудної клітки (табл. 1). Показники сили кисті та обхвату грудної клітки дівчат та хлопців оцінювались нами шляхом зіставлення індивідуальних даних з нормативами [8]. Об'єм грудної клітки в межах вікової норми був відзначений у 10 дівчат (32 %) та у 5 хлопців (26 %), тоді як відхилення від норми відзначено у 68 % дівчат і 74 % хлопців.

Таблиця 1
Середньостатистичні значення показників фізичного розвитку підлітків Кременецької ЗОШ I-III ступенів № 2 ($M \pm m$)

Показники	хлопці (n=19)	дівчата (n=31)
Довжина тіла (м)	1,74 $\pm$ 0,01	1,62 $\pm$ 0,1
Маса тіла (кг)	68 $\pm$ 1,36	55,5 $\pm$ 0,69
Динамометрія руки (кг)	30,68 $\pm$ 1,22	17,35 $\pm$ 0,58
Об'єм грудної клітки	81,05 $\pm$ 1,75	89,70 $\pm$ 1,67

За даними досліджень С. Б. Тіхвінського, Я.Н. Бобко (1991), учням підліткового віку для покращення м'язової працездатності та витривалості рекомендується займатися фізичними вправами не менше двох разів на тиждень. При цьому можна застосовувати вправи зі штангою малого розміру, вправи з атлетичної гімнастики. Слід обов'язково додати вправи з подоланням власної ваги, вправи в парах з елементами боротьби, лазіння по канату. Найефективніші при цьому такі види вправ, як єдиноборство, підтягування, підйом з вису в упор, піднімання ваги [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати наших досліджень свідчать про те, що у більшості учнів 8-11 класів Кременецької ЗОШ I-III ступенів № 2 значення силового індексу знаходилось на низькому рівні (хлопці – 53%, дівчата – 94%). Зіставлення індивідуальних даних об'єму грудної клітки з нормативами показали відхилення від норми у 68% дівчат і 74% хлопців. Надлишкова вага відзначена в 21% хлопців та 4% дівчат. Отримані нами результати вимагають вдосконалення організації

фізичної підготовки учнів з метою покращення функціонального стану м'язової системи.

Література

1. Апанасенко Г. Л. Медицинская валеология / Г. Л. Апанасенко, Л. А. Попова. — К. : Здоров'я, 1998. — 244 с.
2. Большова О. В. Ожиріння в дитячому та підлітковому віці / О. В. Большова // Здоров'я України. — 2008. — № 18/1. — С. 50 – 51; 53.
3. Бузюн А. И. Развитие силовых способностей у учащихся / А. И. Бузюн // Начальная школа. — 1988. — №8. — С. 50 – 51.
4. Виноградов О. О. Вікова фізіологія : методичні рекомендації до практичних робіт / О. О. Виноградов, О. А. Виноградов, О. Д. Боярчук ; Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». — Луганськ : Видавництво ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. — 50 с.
5. Лошицька Т. І. Аналіз розвитку сили різних м'язових груп у дівчат 18–20 років / Т. І. Лошицька // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. — 2012. — № 6. — С. 91 – 93.
6. Мороз О. О. Обґрунтування таблиці-класифікатора порушень ваги тіла жінок 21–35 років / О. О. Мороз // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць галузі фізичної культури та спорту. — Львів, 2010. — Вип. 14, т. 3. — С. 121 – 126.
7. Плахтій П. Д. Фізіологія людини: практикум для вищ. навч. закл. / П.Д. Плахтій ; Кам'янець-Поділ. держ. ун-т. — Кам'янець-Подільський : Професіонал, 2005. — 234 с.
8. Методи діагностики фізичного стану школярів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uozter.gov.ua/XML/010920147.htm>



УДК 630

Кияненко Н. В.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОЛІМОРФНОЇ ФЛОРИ JUGLANS REGIA ПІД СПРИЯТЛИВИМ ВПЛИВОМ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ

Стаття присвячена відтворенню української флори біорізноманітним видом Juglans regia. У публікації наведені

підсумки проведених аналітичних досліджень виду *Juglans regia*, його місце у видовій, просторовій і трофічній структурі біогеоценозу. Розглянуто шляхи викорінення негативних впливів на розвиток та ріст екотипів *Juglans regia*. Обґрунтовано заходи, що сприяють підвищенню фотосинтетичної активності розмаїтої флори *Juglans regia* та обмежують розвиток її хвороб.

Ключові слова: поліморфність, екотипи, бонітет, мінливість, біогеоценоз.

The article is devoted to the reproduction of Ukrainian flora with a biodiversity specie Juglans regia. The publication presents the results of conducted studies of analytical type Juglans regia, its place in specific, spatial and trophic structure biogeocoenose. The ways of elimination of negative factors on the development and growth of ecotypes Juglans regia have been indentified. The measures that improve the photosynthetic activity of diverse flora Juglans regia and limit the disease development have been descrtibed.

Keywords: polimorfnist, ecotypes, creditworthiness, variability, biogeocoenosis.

Постановка проблеми. Від початку 50-х років минулого століття вид *Juglans regia* поволі набуває більшої популярності у промисловій сфері, ніж у лісовому господарстві України і бурхливо починає відтворюватися лише для харчових цілей. Запланована діяльність побудови «рослинного комунізму» сильними світу цього призвела до значних помилок, пов'язаних із не зовсім обґрунтованим вегетативним та насінним розмноженням горіха волоського, а також з недосконалою системою культивування. При інтенсивному розведенні промислових плантацій і садів СРСР горіхові насадження почали зазнавати всіляких негараздів і згодом набули мінливих деформацій у насінні та деревостанах [6]. Недовершені й невідпрацьовані заходи відтворення штовхнули цей вид до безконтрольності та самовиживання, і вже через півстоліття у лісовому господарстві *Juglans regia* вийшов до переліку непродуктивних деревинних порід України.

Проведені сучасні візуальні спостереження дали можливість глибоко оцінити пригнічений стан флори *Juglans regia* в природно-лісових територіальних комплексах, національних парках, ботанічних садах та природно-антропогенних ландшафтах України. Перестигле та, власне, й молоде розмаїття горіха зростає переважно з невідомим походженням, сортом, віком, із сумнівним генотипом і низьким класом бонітету. Старі деревостани та

непродуктивне горіхове насадження стали причиною виникнення багатьох хвороб, зменшення чисельності корисної орнітофауни, збільшення ентомошкідників [5]. Із невідомих причин різноманітні екотипи *Juglans regia* могли вільно повторно цвісти, здійснювати передчасний листопад, утворювати капові нарости, нерегулярно плодоносити, ускладнювати різноманітну систему фенотипу через спонтанну мутацію, хворіти генетичними, грибовими та вірусними хворобами, втрачати за один місяць зимового періоду до 20-30% води, зменшувати фотосинтетичну активність та вміст хімічних компонентів [10]. Через зменшення клітин із ліпідними шаром навколо протопласту в тканинах однорічних пагонів горіхові деревостани періодично потерпали від сильних морозів та весняних приморозків тощо.

Вивченню *Juglans regia* приділяли особливу увагу учені-лісівники, садівники, фізіологи та селекціонери: А. Й. Швиденко, Т. С. Панфілова, Д. І. Прутенський, Ю. І. Нікітінський, Р. В. Куклінський, Р. П. Караваєва, Ф. Л. Щепотьєв та інші. Їх дослідження й наукові настанови дещо ігнорувались або ж відкрито заборонялись комуністичною ідеологією, яка цілеспрямовано будувала «горіховий комунізм» за своїми вказівками та розпорядженням. Тому й не дивно, що горіхоплідні, в тому числі *Juglans regia*, на сьогодні втратили своє справжнє обличчя в очах української флори.

Виклад основного матеріалу. За своїм чисто природним походженням горіх волоський (*Juglans regia*) є древнім реліктом із горіхоплідних. Це розсіяносудинна, морфологічно різноманітна з мінливими ознаками листяна деревинна порода. Вона безпосередньо належить до родини Juglandaceae і в сучасному світі вважається найбільш поліморфною рослиною серед листяних деревинних видів.

Спочатку первинні популяції горіха волоського зосереджувалися тільки у Центральній, Південній та Східній Азії, бо ж із давніх давен у тих географічних зонах горіхова флора відтворювалася не тільки самосівом, але й людиною, котра бажала відновити та зберегти зелений світ біосфери за своїм рівнем світогляду. На початок XX століття значні популяції *Juglans regia* охоплювали відповідні куточки земної суші, а на Заході України вони становили до 7% від загального фонду українських лісів [3]. Але з приходом радянського режиму лісистість України почала зменшуватися, особливо на Закарпатті, Прикарпатті і в Карпатах.

Вирубка лісів велася вкрай безгосподарно, що надовго оголювало великі території. Згодом, після закінчення Другої світової

війни, найкраща флора *Juglans regia* вже була масово знищена на всіх лісових районах України.

Щоб виправити безрозсудні помилки, радянське керівництво дало наказ за досить короткий термін відтворити лісистість України, долучаючи до цього в примусовому порядку садівників, лісівників із різних куточків СРСР. Кожен із них із різним досвідом і знанням намагався відтворити якнайшвидше флору України, в тому числі горіх волоський. Пізніше через необдуману систему відтворення флора горіха зазнала негативних процесів з боку зовнішніх та внутрішніх факторів, і в кінцевому результаті «винуватцями» захворювань насаджень стали невідповідні умови місця зростання (посуха та посушливі вітри, несприятливий клімат, неродючі ґрунти, техногенні умови та інше) [4].

Генетичні розлади в екотипах горіха зустрічалися переважно на екологічно небезпечних об'єктах. Так, на природоохоронній території заповідника в Алма-Атинській області, де проходить ракетна траса, десятки років під час польоту викидалися в атмосферу ракетні відходи (паливний бак з гіптитом), які осідали прямо на заповідну площу. Через техногенно важкі умови зростання сиріжки горіха розвивалися від 3 см до 40 см завдовжки, листяні пластинки набували салатого забарвлення, а зелений перикарпій насіння – зморшкуватої форми. Дослідник Е. Е. Ібрагімова чітко аргументує, що найбільш чутливою до дії техногенного стресу є репродуктивна система сортів *Juglans regia*. Результати проведених нею досліджень показали підвищений рівень продукції стерильного пилку в зонах інтенсивного руху автотранспорту. Тому вона переконує в тому, що репродуктивна система культиварів горіха надто чутлива до аеротехногенного навантаження та реагує зменшенням продукції фертильних пилкових зерен і збільшенням абортивного пилку.

Пригніченість горіхової флори спостерігається й за інших обставин, що обумовлює хворобливість у зростанні дерев, їх цвітінні, плодоношенні. Окремі культивари могли щорічно хворіти, регулярно вимерзати, повільно розвиватися, незважаючи на сприятливі умови вирощування. З огляду на ці сумні факти, було проаналізовано причину фізіологічних змін в організмі сортів, яка виникала не через обставини навколишнього середовища, а через антропогенний фактор. Так, не завжди обґрунтовані напрямки застосування гібридизації та вегетативного розмноження часто призводили до виникнення мутаційної мінливості горіха – гомогамії, а не зовсім правильні методи передпосівного обробітку насіння та догляду – до зниження імунітету (життєстійкості) [9]. Так,

наприклад, поява пристовбурних капових наростів – результат занедбаного стану насаджень. Капи, як правило, утворюються при взаємодії сплячих бруньок із навколишнім середовищем, і найбільше їх знаходиться у горіхових лісах Південної Киргизії. Через трудомісткість проведення доглядових робіт флора горіха десятки років відновлювалася лише самосівом, без упровадження лісокультурних заходів, інвентаризації та контролю. Це негативно вплинуло на якість генофонду *Juglans regia*, доброякісність насіння та деревини, котре неодноразово заготовлялося для експорту та розведення промислових плантацій СРСР [7]. Протягом століть у киргизьких лісах насіялося та вкоренилося багато хворих дерев горіха, які до сьогоднішнього часу не ліквідовано [2].

Основні причини падіння продуктивності гірського лісостану горіха в південній Киргизії:

- надмірний самосів із невідомими та різними запилювачами;
- відсутність лісівничих доглядів;
- відсутність лісокультурних заходів;
- відсутність потреб застосування фітопатологічних робіт;
- дисбаланс зволоження ґрунту;
- незаконна вирубка найкращих деревостанів і залишення на корені найгірших, хворих або гнилих;
- безперервний випас худоби.

За даними лісової інвентаризації лісів, горіхових кап на території України сьогодні майже не спостерігається. На нашу думку, застосування капових (патологічних) культиварів *Juglans regia* може істотно спотворити майбутнє насадження та знищити його здорову популяцію.

Стійкість флори *Juglans regia* багато в чому залежить і від кількості стовбурів на одному дереві. Однорічні пагони на одноствовбурних деревостанах краще розвинені, на них вчасно припиняється вегетаційний приріст і листопад завдяки пластичним речовинам, які витрачаються у значно меншій кількості на утворення нових стовбурів, гілок і пагонів (42% необмерзлих пагонів – в одноствовбурних дерев; 19,4% – у трьохствовбурних; 6,5% – у п'ятиствовбурних; 0,0% – у восьми стовбурних).

Незадовільно переносить горіхова флора надто різке освітлення під час прорідження насадження. Після інтенсивної вирубки супутніх порід в екотипах горіха швидко утворюються нові та зайві пагони, гілки, морозобійні тріщини, погіршується приріст за об'ємом, затримується цвітіння. Крім того, після вирубки супутників з'являється поросль, яка жваво росте і негативно впливає на якість

лісостану. До того ж, порослеві відновлення від зрубаних стиглих дерев часто хворіють стовбуровою гниллю [8].

Вибаглива до місць зростання флора горіха в Карпатських Бескидах і на Полонинських хребтах майже не росте. Більшість дослідників зауважують, що високогірні карпатські райони не можуть бути придатні для зростання флори *Juglans regia*. Найбільш точні обґрунтування зробив А. Й. Швиденко, котрий рекомендує культивувати горіх тільки в нижньогірських поясах Карпат, у теплих і затишних місцях [12]. Умови для відтворення флори горіха в Закарпатті та Прикарпатті є значно кращі, ніж у Карпатах. Проте метаморфозні дії повеней призводять до складності відтворення популяцій горіха у їх низинах, чого немає в передгір'ях.

У минулому столітті передгір'я Прикарпаття охоплювали значні площі *Juglans regia*. Але після масового вирубування і вивозу деревини за кордон оголене передгір'я залишилося лише з декількома десятками молоднякових смерек. У гірській місцевості вирубку важко було проводити і флора горіха не бралася до уваги, тому там ще довгий час зберігалася їх популяція. Але з часом горіхова флора зазнала пригнічення від смерек і згодом випала із насадження.

Як видно, що вид *Juglans regia* є досить делікатна рослина у біогеоценозі і в ньому відіграє не лише біологічну роль, але й лісівничо-таксаційну. А. Й. Швиденко зауважує, що домішка горіха в змішаних насадженнях інших головних лісотвірних порід, зокрема в бучинах і модриниках, випадає з насаджень в перші 20 років, а в дібровах – у наступні роки тощо.

Лісове середовище нерозривно пов'язане з головними факторами – світлом, атмосферним повітрям і температурою повітря. Але найбільш нестійким та непередбачуваним фактором є температура. Від її значного підвищення горіхова флора може втратити найкращі якості та властивості. В окремих літературних джерелах *Juglans regia* охарактеризовано як посухостійку деревинну породу, в інших джерелах – як деревинну породу, що не витримує посушливе середовище.

На підставі наших досліджень можна переконливо стверджувати, що нестача води в ґрунтовому середовищі спонукає до модифікаційної мінливості сіянців, саджанців та молодняків, а в окремих випадках – втраті життєдіяльності. Тому оптимально врівноважене зволоження відкритого ґрунту викликає в екогенотипах горіха лише позитивну реакцію:

- збільшення біомаси коріння;
- збільшення кількості та довжини черешків з листками;

- збільшення кількості бруньок;
- врівноважений щорічний приріст;
- покращення якісних та кількісних ознак надземної частини;
- швидку приживлюваність вічок та живців.

Також значного зростання якості флори *Juglans regia* можна досягти шляхом використання кращих земель при закладанні лісоплантацій. Недоцільно створювати насадження горіха на низькопродуктивних землях, вилучених із сільськогосподарського користування. Несприятливі ґрунти України кардинально пригнічують ріст та розвиток сортів виду [1]. Тому чим кращі будуть використані умови зростання, тим вища буде продуктивність ферментативних реакцій в обміні речовин і генплазмі горіхового деревостану. Від ґрунтових умов визначально залежить ріст та поділ клітин дерев, їх молекулярно-генетичний розвиток, кількісний склад хімічних речовин у насінні та деревині [11].

Усе ж першочерговим завданням в отриманні продуктивної і доброякісної флори *Juglans regia* є покращення у лісовому господарстві методів насінного, вегетативного та мікроклонального розмноження. Адже поліморфні екотипи різняться за фенофазами цвітіння і плодоношення, віком стиглості деревини, її приростом та метричними розмірами, біоморфологічними, поліморфними та декоративними ознаками репродуктивних і вегетативних органів.

Поліморфна флора *Juglans regia* набула різностороннього характеру, що сформувався за допомогою двох факторів – природних і антропогенних. Під їх сприятливим впливом утворився широкий спектр різноманітних культиварів за різновидністю квіток, плодоніжок, черешків, листя, листяних шрамів, сім'ядоль та їх насінної оболонки, епікотилію, кори, коріння та ядрової частини деревини. Незважаючи на те, що горіх – деревинна рослина першої, другої та третьої величини (залежно від сортів), його ріст спроможний варіювати через задовільні або ж незадовільні умови навколишнього середовища.

Сьогодні існує необмежений вибір різноманітного насіння *Juglans regia*, і через ряд причин його сортовий асортимент є повністю невпорядкований та неконтрольований. Тож горіхове розмаїття й дотепер залишається невизначеним пріоритетом у класифікації виду *Juglans regia*. Через відсутність систематичного угруповання вітчизняних і зарубіжних сортів горіха нам невідомий їх опис за структурою, будовою, морфологією, походженням, хімічним складом гібридного насіння та деревини, за лісо-таксаційними відмінностями, що ускладнює здійснювати повноцінне відтворення горіхової флори. Використовуючи всі вищеперераховані домінуючі

начала, можна дати глибокий поштовх для формування якісної та продуктивної горіхової флори, для збагачення її видової цінності та більш оздоровленого способу життєдіяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Флора *Juglans regia* є досить чутливою та вибагливою до умов місця зростання, має схильність до стресових навантажень і тому вимагає правильного догляду та культивування. Необхідно пам'ятати, що у вітчизняних і зарубіжних різноманітних сортів горіха неодноразово зустрічаються амфідиплоїди, алоплоїди, гетерогенні варіації, дискретна мінливість. Через ці внутрішні фактори культивари горіха володіють різною якістю, життєвою стійкістю, спадковістю, життєздатністю, господарською придатністю, високою або низькою енергією силою росту; містять різну сортову чистоту і репродукцію. Втім позитивні впливи зовнішніх та внутрішніх факторів реалізовуватимуться лише під розсудливим керівництвом людини, що є вирішальним фактором у довершенні горіхової флори, її подальшому еволюційному збереженні та розвитку.

Література

1. Бериашвили И. Г. Рост ореха грецкого в зависимости от эдафических условий / И. Г. Бериашвили // Вопросы горного лесоведения и лесоводства в Грузии. Т. 28. – 1980. – С. 192 – 200.
2. Годунова М. Беспечное отношение к орехоплодовым лесам / М. Годунова // Советская Киргизия, 1954. – № 3. – 12 – 21 с.
3. Ганчаренко А. Г. Изучение популяций ореха грецкого и отбор перспективных форм / А. Г. Ганчаренко // Лесное хозяйство, 1983. – Вып. 12. – 24 с.
4. Каиров А. К. Реакция грецкого ореха на условия почвенной среды / А. К. Каиров // Садоводство. – 1975. – № 11. – С. 23 – 24.
5. Караваева Р. П. Массовое размножение вредителей в ореховых плодовых лесах / Р. П. Караваева, Р. Е. Заводчикова (Пономарева) // Сельское хозяйство Киргизии. – 1961. – № 7. – 21 – 25 с.
6. Куклинский Р. В. Состояние орехоплодовых лесов внушает тревогу / Р. В. Куклинский // Советская Киргизия. – 1955. – № 3. – С. 40.
7. Панфилова Т. С. Грибные заболевания ореховых лесов Южной Киргизии / Т. С. Панфилова // Грецкий орех южной Киргизии. – Ташкент. – 1940. – С. 145 – 165.
8. Прутенский Д. И. За правильные методы возобновления ореховых лесов Киргизии / Д. И. Прутенский // Лесное хозяйство 1953. – № 9. – С. 1 – 7.

9. Семенов Н. И. Грецкий орех на различных почвах / Н. И. Семенов, Д. С. Наумова // Садоводство. – 1975. – № 2. – С. 125 – 157.

10. Ткаченко В. И. Спонтанная гибридизация среди деревьев и кустарников орехоплодовых лесов Киргизии / В. И. Ткаченко // Материалы совещания по развитию ореховодства. – Фрунзе, 1970. – С. 171 – 173.

11. Фокина В. М. Химический состав различных форм ореха грецкого, произрастающего в долинных и горных условиях / В. М. Фокина // География растительного и животного мира Киргизии. – Фрунзе, 1977 – Вып. 14. – С. 23 – 28.

12. Швиденко А. Й. Горіх волоський в карпатських лісах / А. Й. Швиденко, А. М. Гаврусевич. – Ужгород : Карпати, 1970. – 80 с.



УДК 616.149.2- 089 -018

Боровик А. Л.

ОЦІНКА ДИНАМІКИ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ХВОРОБИ ЩИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ

У статті здійснено аналіз динаміки захворюваності населення Тернопільської області на хвороби щитоподібної залози; виявлено ймовірні причини розвитку та обґрунтовано методи профілактики йододефіцитних захворювань.

Ключові слова: йододефіцитні захворювання, щитоподібна залоза, дифузний зоб, гіпотиреоз, вузловий зоб, тиреоїдит.

The article analyzes the dynamics of morbidity in thyroid disease in Ternopil region; the causes of the disease and methods of iodine deficiency disorders prevention have been identified.

Key words: iodine deficiency disorders, thyroid gland, diffuse goiter, hypothyroidism, nodular goiter, thyroiditis.

Постановка проблеми. Йододефіцитні захворювання розглядаються ВООЗ як найбільш поширені у всьому світі захворювання неінфекційного характеру. Йододефіцит може

призводити до розвитку патологій щитоподібної залози і розумових розладів різного ступеня тяжкості. Найбільш поширені з йододефіцитних захворювань: зоб, ендемічний кретинізм або вроджена розумова недостатність. Йододефіцит може призводити до розвитку патологічних станів, а також доброякісних та злоякісних пухлин щитоподібної залози [1, 2, 3, 7,10].

Йододефіцитні захворювання (ЙДЗ) об'єднують патологічні стани, пов'язані з порушенням функції щитоподібної залози (ЩЗ), обумовлені зниженням вживання йоду [1, 4, 5, 11]. Згідно з даними ВООЗ (2000), 1570 млн. осіб (30% населення світу) мають ризик розвитку ЙДЗ, в тому числі більше 500 млн. мешкають у регіонах із тяжким дефіцитом йоду [2, 3, 4]. Вивченням ендокринних хвороб займалися ряд учених: Ю. М. Божок (2003), О. В. Варібрус (2015), Г. А. Герасимов (2002), В. Є. Дашкевич (2001), О. М. Демченко (2014), О. І. Каук (2001), В. О. Пономаренко (2001), О. Г. Шпакова (2002), В. М. Черняк (2004), та інші. На даний час захворюваність населення України на ендокринні хвороби постійно зростає [2, 6, 11].

Мета даної публікації – оцінити динаміку захворюваності населення Тернопільської області на хвороби щитоподібної залози.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. З'ясувати причини виникнення захворювань щитоподібної залози.

2. Здійснити аналіз динаміки захворюваності населення Тернопільської області на хвороби щитоподібної залози за 2012–2015 роки.

3. Обґрунтувати методи профілактики йододефіцитних захворювань.

Виклад основного матеріалу. Виняткова роль ендокринної системи в регуляції різних життєвих процесів обумовлює значення ендокринології як найважливішої загальнобіологічної науки. У зв'язку з тим, що розлади ендокринних функцій займають значне місце в людській патології, вивчення ендокринної системи та ендокринних захворювань має важливе значення в галузі клінічної медицини [1, 9, 10].

Основна роль в етіології йододефіцитних захворювань відводиться йодній недостатності. Проте важливе значення мають й інші чинники (умови життя, соціальний рівень, кількість мікроелементів, що вживаються з їжею). Кишкова паличка в процесі своєї життєдіяльності продукує білки і ферменти, які знижують спроможність ЩЗ до захоплення йоду. Недостатнє харчування, особливо зниження в їжі вітаміну А, призводить до порушення структури тиреоглобуліну і, відповідно, синтезу

тиреоїдних гормонів. Підсиленню йодної недостатності організму сприяє зниження вмісту таких мікроелементів, як кобальт, мідь, цинк, молібден [10, 11].

Захворюваність зростає далі, що обумовлено багатьма факторами, серед яких особливо важливими є дефіцит йоду, підвищений радіаційний фон і забруднення навколишнього середовища.

Дослідження проводились на основі аналізу даних Головного управління статистики в Тернопільській області. Проаналізувавши одержані статистичні дані, ми склали порівняльні таблиці щодо йододефіцитних захворювань, які реєструвались у 17-ти районах Тернопільської області за останні чотири роки (2012–2015 рр.). При цьому було опрацьовано статистику таких захворювань, як: дифузний зоб І ступеня, гіпотиреоз, вузловий зоб та тиреоїдит.

Проаналізувавши одержані дані, ми прийшли до висновку, що кількість випадків захворювань щитовидної залози майже у всіх районах Тернопільської області з кожним роком зростає, порівняно з попереднім (рис. 1).

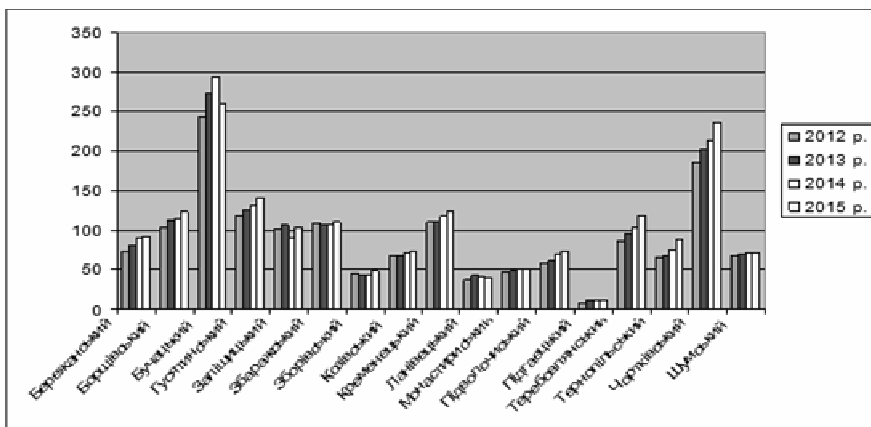


Рис. 1. Динаміка захворюваності населення Тернопільської області на дифузний зоб І ступеня протягом 2012–2015 років.

Слід зазначити, що найбільший показник захворюваності на дифузний зоб І ступеня спостерігався у Бучацькому та Чортківському районах. Крім того, у Бучацькому та Лановецькому районах за 2016 рік спостерігався незначний спад, а у Збаразькому, Підгаєцькому та Шумському районах рівень захворюваності за останні чотири роки знаходиться

майже на одному рівні. У Заліщицькому районі в 2013 р. рівень захворюваності зріс, порівняно із 2013 роком; у 2015 р. спостерігався незначний спад, а в 2016 р. знову спостерігалось збільшення випадків дифузного зобу.

Як показали результати досліджень, гіпотиреоз має тенденцію до зростання (рис. 2).

Найбільше хворих із цією патологією зареєстровано в Буцацькому та Чортківському районах. Найменша кількість хворих у Підгаєцькому районі. У Збаразькому та Шумському районах рівень захворюваності протягом останніх чотирьох років істотно не змінювався, а в Лановецькому навіть дещо знизився.

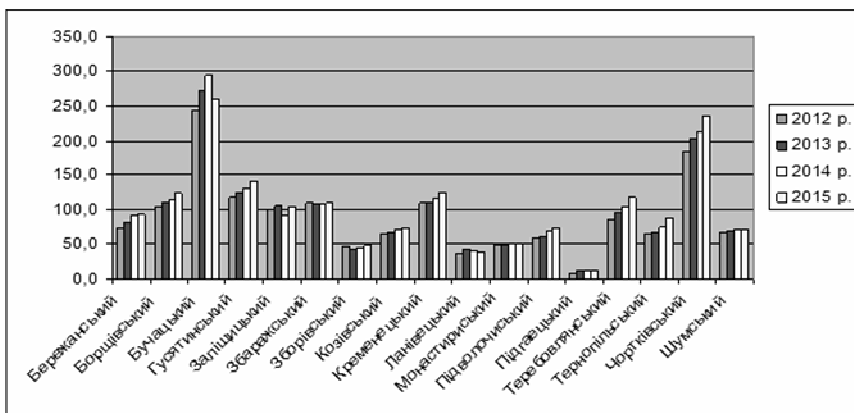


Рис. 2. Динаміка захворюваності населення Тернопільської області на гіпотиреоз (різні форми) протягом 2012–2015 років.

Особливістю вузлового зобу є своєрідне утворення, розташоване в щитовидній залозі під щитовидним хрящем. Найчастіше захворювання може пройти без застосування лікарських препаратів, але іноді вимагає обов'язкового втручання медицини. У результаті аналізу одержаних даних було встановлено, що на вузловий зоб найбільша захворюваність у Гусятинському районі, у Буцацькому та Чортківському цей показник також знаходився на високому рівні (рис. 3).

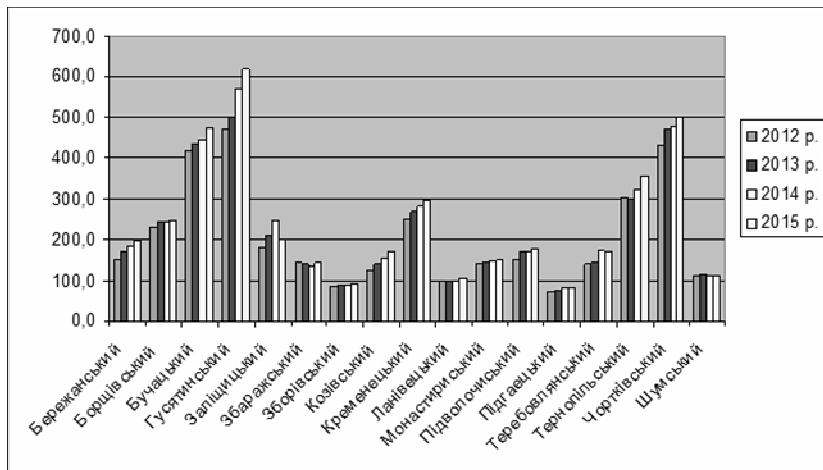


Рис. 3. Динаміка захворюваності населення Тернопільської області на вузловий зоб протягом 2012–2015 років.

У всіх районах спостерігалась тенденція до зростання кількості хворих на вузловий зоб протягом останніх років. Лише у Шумському районі даний показник був практично на одному рівні протягом чотирьох років, а також у Ланівецькому районі, окрім 2016 року, де захворюваність дещо зросла.

Тиреоїдит – запальне ураження щитовидної залози гострого, підгострого, хронічного, аутоімунного характеру. За результатами досліджень встановлено, що на тиреоїдит хворіє відносно більша частина населення у Буцацькому та Чортківському районах (рис. 4).

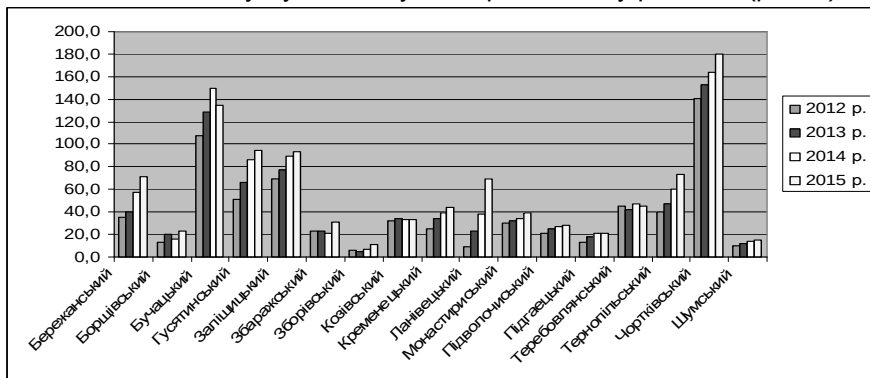


Рис. 4. Динаміка захворюваності населення Тернопільської області на тиреоїдит протягом 2012–2015 років.

Із кожним роком чітко спостерігається зростання захворюваності населення, хоча у Буцацькому районі простежується незначний спад захворюваності у 2015 році.

Прогресування захворювання викликає дифузні зміни в залозі і порушення її функцій: спочатку явища гіпертиреозу, а згодом – гіпотиреозу, що потребують відповідного лікування.

Отже, найвищий рівень захворюваності на дифузний зоб, гіпотиреоз, вузловий зоб та тиреоїдит зареєстрований у Буцацькому та Чортківському районах, що може бути пов'язано не тільки з нестачею йоду в середовищі проживання, але й іншими чинниками, зокрема, з підвищеним радіаційним фоном, внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Профілактика йододефіцитних захворювань.

1. Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) встановлені фізіологічні, тобто залежні від віку, добові норми споживання мікроелемента – йоду. У середньому ця норма становить від 120 до 150 мкг щодня. Основна кількість йоду надходить в наш організм з їжею, в найбільшій концентрації він представлений в морській рибі, морепродуктах, морських водоростях і риб'ячому жирі (800–1000 мг/кг).

2. Збагачування йодом різних продуктів: сіль, хліб, хлібобулочні вироби, молоко і молочні продукти, а також деякі безалкогольні напої. Усі подібні продукти зобов'язані мати відповідне маркування. Згідно з рекомендаціями ВООЗ, у харчові продукти додається від 10 до 30% добової норми йоду, зокрема йодована сіль містить йод у кількості 40 ± 15 мкг/г.

3. Вживання йодованої солі цілком може заповнити необхідну кількість цього мікроелемента в організмі. Однак слід пам'ятати, що сіль необхідно зберігати на відкритому повітрі, обов'язково перевіряти її термін придатності і додавати у вже приготовлену їжу (у крайньому випадку, в кінці приготування).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Україна є регіоном земної кулі, для якого характерний дефіцит йоду у біосфері. Нестача йоду відмічається майже на всій території держави, а третина її населення проживає в ендемічних за зобом регіонах. Тернопільщина – регіон із йодним дефіцитом середньої важкості.

2. Проаналізувавши статистичні дані за 2012–2015 рр., ми виявили, що захворюваність населення Тернопільської області на йододифіцитні хвороби щитоподібної залози має тенденцію до зростання. Найбільша захворюваність на дифузний зоб, гіпотиреоз, вузловий зоб та тиреоїдит зареєстрована в Буцацькому та

Чортківському районах, що може бути пов'язано не тільки з нестачею йоду в середовищі проживання, але й із підвищеним радіаційним фоном унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, забрудненням навколишнього середовища.

3. Розумова відсталість та прогресивне зниження в поколіннях рівня інтелектуального розвитку є важкими і визначальними наслідками йодного дефіциту. Тому для уряду, населення і лікарів України в загальнодержавному масштабі проблема ліквідації йодного дефіциту є однією з пріоритетних, бо вона забезпечує збереження психічного здоров'я нації і її інтелектуального потенціалу.

Література

1. Божок Ю. М. Маркери малігнізації в сучасній доопераційній цитологічній діагностиці карцином щитоподібної залози / Ю. М. Божок // Ендок-ринологія. – 2003. – Т. 8, № 1. – С. 99 – 111.
2. Болезни щитовидной железы: пер. с англ. / [под ред. Л. И. Бравермана]. – М. : Медицина, 2000. – 432 с.
3. Бузиашвили И. И. Щитовидная железа и ее заболевания / И. И. Бузиашвили, В. В. Фадеев // Всё о щитовидной железе [Электронный ресурс]. – 2011. – Режим доступа : http://www.rusmedserv.com/thyronet/th_pati/index.html.
4. Варібрус О. В. Психологічна проблематика та якість життя жінок із захворюваннями щитовидної залози [Електронний ресурс] / О. В. Варібрус // Український вісник психоневрології. – 2015. – Т. 23, вип. 4. – С. 44 – 48. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uvp_2015_23_4_14
5. Герасимов Г. А., Фадеев В. В., Свириденко Н. Ю. и др. Йододефицитные заболевания в России. Простое решение сложной проблемы. – М. : Адамант, 2002. – 168 с.
6. Гончарова О. А. Селен и щитовидная железа (обзор литературы и данные собственных исследований) [Электронный ресурс] / О. А. Гончарова // Эндокринология. – 2014. – Т. 19, № 2. – С. 149 – 155. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/enkr_2014_19_2_12
7. Дашкевич В. Є., Давидова Ю. В., Мокрик А. М. Проблема вагітності і раку щитоподібної залози / В. Є. Дашкевич, Ю. В. Давидова, А. М. Мокрик // Вісник наукових досліджень. – 2001. – № 4. – С. 36 – 41.
8. Дедов И. И., Балаболкин М. И. Болезни органов эндок-ринной системы: Руководство для врачей / [под ред. И.И. Дедова]. – М. : Медицина, 2000. – 568 с.

9. Кравченко В. И. Основные этапы исследования йодной недостаточности и динамики ее ликвидации на Украине. / В. И. Кравченко // Международный эндокринологический журнал [Электронный ресурс]. – 2006. – Режим доступа : <http://endocrinology.mif-ua.com/archive/issue-2182/article-2198.html>.

10. Паньків В. І., Маслянюк В. А., Пашковська Н. В. та ін. Оцінка тяжкості йодної недостатності у Карпатському регіоні / В. І. Паньків, В. А. Маслянюк, Н. В. Пашковська // Буковинський медичний вісник. – 2001. – Т. 5, № 1. – С. 7–10.

11. Тиммер А., Герасимов Г. А. Прогресс в устойчивом устранении йододефицитных заболеваний в странах региона Центральной и Восточной Европы / А. Тиммер, Г. А. Герасимов // Клиническая и экспериментальная тиреоидология. – 2008. – Т. 4, № 2. – С. 4–9.



УДК: 574.2

Костик І. Р.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ ІЗ РІЗНИМ СТУПЕНЕМ АНТРОПОГЕННОГО ЗАБРУДНЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛ.)

У статті розглянуто рівень забруднення навколишнього середовища Галицького та Коломийського районів Івано-Франківської області. Виявлено, як саме він впливає на здоров'я жителів. Проведено аналіз зібраних даних про забруднення довкілля та стан здоров'я дорослого населення. Проаналізовано наявність у районах основних забруднювачів довкілля, а також їх загальний стан. Обґрунтовано пріоритетні напрями щодо покращення стану навколишнього середовища.

Ключові слова: *диоксид вуглецю, гострий фарингіт, пневмонія, хронічні хвороби мигдаликів, бронхіальна астма, хронічний бронхіт, ЛФК, генотип людини.*

In this article the level of pollution in Galician and Kolomyia district of Ivano-Frankivsk region has been described. It has been revealed how it affects the residents' health. The collected data on pollution and health of the adult population have been analysed. The presence in areas of major environmental pollutants and their general condition

have been described. The set of priority areas of improving the environment has been identified

Keywords: carbon dioxide, strep throat, pneumonia, chronic disease of tonsils, asthma, chronic bronchitis, exercise, human gene pool.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття в умовах зростаючого антропогенного впливу проблеми охорони довкілля, попередження деградації і збереження природного середовища, до якого еволюційно пристосувались живі організми, біологічні системи і людина, забезпечення збалансованого розвитку і невиснажливого використання природних ресурсів набули винятково важливого значення. Унаслідок нераціонального використання природних ресурсів все помітніші ознаки погіршення екологічної ситуації.

Івано-Франківщина повинна вирішувати екологічні проблеми, які накопичились протягом минулих десятиріч. В області понад 500 промислових підприємств, 370 агроформувань, 25 лісокористувачів, які займаються видобутком та переробкою нафти і газу, виробництвом електроенергії, випуском машин, хімічної продукції, меблів, заготівлею і переробкою деревини, вирощуванням сільськогосподарської продукції. Під великими електро-, газо-, нафтомагістралями зайнято 4% території області [1, с. 11].

Стан довкілля відіграє надзвичайно важливу роль для здоров'я людини. Поширення серцево-судинних і ракових захворювань, алергії і хвороб дихальних шляхів пояснюються їх складною залежністю від якості довкілля. На думку спеціалістів, близько 10-15% усіх хвороб і проблем зі здоров'ям пов'язані з факторами навколишнього середовища [1, с. 12]. Головним екологічним обґрунтуванням необхідності зменшення шкідливих викидів і скидів у природне середовище є те, що це сприятливо відобразиться на здоров'ї людей, а не тільки зменшить негативний вплив на екосистеми.

Головною метою даної роботи є дослідження статистичних показників стану здоров'я населення на прикладі хвороб органів дихання в загальній статистиці захворюваності, вивчення їх динаміки та поширеності в Галицькому та Коломийському районах Івано-Франківської області за період 2014-2016 рр.

Відповідно до мети роботи перед нами було поставлено наступні завдання:

- встановити взаємозв'язок між техногенним навантаженням районів Івано-Франківської області і розвитком та поширенням захворювань органів дихання;

Для дослідження впливу екологічних факторів на захворювання органів дихання нами було здійснено порівняння статистичних показників, вивчення динаміки та поширеності захворюваності органів дихання в районах різної екологічної ситуації. До територій із найбільш складною екологічною ситуацією в Івано-Франківській області належать: Галицький, Калуський та Надвірнянський райони, райони з меншим екологічним забрудненням – Коломийський, Тисменицький та Косівський [1, с. 84].

Саме тому для нашого дослідження ми обрали Галицький та Коломийський райони Івано-Франківської області.

Галицький район належить до територій із найбільш складною екологічною ситуацією через функціонування на ній велетня енергетики – Бурштинської ТЕС. Вона залишається основним забруднювачем повітря, її викиди сягають двох третин від загальної кількості по області. Зумовлено це тим, що на Бурштинській ТЕС не проведено реконструкцію електрофільтрів, яка дозволила б зменшити концентрацію викиду золи, а також не виконуються роботи щодо зменшення концентрації викидів диоксида сірки.

Що стосується Коломийського району, то на даній території практично відсутні потужні забруднювачі атмосфери і основними джерелами забруднення атмосфери є автотранспорт та джерела теплозабезпечення, які споживають в основному тверде паливо.

Стан атмосфери у великою мірою визначається присутністю промислових підприємств та роботою автотранспорту. Так, як раніше ми зазначали, найбільшим забруднювачем атмосферного повітря на Івано-Франківщині є Бурштинська ТЕС. Це один із найбільших забруднювачів довкілля Карпатського регіону. Викиди електростанції сягають 90% від загальної кількості викидів стаціонарних джерел Івано-Франківської області. А в Коломийському районі схожих екологічно небезпечних підприємств не зафіксовано, що свідчить про умовно безпечний екологічний стан району [10].

Аналізуючи дані Галицької ЦРЛ та Коломийської ЦРЛ, історії хвороб за період з 2014 по 2016 рр., ми склали порівняльну таблицю (табл. 1.) [4, 5, 6, 7, 8, 9].

Таблиця 1

Захворювання органів дихання населення в Галицькому та Коломийському районах за період 2014-2016 рр.

Район	Кількість зареєстрованих випадків, на 100 тис. населення		
	2014	2015	2016
Галицький	23802,2	24316,1	23953,2
Коломийський	27247,4	24312,7	23103,5

Захворювання органів дихання в Галицькому районі за період 2014-2016 рр. характеризується збільшенням кількості захворювань на 0,4%, тоді як у Коломийському районі відзначається тенденція до зменшення на 4,2% (рис. 2) [4, 5, 6, 7, 8, 9].

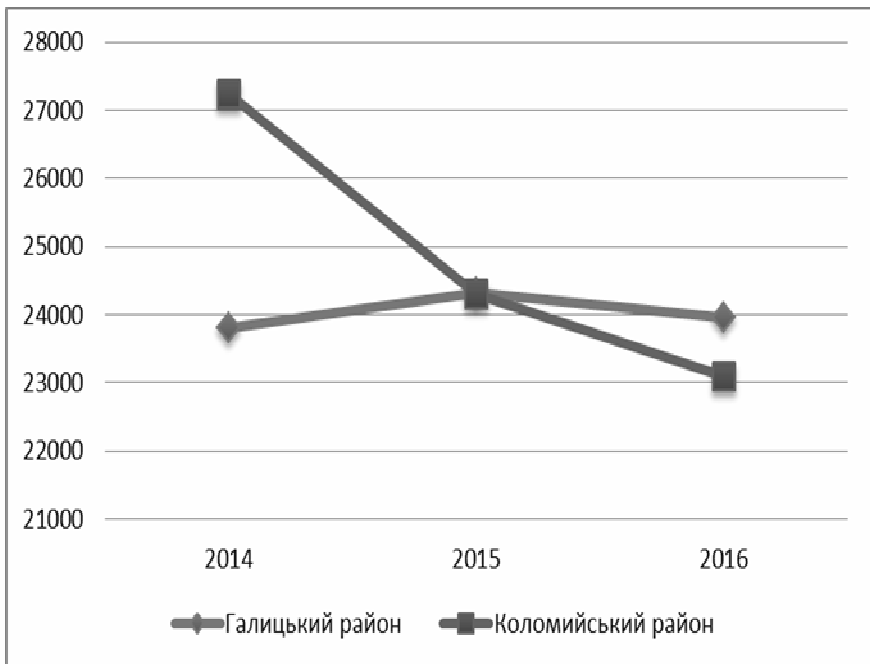


Рис.2. Співвідношення захворювань органів дихання в Галицькому та Коломийському районах за період 2014-2016 рр.

Опрацювавши дані інформаційно-аналітичного відділу Галицької та Коломиської ЦРЛ [6, 9], пораховано % співвідношення захворювань органів дихання, які зареєстровані в Галицькому та Коломийському районах за 2016 рік (табл.2).

Таблиця 2

Захворювання органів дихання за 2016 р.

Захворювання	Галицький район		Коломийський район	
	Кількість хворих на 100 тис.	% від заг. кількості населення	Кількість хворих на 100 тис.	% від заг. кількості населення
Гострий фарингіт, тонзиліт	1493,8	3,4%	1492,3	1,5%
Пневмонія	506,2	1,1%	288,2	0,3%
Хронічні хвороби мигдаликів	403,8	0,9%	326,3	0,3%
Бронхіальна астма	431,6	1%	523,4	0,5%
Хронічний бронхіт	2156,1	4,9 %	2160,5	2,2%

Із детального дослідження поширення захворювань органів дихання встановлено, що в Галицькому та Коломийському районах перше місце серед захворювань займає хронічний бронхіт (рис. 3, 4).

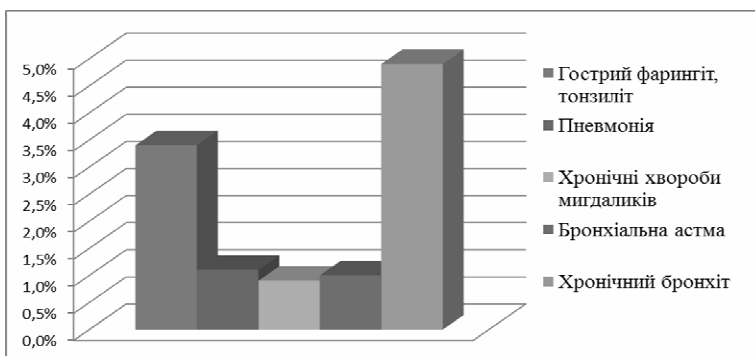


Рис. 3. Співвідношення захворювань органів дихання в населення Галицького району за 2016 рік

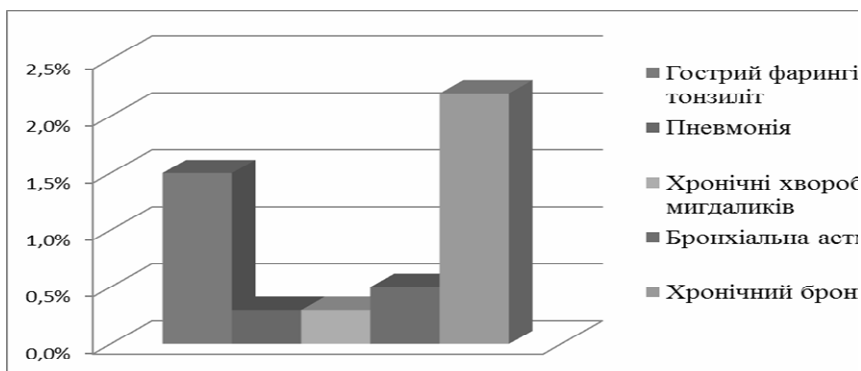


Рис. 4. Співвідношення захворювань органів дихання в населення Коломийського району за 2016 рік

Дослідження багатьох учених вказують на те, що зменшити кількість захворювань органів дихання та покращити функціональний стан організму можна завдяки лікувальній фізкультурі. Вона застосовується при всіх гострих та хронічних захворюваннях органів дихання, зокрема застосування засобів ЛФК у багатьох випадках попереджує загострення захворювання та навіть їх виникнення [2].

Основні напрями роботи щодо поліпшення екологічної ситуації в районах із різним антропогенним навантаженням повинні передбачати систему заходів щодо збереження і підвищення біологічного різноманіття, лісовідведення, оптимізації структури угідь на водозборах рік, зменшення техногенного навантаження (викидів і скидів шкідливих речовин у довкілля) шляхом дотримання наступних принципів [1, с. 13, 14]:

1. Переходу на збалансоване природокористування.
2. Екологізації всіх галузей виробничої діяльності, впровадження ресурсозберігаючих технологій, дотримання екологічних критеріїв використання природних ресурсів, формування відповідної якості навколишнього середовища.
3. Забезпечення розширеного відтворення природних ресурсів і природно-екологічних чинників навколишнього середовища.
4. Здійснення ґрунтовоохоронних заходів на водозборах рік, спрямованих на раціональне використання і охорону земельних ресурсів, усунення природно-антропогенних чинників шкідливої дії води; охорону водних ресурсів від виснаження і забруднення.

5. Раціонального розселення людей, створення комфортних умов їх проживання.

6. Створення агроформувань, території яких природно вписані в місцевість.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Характерними рисами стану навколишнього природного середовища Івано-Франківської області є забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, а також активізація несприятливих природних процесів (повені, зсуви, ерозія ґрунтів).

Як і раніше, до територій із найбільш складною екологічною ситуацією в області належить Галицький район, де функціонує Бурштинська ТЕС. Вона залишається основним забруднювачем повітря, її викиди сягають двох третин від загальної кількості по області. Що стосується Коломийського району, то на даній території практично відсутні потужні забруднювачі атмосфери, основними джерелами забруднення атмосфери є автотранспорт та джерела теплозабезпечення, які споживають в основному тверде паливо.

Як відповідна реакція на несприятливу екологічну ситуацію навколишнього природного середовища збільшується кількість захворювань, погіршується генофонд людини та її умови життєдіяльності. Зокрема, в районах різної екологічної ситуації спостерігається різна динаміка, щодо захворювань органів дихання. У Галицькому районі за період з 2014 до 2016 року рівень захворюваності зріс на 0,4%, а в Коломийському районі цей показник зменшився на 4,2%.

Із детального дослідження поширення захворювань органів дихання встановлено, що в Галицькому та Коломийському районах перше місце серед захворювань займає хронічний бронхіт.

Із метою поліпшення екологічної ситуації, зниження рівнів забруднення довкілля та виснаження природних ресурсів, забезпечення оптимальних умов проживання населення обласною радою прийнята «Програма охорони навколишнього природного середовища до 2020 року».

Література

1. Адаменко О. М. Регіональна екологія і природні ресурси (на прикладі Івано-Франківської області) / О. М. Адаменко, М. М. Приходько. – Івано-Франківськ : Таля, 2000. – 278 с.

2. Білоус Т. О. Профілактика захворювань органів дихання засобами лікувальної фізичної культури / Т. О. Білоус, А. А. Ребрина // Молода спортивна наука України. – 2015. – № 3. – С. 11–15.

3. Богатирьова Р. В. Зміна суспільних орієнтирів як спосіб збереження здоров'я населення / Р. В. Богатирьова, А. М. Сердюк, О. І. Тимченко // Довкілля та здоров'я. – 2011. – № 2. – С. 3 – 8.

4. Звіт про захворювання, зареєстровані у хворих, які проживають в районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу (Галицька ЦРЛ), за 2014 рік. – Форма № 12. – Затверджено наказ МОЗ України 10.07.2007 № 378 (із змінами і доповненнями, внесеними наказом МОЗ від 17.06.2013 № 511) за погодженням з Держстатом України.

5. Звіт про захворювання, зареєстровані у хворих, які проживають в районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу (Галицька ЦРЛ), за 2015 рік. – Форма № 12. – Затверджено наказ МОЗ України 10.07.2007 № 378 (із змінами і доповненнями, внесеними наказом МОЗ від 17.06.2013 № 511) за погодженням з Держстатом України.

6. Звіт про захворювання, зареєстровані у хворих, які проживають в районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу (Галицька ЦРЛ), за 2016 рік. – Форма № 12. – Затверджено наказ МОЗ України 10.07.2007 № 378 (із змінами і доповненнями, внесеними наказом МОЗ від 17.06.2013 № 511) за погодженням з Держстатом України.

7. Звіт про захворювання, зареєстровані у хворих, які проживають в районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу (Коломийська ЦРЛ), за 2014 рік. – Форма № 12. – Затверджено наказ МОЗ України 10.07.2007 № 378 (із змінами і доповненнями, внесеними наказом МОЗ від 17.06.2013 № 511) за погодженням з Держстатом України.

8. Звіт про захворювання, зареєстровані у хворих, які проживають в районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу (Коломийська ЦРЛ), за 2015 рік. – Форма № 12. – Затверджено наказ МОЗ України 10.07.2007 № 378 (із змінами і доповненнями, внесеними наказом МОЗ від 17.06.2013 № 511) за погодженням з Держстатом України.

9. Звіт про захворювання, зареєстровані у хворих, які проживають в районі обслуговування лікувально-профілактичного закладу (Коломийська ЦРЛ), за 2016 рік. – Форма № 12. – Затверджено наказ МОЗ України 10.07.2007 № 378 (із змінами і доповненнями, внесеними наказом МОЗ від 17.06.2013 № 511) за погодженням з Держстатом України.

10.Офіційний сайт Міністерства екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/> .

РОЗДІЛ II.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА



УДК 004.738.5

Ромашевська М. А.

ІЛЮЗІЯ БЕЗПЕКИ В ІНТЕРНЕТІ

У статті піднімаються питання безпеки та небезпеки в роботі з глобальною мережею Інтернет. До розгляду беруться популярні міфи про безпеку всесвітньої павутини. У ході аналізу розглянутих міфів формуються загальні поради для користувача мережі Інтернет, що дозволять захистити особисті дані та інформацію, що зберігається на персональних комп'ютерах та гаджетах.

Ключові слова: Інтернет, безпека, небезпека, мережа, соціальна мережа, хакер, захист інформації.

The issues of safety and risk in dealing with the Internet are taken into analysis in the article. Popular myths about the safety of the world wide web are taken to the consideration. In the process of analysis of the examined myths there were formulated general guidelines for the Internet user allowing to protect personal data and information stored on personal computers and gadgets.

Keywords. Internet, safety, danger, network, social network, hacker, information security.

Постановка проблеми. Сьогодні, крім швидких комп'ютерів та ноутбуків, ми підключаємо до Інтернету смартфони, планшети і багато інших портативних пристроїв із сотнями гігабайтів приватної інформації, які стають легкою здобиччю аферистів. Саме тому дуже важливим аспектом користування виступають механізми безпеки, і не лише інформації, але і психічного здоров'я.

Проблему безпеки в Інтернеті більшість користувачів не сприймають серйозно. Усі знають про існування так званих хакерів, проте думають, що звичайні люди їм не цікаві.

Якщо ви досі думаєте, що Інтернет – відкритий простір, де завжди можна сховатися під маскою «анонімуса», значить, стереотипи про безпеку в мережі вами таки заволоділи. Щоб не потрапити до пастки кібершахраїв, потрібно знати, чого чекати від «безпечного» Інтернету.

Мета статті полягає у висвітленні відомих міфів про безпеку та небезпеку всесвітньої павутини, визначення головних помилок при використанні можливостей мережі Інтернет та формулювання основних правил безпечної роботи в глобальній мережі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні є чимало статей, присвячених питанням безпеки в мережі Інтернет. При цьому лівова частка з них повідомляє нам, що всесвітня павутина не така вже й небезпечна і ми спокійно можемо розміщати в ній свої особисті дані та цінну інформацію, яку ніхто, окрім нас, не зможе побачити. У цій статті ми спробуємо розглянути найпопулярніші міфи про Інтернет-безпеку і визначити, чим насправді небезпечний Інтернет.

Міф №1. Кому потрібні мої дані?

Інтернет величезний, тому деякі користувачі помилково вважають, що ризик стати жертвою хакерів вкрай малий. Мовляв, зловмисників цікавлять тільки мільйонери та зірки, а з мене їм взяти нічого. Проте хакери вкрай рідко атакують якусь конкретну особу, більшість вірусів направлені на масових користувачів. Сьогодні комп'ютерні атаки носять систематичний характер і здійснюються організованими групами.

Лише 9% системних атак націлені на крадіжку особистої інформації. В інших випадках хакери незаконно отримують доступ до ваших комп'ютерів з метою використання ресурсів у власних цілях. Наприклад, щоб хакнути добре захищений сервер, необхідно багато комп'ютерів, які будуть одночасно відсилати на нього один і той же запит. У більшості випадків, отримуючи інформацію із соціальних мереж чи ПК, хакери навіть не цікавляться особою їхнього власника, тому потенційною жертвою є кожен із нас [3].

Міф №2: У мене немає конфіденційних даних.

Дивлячись, що саме людина вважає приватною інформацією. Звичайно, навряд ви зберігаєте коди запуску ядерних ракет чи список іноземних агентів на своєму ПК. Однак секретні фрази, адреси, номери телефонів, дані кредитних карток, а також багато іншої інформації часто зберігається в кеші комп'ютера. Її досить легко знайти, варто лише прочитати електронну пошту й історію переглядів у браузері.

Не думаючи про безпеку в Інтернеті, люди часто роблять помилки. Наприклад, реєструючись у будь-якій соціальній мережі, де просять вказувати вірні особисті дані – прізвище та ім'я, це для початку. Користувачі бездумно вводять усе це, (зрозуміло це ж не секрет). Далі потрібно фото, і тут, начебто, немає ніякої загрози безпеці. А далі більше! Для зручності пошуку ваших потенційних

друзів вам порекомендують заповнити профайл. Такий собі маленький файллик, де потрібно заповнити особисті дані про себе. Ну так от, в профайлі вам потрібно буде, приміром, заповнити ряд колонок. Це може бути школа, ВНЗ, ваші інтереси, захоплення та інше. Сайти можуть вам пропонувати заповнити все це навіть під приводом турботи про вашу безпеку. Опісля попросять вказати номер телефону, начебто на випадок, якщо забудете пароль сайту – вам буде висланий код для зміни пароля. А деякі, вкрай знахабнілі, просять ввести паспортні дані і знаходяться такі, хто вводить [4].

Наслідки можуть бути плачевними: ваше фото може бути використано в непристойних місцях Інтернету з найбруднішими підписами, замість забутого пароля зникнуть гроші з рахунку телефону, з'явиться кредит на ваше ім'я.

Міф №3. Режим «Інкогніто» гарантує анонімність.

«Інкогніто», а в браузері Firefox «Private Browsing», – це режим, за допомогою якого користувач може відвідувати будь-які сайти, не хвилюючись при цьому, що вони залишаться в історії переглядів.

Його створили для того, щоб не залишати жодних слідів активності на комп'ютері. Якщо гаджетом користується не одна людина, то робота з «Інкогніто» цілком виправдана і навіть рекомендована для перевірки пошти, перегляду фотографій із котиками (щоб ніхто не дізнався, що насправді ви мила людина, а не серйозний керівник) або ж здійснення банківських операцій. Єдина перевага «Incognito Mode» – відсутність історії, проте це зовсім не означає, що хакери не можуть отримати доступ до ваших особистих даних. Уся інформація продовжує зберігатися в кеші й на сервері провайдера, тому «Інкогніто» не захищає, а лише створює ілюзію безпеки [2].

Міф №4. Брандмауер + антивірус = повний захист.

Усі ми знаємо, що встановлювати два антивіруси на ПК з метою підвищення безпеки не варто – вони почнуть атакувати один одного і пропустять потенційні загрози. Проте чомусь вважається, що використання брандмауера (програми, що здійснює захист комп'ютерних мереж) і антивіруса одночасно дасть інший результат.

Звичайно, антивірусне програмне забезпечення і брандмауер ускладнюють доступ до ваших особистих даних, але, на жаль, повністю його не виключають. Це не недолік програм, просто для кожного замку завжди знайдеться свій ключ. Тим не менш, це не означає, що захищати ПК не варто. Підтримка антивірусного програмного забезпечення в актуальному стані та постійне

оновлення створює додаткові складнощі для хакера, а значить, шанс збереження важливої інформації значно збільшується [3].

Міф №5. Спецслужби стежать за мною.

Не поспішайте говорити, що «це не міф» і «світ контролюють серйозні особи». Спецслужби і справді стежать за вами – це їхня робота. Однак тут є певні нюанси.

Існують спеціальні фільтри, що дозволяють сортувати трафік в порядку його значущості. Це означає, що ніхто з СБУ (чи навіть ЦРУ) не побачить, які фотографії ви опублікували в своєму особистому альбомі в Instagram. І навіть те, що минулої п'ятниці ви «зачекинились» у клубі любителів рукоділля – це просто нецікаво. Увагу спецслужб можна привернути лише підозрілими пошуковими запитами екстремістського характеру та іншими протизаконними діями. Наприклад, якщо ви систематично шукаєте кілера чи способи позбавитися від тіла, можете невдовзі чекати в гості мінімум дільничного з тестом на психічну врівноваженість, максимум – групу спецназу.

Проте хвилюватися справді не варто – навіть якщо вас заарештують за підозрою у вбивстві, ви все ж можете не турбуватися про безпеку особистих даних. Подібним організаціям точно не цікаві ваші інтереси і вони, на відміну від хакерських угруповань, не крастимуть гроші з вашого рахунку і не заражатимуть комп'ютер набридливою рекламою – не їхній рівень [3].

Міф №6. Кібербезпека не для кожного.

Багато користувачів думають, що програми і сервіси, які захищають конфіденційність даних, недоступні для нас, «простих людей», оскільки дуже дорого коштують та орієнтовані на останні моделі девайсів.

Насправді ж існує маса способів для анонімного спілкування в мережі, які ми можемо використовувати без жодних проблем. Перегляд сайтів через безкоштовну програму Tor (The Onion Router) забезпечить високий рівень анонімності, а месенджер Telegram дозволить чатитись у секретному режимі. Варто лише обрати правильні додатки та не забувати оновлювати антивірус [2].

Міф №7. Запаролені Wi-Fi-мережі без вірусів.

Гадаємо, ви неодноразово чули, що користуватися незахищеною Wi-Fi-мережею небезпечно. Насправді так само небезпечно підключатися і до мережі під паролем. Справа в тому, що більшість таких точок доступу використовують застарілий і вже зовсім ненадійний алгоритм захисту – WEP. Це означає, що пароль до них можна підібрати за лічені хвилини.

Навіть на мережах, де виконується шифрування трафіку, ви не отримуєте гарантію повного захисту. Альтернативою неперевіраних систем можуть стати VPN-мережі [2].

Міф №8. Телефонам антивіруси не потрібні.

«Мій телефон за 700 доларів непереможний!» – думаєте ви і, довірившись рекламі про його надзвичайні можливості, не ставите антивірусне ПЗ. «Прекрасно, захисту немає, можна з легкістю хакнути», – думають кібершахраї.

Насправді статистика доволі сумна: власники близько 74% нових гаджетів стануть жертвами хакерів у перші три місяці після покупки. Ransomware (віруси-вимагачі, які шифрують інформацію, щоб отримати викуп за доступ до неї) – одна з найпоширеніших загроз серед суперпопулярних смартфонів з Android або iOS (середній «викуп» складає близько 350 доларів США). Для того, щоб забезпечити конфіденційність особистих даних, краще перестрахуватися і не нехтувати антивірусним програмним забезпеченням [2].

З огляду на вище сказане, сформулюємо основні правила безпечної роботи в мережі Інтернет.

1. Перш за все, слід встановити на свій комп'ютер необхідний захист, а саме антивірусне програмне забезпечення відомого виробника. Його необхідно регулярно оновлювати, про що забувати не слід.

2. Для разової перевірки і лікування системи додатково можна використовувати спеціальні безкоштовні антивірусні сканери, наприклад Dr. Web CureIt, Kaspersky Virus Removal Tool і інші подібні програми. Вони виконують сканування і лікування системи, але для повсякденного використання не підійдуть.

3. Переконайтеся, що у налаштуваннях системи включений мережевий екран - брандмауер (фаєрвол). Брандмауер захищає комп'ютер від мережевих атак і контролює вихід програм в Інтернет. В операційну систему Windows встановлено штатний брандмауер. Правда він поступається спеціалізованим брандмауерам, але краще такий захист, ніж взагалі ніякого. Бажано встановити брандмауер стороннього виробника, наприклад, безкоштовні програми: ZoneAlarm, Outpost Firewall Free, Comodo Firewall. Деякі з подібних програм можна скачати безкоштовно або за невелику суму.

4. Дуже важливо намагатися не розміщувати в мережі особисту інформацію, таку як власне ім'я, адреса, телефони тощо. Не надсилати особисту та конфіденційну інформацію з мережі, якщо вона не зашифрована.

5. Ніколи не відповідати на спам.

6. Важливо не зберігати свої паролі на комп'ютері. Краще використовувати для цього зовнішні носії, тобто звичайний папір або блокнот, або ж зберігати їх у спеціальних програмах, захищених від злому. Не використовувати однаковий, нехай навіть складний, пароль для кількох сайтів.

7. Не виконувати жодних дій, що вимагаються в повідомленнях, отриманих від невідомих користувачів на електронну пошту.

8. Не відкривати і не запускати файли або програми, які прислали невідомі люди. У них може міститися що завгодно (і в більшості випадків це віруси).

9. Уважно ставтесь до всіх електронних листів, які містять посилання на інші ресурси. Далеко не завжди зазначене посилання веде туди, куди вказано в описі.

10. Якщо навіть від знайомих приходять підозрілі повідомлення, не відповідати і не відкривати їх, оскільки їх сторінки можуть бути зламані і використані шахраями. Це дуже поширене явище.

11. Не виконувати операцій зі своїми банківськими рахунками через Інтернет у громадських місцях та Інтернет-кафе. Це дуже небезпечно.

12. Уважно ставитись до адрес сайтів, які схожі на сайти великих компаній або відомих брендів. Створенням подібних ресурсів займаються шахраї, єдиною метою яких є обман клієнтів та збір особистої інформації.

13. Навіть якщо наявний безлімітний доступ, все одно потрібно стежити за трафіком – його незрозуміле зростання може бути свідченням активності шкідливої програми, а також варто відключати з'єднання з Інтернетом тоді, коли воно не використовується.

14. Приховати свою IP-адресу. У певному сенсі, IP-адреса як найчіткіший відбиток пальця в онлайн-всесвіті. Для того, щоб приховати IP-адресу, є сенс розглянути питання про використання веб-проксі, наприклад, таких сервісів, як HideMyAss або відкритого інтернет-браузера Tor. Ці сервіси приховують інформацію, щоб ви не залишали жодних слідів, незалежно від того, які сайти відвідуєте. Але треба мати на увазі, що деякі з таких веб-проксі мають сумнівну політику online безпеки і можуть самі мати доступ до даних, які ви намагаєтесь приховати. Зробіть власне дослідження перед їх використанням. Бонусом веб-проксі або Tor є те, що користувач може відвідувати сайти, які заблоковані його Інтернет-провайдером [4; 5; 6].

15. Щоб отримати максимальну безпеку в Інтернеті, можна створити VPN (віртуальну приватну мережу) [1].

Безліч розроблюваних продуктів потребує кваліфікованого і професійного тестування. За такою послугою можна звернутися до pentesting security company і отримати цілий перелік необхідних послуг від кращих фахівців компанії. Після проведених перевірок вони надають докладний звіт про виконану роботу і рекомендації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок, можна сказати, що питання безпеки в мережі Інтернет досить шатке. Під ілюзією безпеки часто приховуються віруси та кібершахраї, які можуть завдати шкоди як даним, збереженим на комп'ютерах та гаджетах, так і завдати шкоди гаманцеві користувача чи його репутації в суспільстві. Ми сформулювали основні правила, дотримуючись яких, кожен користувач всесвітньої павутини зможе почуватися безпечніше. Проте переконані, що в даній статті нам не вдалося висвітлити усіх небезпек, що надходять до нас разом із розвитком інформаційних технологій в галузі глобальних мереж. Питанням штучної безпеки потрібно приділити належну увагу і розглянути їх в подальших дослідженнях.

Література

1. 7 повністю безкоштовних послуг VPN для захисту Вашої конфіденційності [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://isearch.kiev.ua/uk/searchpractice/internetsecurity/712>.
2. Алова Н. Ілюзія безпеки в Інтернеті: щось тут не так [Електронний ресурс] / Наталія Алова, 2017. – Режим доступу до ресурсу : <http://klishnya.in.ua/ua/prointernet/188-iliuziia-bezpeky-v-interneti-shchos-tut-ne-tak>.
3. Алова Н. Несамотність у мережі: кібербезпека не для всіх [Електронний ресурс] / Наталія Алова. – 2017. – Режим доступу до ресурсу : <http://klishnya.in.ua/ua/prointernet/188-iliuziia-bezpeky-v-interneti-shchos-tut-ne-tak>.
4. Безопасность в интернете [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://softuhitel.com/bezopasnost-v-internete/>.
5. Несколько основных правил безопасности в Интернете [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.geos-inform.com/security-news/neskolko-osnovnykh-pravil-bezopasnosti-v-internete.php>.
6. Петренко О. Безпека в Інтернеті: поради, які допоможуть зберегти Вашу конфіденційну інформацію [Електронний ресурс] / Олександр Петренко. – Режим доступу до ресурсу : <http://isearch.kiev.ua/uk/searchpractice/internetsecurity/1777-online-safety-tips-to-help-keep-your-sensitive-information>.



УДК 371:004.056

Костюченко А. М.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті розкрито сутність поняття інформаційної безпеки, розглянуто особливості навчання та виховання дітей різного віку під час оволодіння ними новітніми технологіями. Запропоновано поради для батьків, вчителів та педагогів для підвищення безпеки соціалізації дітей різного віку в інформаційному середовищі. Наведено рекомендації щодо проведення педагогами навчальних, виховних заходів та профілактичних позашкільних заходів орієнтованих на подолання негативних впливів комп'ютерних технологій на дітей різновікових категорій. Зазначено подальші перспективи дослідження, тобто розробка практичних рекомендацій, для майбутніх педагогів та впровадження їх у професійну діяльність.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформатична компетентність, інформаційна культура, інформаційно-технологічна культура, комп'ютерні технології, вікова періодизація, професійна діяльність.

The article reveals the essence of the concept of information security, there are reviewed the features of teaching and upbringing of children of all ages during their mastery of the latest technologies. The advices for parents, teachers to improve the safety of socialization of children of all ages in the information environment are suggested. The recommendations for pedagogues how to carry out educational, pedagogical arrangements and preventive out-of-school activities at overcoming the negative effects of computer technologies on children of different age categories are given. There are indicated further prospects of research, namely to develop practical recommendations for would be pedagogues and introducing them to professional activities.

Key words: information security, informatics competence, information culture, information and technological culture, computer technologies, age periodization, professional activity.

Постановка проблеми. У зв'язку із зростаючою роллю інформаційних ресурсів в житті суспільства, а також через численні загрози з точки зору захищеності даних проблема інформаційної безпеки вимагає до себе постійної і більшої уваги. Особливо, увагу слід приділяти освітній діяльності, зокрема підготовці майбутніх педагогів [4].

Однією з основних цілей інформатизації освіти є підготовка педагогів, які володіють високим рівнем інформаційної культури та активно застосовують у власній професійній діяльності сучасні технології захисту.

На шляху до безпечного освітнього простору необхідно забезпечити підготовку кваліфікованих, інформатично компетентних педагогів. Насамперед значну увагу слід приділити підготовці майбутніх педагогів, які застосовують професійні знання в практичній діяльності. Вивчають відхилення у поведінці дітей різного віку. Проводять профілактичну роботу. Працюють з групами ризику в умовах неформального спілкування, сприяють прояву ініціативи. Організують взаємодію педагогічного колективу, батьків, громадських організацій та різного роду служб, щодо виховання та навчання дітей основам інформаційної безпеки. При цьому реалізуючи ряд функцій: діагностичну, прогностичну, консультативну, правозахисну, профілактичну, організаторську, координаційно-посередницьку та функцію фандрейзингу [1], які є основою професійної діяльності педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед праць, які присвячені дослідженням методологічних, сутнісних та змістовних основ інформаційної безпеки, особливе місце займають теоретичні розробки Е. Беляєва, М. Бусленка, С. Гриняєва, О. Данильяна, О. Дзьобаня, Г. Ємельянова, В. Лопатіна, О. Позднякова, Л. Сергієнка, В. Циганкова, М. Чеснокова, Н. Ковальнової та інших дослідників. Авторами праць у яких розкриваються особливості забезпечення інформаційної безпеки є О. Дзьобан, А. Колодюк, В. Копилов, А. Кубишкін, Є. Мануйлов, В. Ніцевич, А. Стрельцов, М. Якушев та ін.

Дослідженнями психолого-педагогічних проблем застосування комп'ютерів у навчальному процесі займалося багато вчених, зокрема: Ю. Д. Бабаєва, М. І. Жалдак, А. Є. Войскунський, В. І. Каптелинін, В. Е. Лепський, Ю. І. Машбиць, Н. В. Морзе, О. К. Тихомиров, С. Пейперт.

Проблемам інформаційної безпеки у сімейному та шкільному вихованні в Україні приділяється недостатньо уваги. Не достатньо

враховуються особливості вікової періодизації у формуванні інформаційно захищеної особистості.

Мета написання статті полягає в комплексному розгляді поняття «інформаційна безпека», питань навчання та виховання, зокрема сімейного, пов'язаних із застосуванням інформаційних технологій дітьми, у контексті підготовки майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі та їх професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека – це стан захищеності інформаційного середовища, захист даних являє собою діяльність щодо запобігання витоку даних, що є захищеними, несанкціонованих і ненавмисних впливів на ці дані, тобто процес, спрямований на досягнення стану захищеності [5]. Н. Н. Ковальова дає визначення поняттю інформаційної безпеки особистості як стану і умов життєдіяльності особистості, при яких реалізуються її інформаційні права і свободи. Крім цього, автор виділяє та розмежовує поняття інформаційно-технічної та інформаційно-ідеологічної безпеки. Під інформаційно-технічною безпекою слід розуміти захищеність даних та їх носіїв від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру, що несуть шкоду власникам або користувачам даних та апаратному забезпеченню, а під інформаційно-ідеологічною безпекою – захищеність суспільства і особистості від навмисного або ненавмисного інформаційного впливу, що є результатом порушення прав і свобод людини в галузі створення, споживання та розповсюдження даних, користування інформаційними даними та забезпеченням, що суперечить моральним та етичним нормам, роблять деструктивний вплив на суспільство, особистість, що мають неусвідомлений характер, які впроваджують у суспільну свідомість антисоціальні установки [6], саме про інформаційно-ідеологічну безпеку йдеться в даному дослідженні.

Однією з основних проблем для педагогів виступає глобальна мережа Інтернет як джерело даних, яка є неконтрольованою. Оскільки глобальна комп'ютерна мережа містить багато матеріалів, які не тільки не є корисними для дітей, але й можуть завдати шкоду їх психічному, моральному чи навіть фізичному здоров'ю, для того, щоб запобігти негативному впливу на особистість, педагог діагностує інформаційні джерела. Збільшення вчительського та батьківського контролю за тим, що саме діти роблять в Інтернеті, є часто малоефективним через недостатню компетентність педагогів та батьків [3]. Учитель, класний керівник надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу батькам та вчителям.

Наведемо змістові рекомендації щодо проведення навчальних, виховних заходів, бесід та профілактичних позашкільних заходів, орієнтованих на подолання негативних впливів комп'ютерних технологій на дітей різновікових категорій.

Діти дошкільного віку допитливі, відкриті світу та при цьому довіряють авторитету дорослих. Комп'ютер допоможе розвинути інтелектуальні здібності [7]. Використовуйте цей період для формування культури безпеки Інтернету та культури використання комп'ютера. Робота за комп'ютером повинна протікати під наглядом дорослих, не встановлюйте його у дитячій кімнаті. Обмежуйте час перебування за комп'ютером та в Інтернеті. Налаштовуйте дитину на дотримання часових рамок без прояву розпачу та невдоволення, основним є подолання надмірної емоційності, надмірних як негативних, так і позитивних емоцій, а також вміння відтермінувати власну потребу для профілактики залежностей. Дорослі відіграють ключову роль у навчанні дітей безпечному користуванні Інтернетом. Зокрема, використовуючи вкладку «Вибране», можна відзначити сайти, які діти часто відвідують, тим самим створивши їм власний Інтернет куточок. Розповідайте про конфіденційність та не розповсюдження власних даних та даних сім'ї в мережі, вигадайте безпечний псевдонім. Розмовляйте із дітьми про небезпеки, що чекають в Інтернеті, наголошуйте на власній безперечній довірі до власних дітей.

У школярів 6-10 років розвинене почуття сім'ї, довірливе, проте ще не достатньо розвинене критичне мислення для адекватного сприйняття даних з Інтернету. Продовжується виховання емоцій, розвиток навичок саморегулювання поведінки, виховання ставлення до даних як до власності та як до фактору ризику [12]. Навчайте дітей самостійно контролювати час, проведений за комп'ютером, здійснювати чергування навчаючих та ігрових програм, мультфільмів. Дотримуйтесь рекомендацій добору відеопродукції на відповідність віковим вимогам. Намагайтеся тримати комп'ютер у місцях, де легко можна здійснити візуальний контроль за діяльністю школяра. Розробіть з дитиною правила поведінки в Інтернеті та вимагайте їх виконання. Використовуйте фільтри електронної пошти. Створіть сімейну поштову скриньку. Не дозволяйте дітям завантажувати музику, фільми, програми без вашого дозволу, користуватися програмами миттєвого обміну даних в Інтернеті [8]. Навчіть заповнювати персональні профілі, не розкриваючи особистих даних. Розмовляйте про віртуальних друзів так, як і про реальних.

Створіть обліковий запис на комп'ютері з обмеженими можливостями для самостійної роботи. Використовуючи можливості батьківського контролю власної операційної системи, обмежуйте не лише години роботи дитини за комп'ютером, але й здійснюйте контроль ігор, сайтів, доступних для перегляду. Контроль за діями здійснюйте не прямий, а безпосередньо за допомогою технічних засобів та їх системних можливостей.

При роботі з дітьми 10-13 років зверніть увагу на виховання самостійності та самоконтролю, професійної орієнтації з використанням комп'ютера [11]. Допоможіть у навчанні добром електронних енциклопедій, програм перекладачів та з використанням спеціального програмного забезпечення. Навчті користуватися антивірусним програмним забезпеченням, зверніть увагу на безпеки, пов'язані зі шкідливим програмним забезпеченням. Вкажіть на необхідність резервування важливих даних та навчті архівувати власні файли.

Використовуйте звіти змістовних фільтрів. Поясніть, що використовуючи текст, музику, малюнки, завантажені з Інтернету, вони можуть порушувати авторські права. Розмовляйте про безпеку особистих самостійних зустрічей із незнайомцями з Інтернету [14]. Поясніть, що не вся інформація в Інтернеті є достовірною та як перевіряти її та надійність джерела, що слід використовувати лише безпечні ресурси мережі Інтернет.

При роботі із підлітками (віком від 14 до 17 років) [12] безпосередньо слід проводити бесіди із батьками, адже через проблеми з перехідним віком втрачається зв'язок між дітьми та батьками. Тому батькам необхідно формувати відповідальність підлітків за дії як у реальному, так і у віртуальному світі. У цей період у школярів потрібно сформувати самоконтроль за часом роботи за комп'ютером та інформаційну культуру, зокрема, правила написання on-line повідомлень. При роботі за комп'ютером слід активізувати увагу на профорієнтаційній роботі, зацікавити вибором майбутньої професії.

Мережева безпека підлітків – складне завдання, оскільки вони про Інтернет знають інколи більше, ніж їх батьки [13].

Батьки повинні пам'ятати про необхідність зберігати у таємниці свої паролі, щоб підлітки не могли зареєструватися під ім'ям старших. Розмовляйте з підлітками про друзів у соціальних мережах, on-line чатах та чим вони займаються, переконайтесь, що вони їм відомі. Нагадуйте, щоб вони повідомляли про погрози в мережі з боку інших осіб. Спілкуйтесь із батьками про безпеку комп'ютера, якщо дитина обізнана в програмному забезпечення,

краще доручити їй піклування про безпеку сімейного комп'ютера. Цей період є завершальним у формуванні інформатичної компетентності школяра.

Особливостями формування інформаційно-технологічної культури в Україні можна назвати те, що знайомство з комп'ютерними технологіями часто відбувається поза навчальними закладами. У сімейному та позашкільному вихованні процесу оволодіння інформаційною культурою дітей приділяється недостатньо уваги [9].

У виховній роботі школи необхідно приділяти значну увагу інформаційній, морально-етичній і правовій культурі учнів та їх дисциплінованості як користувачів інформаційних систем [12], а це безпосередньо входить до функцій професійної діяльності сучасного педагога, який активізує власну діяльність на шкільних та позашкільних заходах різного роду, де надає поради щодо захисту від небажаного контенту, при цьому може використовувати ресурси україномовного інтерактивного курсу Оп-ляндія. На даному сайті розміщені матеріали для дітей, батьків і вчителів, завдяки яким діти зможуть засвоїти основи безпечної роботи в Інтернеті (<http://disted.edu.vn.ua/media/bp/html/etusivu.htm>).

Проте, за словами Паррі Афтаб, відомого спеціаліста з питань безпеки дітей в Інтернеті, кращий фільтр, який може дійсно забезпечити безпеку дитини в мережі та розв'язати багато інших проблем, у голові самої дитини, а дорослим потрібно тільки «налаштувати» цей фільтр [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Беручи до уваги вище зазначені змістові рекомендації щодо захисту даних та безпечної роботи в мережі, зазначимо, що подальшими перспективами даного дослідження є розробка практичних рекомендацій, адресованих майбутнім педагогам, які, у свою чергу, інтегруватимуть їх у власну професійну діяльність через: індивідуальне спілкування з учнями, тематичні бесіди з батьками (батьківські збори), проведення загальношкільних виховних занять та позашкільних профілактичних заходів з використанням сучасних інформатичних технологій, які допоможуть вчасно запобігти проблемі інформаційної небезпеки користувачів глобальної мережі Інтернет.

Гуманізація навчально-виховного процесу та індивідуальний підхід, встановлення відносин взаємодовіри між учителями, учнями та батьками сприятиме підвищенню захищеності неповнолітніх від загроз віртуального Всесвіту.

Незважаючи на те, що досвід багатьох країн показав ефективність тренінгових методик у підвищенні обізнаності дітей з питань on-line безпеки, вона потребує подальшого дослідження та впровадження комплексного підходу до проблем інформаційної безпеки неповнолітніх користувачів [2]. Такий підхід має забезпечити ефективне поєднання навчальних, виховних, тренінгових методик, а також зусиль вчителів, соціальних педагогів та батьків, громадських організацій у вихованні інформаційно безпечних користувачів мережі Інтернет.

Література

1. Безпека дітей в Інтернеті [Електронний ресурс] // Вебсайт Microsoft. – 2006. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.microsoft.com#/rus/athome/security/children/default.mspx>.
2. Гайворонський М. В. Безпека інформаційно-комунікаційних систем / М. В. Гайворонський, О. М. Новіков. – К. : Видавнича група BVH, 2009. – 608 с.
3. Дронь М. М. Основи теорії захисту інформації / М. М. Дронь, В. П. Малайчук, О. М. Петренко. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. – С. 312.
4. Кавун С. В. Інформаційна безпека / С. В. Кавун, В. В. Носов, О. В. Мажай. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2008. – 352 с.
5. Ковалева Н. Н. Информационное право России / Н. Н. Ковалева. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007. – 148 с.
6. Ковальчук В. Н. Проблеми інформаційної безпеки дітей різних вікових категорій [Електронний ресурс] / В. Н. Ковальчук // Комп'ютер в школі та сім'ї. – 2010. – № 8. – Режим доступу до ресурсу : http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=komp_2010_8_17..
7. Литовченко І. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі / І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець. – К. : ТОВ Видавничий будинок «Аванпост-Прим», 2010. – 48 с.
8. Про захист дітей від інформації, що завдає шкоду їх здоров'ю та розвитку : модельний закон [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://jurconsult.net.ua/zakony-stran-sng>.
9. Проблема: інтернет в школах [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://sp.sz.ru/security.html> http://sp.sz.ru/01_02_05_03_.html..

10. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2006. – 360 с.

11. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.

12. Черевко О. В. Теоретичні засади поняття інформаційної безпеки та класифікація загроз системі інформаційного захисту [Електронний ресурс] / О. В. Черво. Режим доступу до ресурсу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3304>.

13. Юрченко О. Ю. Проблеми безпеки дітей в соціальних мережах та Інтернеті (віктимологічний аспект) / О. Ю. Юрченко // Порівняльно-аналітичне право : електрон. фахове наук. видання. – 2013. – С. 336–338.



УДК 159.964.22

Горобець С. А.

ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ, ЇХ ВПЛИВ НА ПСИХОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ ОСОБИСТОСТІ І СУСПІЛЬСТВА

У статті актуалізується проблема психологічної безпеки особистості і суспільства. Описані загрози та ризики, поширені в рамках сучасного інформаційного простору, які негативно позначаються на емоційному благополуччі особистості, її психологічному здоров'ї.

Ключові слова: психологічна безпека, емоційна стійкість, психотехнології, психологічні маніпуляції.

The article reveals the problem of the individual and society psychological security. Threats and risks prevalent within the modern information space that affect the emotional well-being of the individual and his psychological health negatively have been described

Keywords: psychological security, emotional stability, psychological techniques, psychological manipulation.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення не підлягає запереченню той факт, що людина для реалізації своєї соціальної ролі потребує постійного збагачення інформацією. Інформаційний

простір чинить безпосередній вплив на безпеку особистості та соціуму. Маніпуляція людьми через використання різноманітних засобів і технологій інформаційно-психологічного впливу стала звичним явищем у повсякденному житті, економічній конкуренції та політичній боротьбі. Загроза інформаційно-психологічній безпеці особистості, механізми її дії та можливості психологічного захисту входять до кола науково-практичних проблем, для розв'язання яких недостатньо теоретичних підходів. Їх вирішення є нагальною потребою соціальної практики і повсякденного життя людини в ХХІ столітті. Ускладнення та динамічність соціальних процесів, вплив суспільних змін безпосередньо на життєдіяльність, роблять її залежною від потоку повідомлень ЗМІ. Усе менше відомостей, необхідних для розвитку соціальної поведінки і життя в суспільстві ми отримуємо, опираючись лише на власний досвід. І все більше необхідної інформації беремо з телепередач, низькосортних публікацій, неперевіраних сайтів мережі Інтернет. Така негативна тенденція стимулює науковців і практиків до пошуку нових, ефективних шляхів забезпечення і збереження психологічної безпеки особистості на сучасному етапі.

У різних культурах сформувалось приблизно однакове уявлення про безпеку, у розумінні якого акценти зміщуються на почуття та переживання людини, пов'язані з її станом у теперішньому та перспективами у майбутньому. Стійкість до негативного впливу внутрішніх факторів і чинників навколишнього середовища входить до системи психологічної безпеки. Предметом сучасних психологічних досліджень окресленої проблеми виступає: емоційна стійкість, або емоційно-вольова (Ф. Горбов, В. Лебедев, Е. Мулерман, В. Суворова), моральна стійкість (В. Чудновський), адаптаційна стійкість, адаптація до стресових ситуацій (В. Лебедев, Ф. Березін), психологічна підготовка людини до складних видів професійної діяльності (Г. Берегова, О. Леонов).

У формуванні актуального та відносно стійкого стану, як пише Л. Куликов, об'єднують різні почуття та переживання. Виникає емоційна домінанта, емоційний компонент настрою [4]. До нього входять також переживання тілесного благополуччя – фізичного комфорту чи дискомфорту. Компонент фізичного самопочуття відображає, як відмічав ще С. Рубінштейн, органічне самопочуття, тонус життєдіяльності організму і ті розлиті, слабо локалізовані органічні відчуття, які надходять від внутрішніх органів [6]. Імовірність небезпеки може бути різною в залежності від конкретної умови. У зв'язку з цим деякі автори використовують поняття «загроза», конкретизуючи певну небезпеку та прогножуючи

ймовірність її виникнення, не дивлячись на те, що передбачити це зі стовідсотковою точністю неможливо.

Станом на сьогодні не існує достатньо обґрунтованої та детально описаної загальної класифікації загроз інформаційно-психологічній безпеці, їх джерел. Це пов'язано з новизною та складністю проблематики, а також з тим, що сама процедура та результати класифікації залежать від задач, котрі необхідно вирішити, і в зв'язку з цим – від обраних підстав та критеріїв, що застосовуються у класифікації. Як вже зазначалось, інформаційний простір набуває для людини характеру другої, суб'єктивної реальності. Ту її частину, яка містить інформацію, що неадекватно відображає навколишній світ, і ті її характеристики та процеси, які ускладнюють чи перешкоджають адекватності сприйняття та розуміння особистістю оточення й самої себе, умовно можна позначити терміном «ілюзорна реальність». Отже, в інформаційному середовищі в химерних поєднаннях та багатообразних формах переплетені адекватна та ілюзорна суб'єктивні реальності. Враховуючи це, в даній статті за мету ми поставили визначити загрози, ризики для особистості і суспільства, пов'язані з інформаційними чинниками, що порушують психологічну безпеку та емоційне благополуччя.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи поняття психологічної безпеки, що розглядається як одна зі сфер національної безпеки, деякі дослідники розкривають його через використання понять «психічне здоров'я» та «загроза». Психологічна безпека трактується як такий стан психіки, за якого забезпечується успішний психічний розвиток та адекватно відображаються внутрішні і зовнішні загрози психічному здоров'ю. Використання цих понять визначає необхідність розглянути їх у взаємозв'язках, що, гіпотетично, дозволить визначити специфіку загроз інформаційно-психологічній безпеці особистості. Поняття «безпека» власне означає відсутність небезпеки чи наявність можливостей надійного захисту від ризиків і загроз. Небезпека ж розглядається як комунікація за типом «комунікатор – спільність людей». Прикладом цього є ситуація проведення зборів, мітингів тощо [3].

До наступної групи доцільно віднести комунікативні ситуації, в яких на людину чинять вплив ЗМІ. В цих ситуаціях здійснюється одностороння опосередкована комунікація за типом ЗМК (засоби масової комунікації), ЗМІ (засоби масової інформації). Для того, аби краще зрозуміти суть небезпеки інформаційного впливу на психіку людини, здійснювану засобами масової інформації,

необхідно зупинитись на їх соціально-психологічній сутності та реалізованих функціях у суспільстві.

Попередниками засобів масової комунікації в їх сучасному розумінні були спеціальні кореспондентські бюро, котрі інформували своїх клієнтів про різноманітні хвилюючі їх питання (ціни на товари, умови доставки, ситуація в різних регіонах та інше). Показово, що нібито неупередженість у подачі інформації спочатку слугувала своєрідною рекламою якості повідомлень в засобах масової комунікації. Це ілюструє, наприклад, надпис під заголовком виданої в 1609 р. в Німеччині «Страсбурзької газети», в якій зазначалось, що всі новини надруковані в тому вигляді, в якому були отримані [1].

Новітні інформаційні технології, сучасні інформаційні й психологічні форми та способи впливу на особистість і суспільство активно застосовуються в період підготовки та під час бойових дій (операцій), а також стають невід'ємною частиною повсякденного життя пересічного громадянина. С. Кара-Мурза у книзі «Маніпуляція свідомістю» зазначає, що застосування сучасних технологій та засобів маніпулювання громадською думкою відбувається повсякденно у роботі ЗМІ, в рекламній сфері, у діяльності різноманітних екстрасенсів, магів, чаклунів тощо. Особливо воно посилюється в переломні моменти розвитку держави, якими, наприклад, є передвиборчі кампанії [2].

Культ жорстокості, насильства, порнографії, що нині пропагується в засобах масової інформації, на телебаченні і в комп'ютерних мережах, призводить до неусвідомленого бажання значної частини населення, особливо підлітків і молоді, наслідувати його, сприяє закріпленню подібних стереотипів поведінки в їх власних звичках і способі життя, знижує рівень граничних обмежень і правових заборон, сприяє появі негативних форм поведінки в суспільстві, що, водночас, відкриває шлях до втрати морально-ціннісних установок, призводить до правопорушень.

Однією з характерних тенденцій, яка склалася в сучасних умовах не тільки в Україні, а й у світі, є випереджальний розвиток форм, способів, технологій і методик впливу на свідомість (підсвідомість), і психічний стан людини, порівняно з організацією протидії негативним, деструктивним психологічним впливам, інформаційно-психологічним захистом особистості й суспільства загалом. Йдеться про можливі деформації у системі масового інформування й поширення дезінформації, які ведуть до потенційних порушень суспільної стабільності; про завдання шкоди здоров'ю і життю громадян унаслідок пропаганди чи агітації, що

провокує виникнення соціальної, расової, національної чи релігійної ненависті й ворожнечі; про діяльність тоталітарних сект, які пропагують насильство й жорстокість. Ці впливи – усвідомлені чи неусвідомлені, як свідчить життєва практика, можуть призводити й призводять до серйозних порушень психічного й фізичного здоров'я, відхилення від норм поведінки, до зростання ризикованих соціальних й особистісних ситуацій.

Водночас особистість (її психіка та свідомість) піддається різноманітним маніпуляційним впливам, що є інформаційними за своєю природою, і їх результати можуть прямо загрожувати фізичному чи психічному здоров'ю людини. Саме такі впливи часто впродовж багатьох років формують морально-психологічну атмосферу в окремих прошарках суспільства, підживлюють кримінальне середовище і сприяють зростанню психічних захворювань. Проповідництво деструктивних релігійних учень, поширення містичних й езотеричних знань і практик, магії, шаманства тощо можуть бути прикладом таких впливів, що призводять до соціальної особистісної дезадаптації, а в низці випадків – до руйнування психіки людини [1].

Серйозну небезпеку для особистості викликає поширення за допомогою мережі Інтернет непристойної інформації, що руйнує суспільну мораль, порушує сформовані в суспільстві стандарти поведінки. Сервери з такою інформацією часто відвідують діти й підлітки. Вважається, що за допомогою Інтернету гарантується більша конфіденційність й анонімність, ніж під час відвідування кінотеатрів або магазинів з відкритою чи підпільною порнолітературою й відеофільмами. Усе це підкреслює нагальність розв'язання проблеми, актуалізує створення й реалізацію системи психологічної безпеки особистості і суспільства.

Отже, психологічний захист особистості становить складну багаторівневу систему соціальних, соціально-психологічних та індивідуально-особистісних механізмів, утворень і форм поведінки, яка повинна забезпечувати інформаційно-психологічну безпеку людини в суспільстві як особистості і активного соціального суб'єкта, його психологічну захищеність в умовах дії різноманітних інформаційних факторів.

У цій статті ми не претендуємо і не ставимо за мету розглянути в повному обсязі все різноманіття конкретних форм психологічного захисту особистості, які використовують різні соціальні суб'єкти. Ми зосередимо увагу на виділенні основних рівнів і деяких напрямів формування і функціонування психологічного захисту особистості, які можуть дати уявлення про її системний характер.

Можна виділити три основні рівні організації психологічного захисту людини і, відповідно, три основні напрями її формування і функціонування:

- 1) соціальний (в масштабах суспільства в цілому);
- 2) соціально-груповий (в межах різних соціальних груп і різноманітних форм соціальних організацій);
- 3) індивідуально-особистісний [3].

При розгляді психологічних захистів, які використовуються в міжсуб'єктній взаємодії, досить продуктивним зарекомендував себе підхід, який ґрунтується (при виділенні базових захисних установок) на еволюції форм захисної поведінки. Цей підхід був апробований в 1997 р. Е. Доценко в дослідницьких цілях.

Джерелами загроз інформаційного простору є суперечності певних інтересів, систем цінностей, цілей між особистістю та суспільством, державою або наявністю в однієї зі сторін щодо іншої домагань, претензій чи інших спонукань до конфлікту. Найбільш небезпечним джерелом загроз цим інтересам вважається суттєве розширення можливостей маніпулювання свідомістю людини через створення навколо неї індивідуального віртуального інформаційного простору, а також можливість використання технологій впливу на її психічну діяльність.

Як бачимо, безпека – це, швидше, не відсутність небезпеки, а встановлення захисту від неї. Вона є однією з умов самовизначення, саморозвитку суб'єкта (особистості, соціальної групи). Суб'єктами і разом з тим об'єктами безпеки виступають люди, групи людей, суспільство, держава. Системоутворюючою основою заходів для гарантування національної безпеки є сукупність збалансованих інтересів людини, суспільства і держави в усіх сферах життєдіяльності.

Набуло поширення наступне визначення інформаційної безпеки, під якою розуміється такий стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, за якого зводиться до мінімуму завдання збитку через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації. Таке трактування тією чи іншою мірою охоплює практично всі сфери інформаційної взаємодії суб'єктів у суспільстві, державі й у всіх соціальних утвореннях. При цьому під інформаційною взаємодією маємо розуміти весь процес створення інформації, її накопичення, опрацювання, збереження і поширення. Важливого значення набувають феномени інформаційного

простору та інформаційної інфраструктури. Їх дефініція включає методологічне навантаження з погляду побудови політики інформаційної безпеки держави [5]. Наведене вище визначення інформаційної безпеки дає підстави розглядати як проблеми, що повинні якомога швидше вирішуватися, відсутність у державі науково обґрунтованої інформаційної політики, політики інформаційної безпеки, недосконалість нормативно-правової бази у сфері інформаційних відносин в цілому та в інформаційній безпеці зокрема.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Особливістю нашого часу є перехід до нового стану суспільства, яке характеризується різким підвищенням ролі інформаційних процесів, зокрема створенням цілої індустрії виробництва інформації. Сучасне суспільство знаходиться на переході до якісно відмінної, іншої форми свого існування – інформаційного суспільства, в більш широкому контексті – до інформаційної цивілізації. Не можливо не помітити, що сучасна людина, як її називають – «людина цифрової епохи» – значну частину свого часу перебуває у віртуальній реальності, психологічно відмежовується від дійсності. Особливо небезпечним таке явище є по відношенню до молодого покоління, яке легко піддається маніпуляціям і не може самостійно подбати про власну психологічну безпеку. Реально оцінюючи ризики й небезпеки сучасного інформаційного простору, з упевненістю можемо сказати, що важливість розв'язання проблеми психологічної безпеки особистості і суспільства набуває все більшої актуальності. Тому перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у з'ясуванні практичних можливостей і шляхів збереження психологічної безпеки особистості в підлітковому і юнацькому віці в умовах організованого навчання.

Література

1. Інформаційна безпека держави у контексті протидії інформаційним війнам : навчальний посібник / [за заг. ред. доктора технічних наук, професора, заслуженого працівника народної освіти України генерал-полковника В. Б. Толубка]. – К. : НАОУ, 2004. – 177 с.
2. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза [Электронный ресурс]. – Режим доступа к источнику : <http://lib.ru/POLITOLOG/karamurza.txt>
3. Катренко А. Особливості інформаційної безпеки за міжнародними стандартами / А. Катренко // Альманах економічної безпеки. – 1999. – № 2. – С. 15 – 17.

4. Куликов Л. В. Характеристики гармонии личности / Л. В. Куликов // Ежегодник Российского психологического общества : материалы III Всерос. съезда психологов (25–28 июня 2003 г.) : в 8 т. – СПб. : Изд-во СПУ, 2003. – Т. 4. – С. 561–565.

5. Ложкин Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности в конфликте / Г. В. Ложкин // Вестник Харьковского госс. ун-та. – 1999. – № 433. – Ч. 4. – С. 14 – 17.

6. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. –СПб. : Питер, 2003. – 508 с.

РОЗДІЛ III.

ПОНЯТТЯ (НЕ)БЕЗПЕКИ В МОВІ ТА ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ



УДК 82.161=2 (Гордасевич)

Дубровський Р. О.

(НЕ)БЕЗПЕЧНИЙ ГОЛОД У «ТЮРЕМНИЙ» АВТОБІОГРАФІЧНИЙ ПРОЗІ Г. ГОРДАСЕВИЧ

Статтю присвячено дослідженню зображення голоду як фізичної небезпеки та засобу демонстрації сили волі в автобіографічних творах Галини Гордасевич. Здійснено аналіз художнього представлення життєвої правди післявоєнного періоду, а також в'язнично-таборового побуту початку 50-х років ХХ століття. Зроблено наголос на впливі «голодних часів» на формування особистості письменниці. Виявлено особливості використання авторкою густативної лексики.

Ключові слова: голод, автобіографічна проза, Галина Гордасевич, густативна лексика, в'язниця.

The article is dedicated to the investigation of the representation of hunger as a physiological danger and a means of demonstration of a willpower in the autobiographical works by Galina Hordasevych. It is provided the analysis of the artistic representation of the truth of life in the post-war period, and the prison-camp routine of the early 50s of the twentieth century. It is emphasized the influence of the «starving time» on the formation of the writer's individuality. There were discovered the peculiarities of usage of gustatory lexics by the author.

Keywords: hunger, autobiographical prose, Galina Hordasevych, gustatory lexics, prison.

Постановка проблеми. ХХ століття було непростим для українського народу. Особливо це стосується часів сталінізму з повним арсеналом репресивно-винищувальних засобів, серед яких першість належить штучним Голодоморам 1921-1923, 1932-1933 та 1946-1947 років, що мали всі ознаки етнічних чисток, а також ув'язненням найбільш свідомих представників інтелігенції. Така політика зробила актуальним питання про фізичне виживання українців як нації. Тому тепер, коли наша держава здобула незалежність, проблема голодомору, голоду загалом залишається болючим питанням історичної минувшини та предметом художнього

зображення у творах красного письменства, де домінує власне художня складова, а також у мемуарно-автобіографічних творах, де акцентується, у першу чергу, життєва основа. Як правило, авторами текстів і першого, і другого типу є люди, котрим ця тема була близькою не з розповідей, а із власного досвіду. У час, коли про злочини радянської влади стало можна говорити вголос, вийшла низка творів, у яких розкриваються проблеми голоду як демонстрації байдужості держави до своїх громадян, небажання допомагати їм у скруті або голодомору як свідомой державної політики, спрямованої на знищення окремої нації. Серед них «Жовтий князь» Василя Барки, «Марія» Уласа Самчука, «Голодомор» Євгена Гуцала, «В тіні Сталіна» Анатолія Дімарова, «Стежками лихоліття» Степана Кир'яха, «Каміння під косою» Ольги Мак та багато інших. Повість (за визначенням авторки – роман) «Соло для дівочого голосу» та есе «Із сімейного альбому» Галини Гордасевич належать до автобіографічних творів, у яких правдиво зображене складне повоєнне життя звичайних людей та знущання, яких доводилося зазнавати ув'язненим за так звані політичні злочини. В обох творах голод є частиною повсякденної реальності Я-наратора. Метою нашого дослідження є аналіз представлення концептосфери «Голод» в автобіографічній прозі Галини Гордасевич через виявлення особливостей самопрезентації авторки при зображенні «голодних часів» її життя, з'ясування специфіки використання письменницею густативної лексики.

Слід зазначити, що наукове осмислення поняття автобіографічної прози знайшло відображення у багатьох працях останніх десятиліть, серед яких монографія Т. Черкашиної «Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія», розвідки О. Галича, М. Коцюбинської, М. Федунь. Однак проблема зображення голоду в текстах такого типу, його філософського осмислення та естетизації у вітчизняному літературознавстві залишається малодослідженою. Саме на цьому аспекті зосереджено основну увагу в нашій статті.

Виклад основного матеріалу. Галина Гордасевич (1935-2001) була донькою православного священика, засудженого у радянською владою в 1946 році до 10 років таборів. Тож з одинадцяти років, фактично, не маючи годувальника, майбутній письменниці довелося пізнати, що таке голод. Щоправда, спочатку їй довелося чути про нього із дорікань матері, з якою вона не дуже ладнала як у дитинстві, так і в дорослому житті. Ось як про це пише сама Галина Гордасевич у «Соло для дівочого голосу»: «А, може, мої справжні батьки мене загубили, і коли-небудь вони приїдуть і

знайдуть мене? В десять років я вже розуміла, що це нереально, і лише думала: як би мені скорше вирости, піти з дому і самій собі заробляти на хліб! Бо так же було нестерпно для моєї дитячої гордості чути мало не щодня: «Як не будеш слухатися, вижену з дому, і здохнеш від голоду!» Ця моя мрія здійснилася швидше, ніж я чекала, бо коли мені було одинадцять років, батька посадили – це раз, а два – в селі, де ми жили, було лише чотири класи, а мені треба було в п'ятій. Отож, наступні три роки я жила по чужих людях у сусідньому селі Кричільську, а після закінчення семирічки вступила в педучилище в Острозі, і це вже було моє самостійне життя, хоч ще не відразу я зуміла сама собі заробляти на хліб» [2]. Авторка не намагається прикрасити чи підкорити загальній тональності автобіографічного твору розмови з матір'ю. Використовуючи пряму мову, вона наголошує на особливостях лексики, яку вживала жінка в розмовах з донькою. У цьому короткому уривку яскраво простежується антагонізм «голод – хліб». Причому дві згадки про останній подані в поєднанні з активною дією («заробляти на хліб»). Самостійне позбавлення себе голоду підняте авторкою до рівня найбільшого бажання, мрії.

Описуючи своє життя в «Соло для дівочого голосу», Галина Гордасевич 21 раз згадує про голод, поєднуючи просту оповідь-спогад, побудовану як сповідь перед читачами, з елементами філософського осмислення пережитого: «І коли вже голод докучав, що несила було терпіти, я вранці, до початку занять, ходила по аудиторіях і заглядала під парти: чи вчора хто не залишив шматочок недоїденого хліба? Часом знаходила, один раз я навіть знайшла шматок сала, але мусила їсти його без хліба. Ще якось побачила, що в коридорі гуртожитку лежить шматок хліба: видно, хтось ніс з крамниці буханець хліба з так званим «довіском», той довісок упав, і людина не стала його піднімати з підлоги. Разів десять я пройшла мимо того шматка, не наважуючись узяти. Мені здавалося, що як тільки я нагнуся, саме в ту мить хтось вийде в коридор і усе побачить. Тим більше, що це було якраз під дверима кімнати, де жив ВІН, моя велика і єдина любов. Зрештою, я той шматок таки підняла і з'їла» [1, с. 207]. Авторка вдається до протиставлення тілесних бажань і духовних поривань, які відображають подвійну сутність людини. З одного боку, це голод, з іншого – любов. Причому створена антитеза представлена як боротьба гордості й первинного інстинкту, в якій, зрештою, перемагає останній. Письменниця свідомо підтримує баланс між «життєвістю» та художністю в автобіографічному творі. Так, до наведеного опису складного побуту вона додає ремарку «все це

звучить не дуже поетично» [1, с. 207]. Подібні відходи від «Я», розчиненого у тексті, яке є частиною спроектованого художнього світу твору, та втручання «Я» – біографічного автора спостерігаються доволі часто.

У наступних фрагментах «Соло...» авторка осмислює голод як рушійну силу світових змін та змін у власному житті. Невідомо, чи вона була знайома з творчістю Шиллера, за яким «любов і голод правлять» світом, чи сама зробила такі ж висновки, однак в автобіографічній повісті є практично аналогічні рядки: «А чому я все-таки полишила Остріг? На те були дві головні причини, ті самі дві сили, які правлять світом: голод і любов. По-перше, раз той самий, кого я всю зиму так безнадійно кохала, виїхав з Острога, то я подумала, як це буде нестерпно важко: ходити тими ж вулицями, тими ж доріжками, тими ж коридорами і знати, що я вже не зможу розраховувати навіть на випадкову зустріч. О, це було понад мої сили! А по-друге, в мене вже не було терпіння постійно голодувати» [1, с. 226]. Отже, авторка вже звично ставить в один ряд кохання (цього разу це любовне розчарування) та голод, співставляючи духовні й тілесні пласти людського буття. Однак у цьому випадку відбувається зміщення пріоритетів у бік перших, оскільки першопричиною переїзду виступає розлука з коханим, а вже потім – відчуття фізичного голоду.

Продовжуючи оповідь про свої митарства, Галина Гордасевич дедалі більше насичує її засобами художньої виразності. Тож, закономірно, голод у тексті виходить за рамки звичайної сигніфікації фізичного бажання поїсти, перетворюючись на естетичну категорію, матеріальну проекцію особливого типу світосприйняття, характеру, протесту проти певних порядків. Також у творі показано голод як вибір (між духовним і матеріальним, а також вище – життєвий вибір), голод як призначення.

Часто в автобіографічній прозі Галини Гордасевич протиставляються голод і гордість. Йдеться, власне, не стільки про сам голод, скільки про добровільну відмову від нього, пов'язану з необхідністю попросити харчі або гроші. Наведемо приклад: «Я машинально схопила ті гроші. Навіть не тому, що мій голод в ту мить був сильнішим від моєї гордості, а просто схопилась, як потопельник хапається за соломинку. В ту ж мить я відчула, що мене душать слюзи, і вибігла» [1, с. 230].

Вдаючись до детальної характеристики голоду з фізіологічної та психологічної точок зору при оповіді про своє життя на волі, авторка абсолютно не акцентує на ньому, описуючи своє ув'язнення «за антирадянську агітацію серед студентів». Це

пов'язано з тим, що для більшості людей, котрі потрапляли в тюрму, частковий голод там починався, а для Галини Гордасевич – закінчувався. Тож в автобіографічних творах, де йдеться про цей період її життя, письменниця зосереджується більше на описі харчів. Разом з тим, таке відсторонення від проблеми недоїдання в'язнів дозволяє зробити акцент на інших моментах (психологічних і побутових) в'язнично-таборового життя. Із цього приводу Ірина Ярошевич зазначає: «Талановита письменниця знаходить свій власний шлях потракування «лагерної» системи міста радянської доби, не створюючи декларативно-обвинувачувального акту» [4, с. 124].

Фактично, ті харчі, які для багатьох здавалися нікчемними, стали першою «достойною» їжею для письменниці. Тому вона так наголошує на їх зображення в автобіографічній прозі. Наведемо приклад: «Після оправки – сніданок. Відчиняється кормушка, кожен має підійти і у власні руки отримати денну пайку хліба і цукру – приблизно чайну ложку. Ще на сніданок давали тюльку, тарілку юшки і чай. Юшка була з вівсяними крупами або з пшоном, і по цьому можна було визначити, яка каша буде в обід <...> Ну, після прогулки лишається чекати обіду, на який завжди юшка з капусти (називається «борщ») і вівсяна або пшоняна каша. А після обіду вже нічого чекати до самого вечора. Бо на вечерю дають лише чай, розуміється, несолодкий, можеш підсолодити, якщо в тебе щось з тієї вранішньої дрібки залишилось, і пожувати хліба, якщо, звичайно, теж щось залишилось» [1, с. 257 – 258]. Скромне тюремне харчування насправді було реалізацією тілесних потреб і навіть мрій письменниці. У «Соло для дівочого голосу» вона констатує: «Мушу признатися, що на таких харчах я не лише не схудла, а навпаки, так поправилась, що коли через три місяці потрапила в лагерь (знову ж таки українською мовою «табір», але не говорили «табір», ніхто ніколи не говорив, тільки «лагерь», «лагерний»), то вже ніхто не називав мене худою, а навпаки, говорили, що я таки добре пухенька» [2]. Ведучи оповідь далі, авторка уже не зосереджується на зображенні голоду, а подає філософське осмислення суті «лагерної» системи, веде «жваву, інколи сумно гірку, інколи гумористичну розповідь про абсурдність тієї системи, в якій, здається, нема місця елементарній логіці» [3, с. 4].

Тож надалі зображення голоду втрачає самототожність, перетворюючись на засіб представлення «Я», розчиненого в тексті. Так, показ бажання оголосити голодівку і неможливості його реалізації – це вже не вимушена, а свідомо, заздалегідь

спланована й демонстративна відмова від їжі, показ характеру. Гордасевич у творі показана Гордасевич-авторкою людиною, яка не боїться голоду, не карає себе голодом, а прагне скористатися ним як засобом демонстрації характеру. Голодівка стає неможливою не через об'єктивні чинники, а через її слабкість як аргументу в психологічній боротьбі з опонентом: «Зрештою, я й не прошуся, я просто-таки рвуся в той карцер, щоб це додало нових барв до мого образу патріотки-мучениці. Я жалкую тільки про те, що мені дали всього три дні, отож, немає ніякого сенсу оголошувати голодовку, як я собі планувала <...> От і маю другий строк – п'ять днів. О, це вже краще, це вже можна оголошувати голодівку!» [2].

Таке зображення свідомого естетизованого голоду контрастує із зображенням вимушеного голоду на волі. Авторка підводить читачів до такої думки, а пізніше ніби робить їх співтворцями тексту твору. Йдеться передусім про позасюжетні елементи композиції – лірично-філософські роздуми: «Ну, знаєте, я вже багато-багато років на волі не їла білого хліба і вершкового масла! І коли я тепер чую скарги, що, мовляв, при комуністах було в магазинах те і те, а тепер нічого нема, я відразу згадую тюрму в Двірці і починаю вирішувати дилему, коли я була щасливіша: на волі, коли доходила з голоду, чи в тюрмі, де мені щодня давали білий хліб з маслом?» [1, с. 285]

Часто авторка, використовуючи густативну лексику, підводить читачів до простих і логічних висновків, які одразу ж майстерно спростовує. Наприклад, пише, що в умовах поганого побуту, харчування в таборах в'язні часто гинули, але одразу ж пише про інші причини їх загибелі. Описуючи їдальню, письменниця знову з налаштовує читачів на концептосферу «Смак». І таке налаштування допомагає створити імпліцитну дихотомію «їжа як матеріальне поняття – духовна їжа». Звернімося до прикладу: «Я вже була сказала, що саме в їдальні провела свої найщасливіші години. Ні, я мала на увазі не миску з борщем чи з кашею. Річ у тому, що їдальня одночасно була клубом, тут була сцена, відокремлена від залу завісою. Я, звичайно «заангажувалась» в самодіяльність, співала в хорі, грала в якомусь скетчі» [2].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ми з'ясували, що голод, будучи частим супутником життя Галини Гордасевич, став предметом зображення й творчого переосмислення в її автобіографічній прозі. Найбільшою мірою це стосується повісті (за визначенням авторки – роману) «Соло для дівочого голосу». Він набуває різних емоційно-психологічних

відтінків. Так, голод показано як фізіологічну потребу в їжі й одночасно – в якості яскравої ментально-естетичної категорії, здатної підносити людину як біологічну істоту на високий духовний рівень. Поступово авторка відходить від зображення голоду як необхідності й акцентує на голоді як свідомій позиції, голоді як виборі. Якщо спочатку він протиставлявся любові як духовній якості, то згодом поступово і сам «переріс» із матеріального виміру до виміру духовного.

Література

1. Гордасевич Г. Л. Твори / Галина Гордасевич. – Львів : Каменяр, 2006 – . – (Серія «Спадщина»). – Т. 2. Проза / [упоряд. Б. Гордасевич]. – 326 с. : іл.
2. Гордасевич Г. Л. Соло для дівочого голосу: автобіографічний роман / Г. Л. Гордасевич // ВБФ ГГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://fondhg.io.ua/s202067/galina_gordasevich_solo_dlya_divochogo_golosu
3. Сопеляк О. Таємниця Галини Гордасевич / О. Сопеляк // Гордасевич Г. Л. Соло для дівочого голосу. – Львів : Добра справа, 2001. – С. 4.
4. Ярошевич І. А. «Лагерна система міста» в автобіографічному романі Галини Гордасевич «Соло для дівочого голосу» // Вісник Луганського Національного університету ім. Тараса Шевченка. Філологічні науки. Частина III., № 20 (207) жовтень. – Луганськ : Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2010. – С. 121 – 128.



УДК 81'383.7: 81-115

Шайковський О. В.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НЕБЕЗПЕКА (НА МАТЕРІАЛІ ЕТНОМАРКОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУР)

У статті досліджуються в зіставному аспекті фразеологізми англійської та української лінгвокультур на позначення бездіяльності. Ці фразеологічні одиниці (далі – ФО) є

етнічно маркованими, оскільки містять у своєму складі лексему-етнонім. Автор розглядає сталі вирази на позначення бездіяльності як небезпеку в широкому розумінні цього слова, тобто в різних сферах життя, адже власне бездіяльність призводить до деградації суспільства, провокує низький економічний рівень держави та, навіть, до втрати соціальних свобод громадян.

Ключові слова: фразеологізм, зіставна фразеологія, лінгвокультура, етномаркований компонент, небезпека.

The article deals with the phraseological units of the English and Ukrainian linguistic cultures on denoting inactivity in contrastive aspect. These phraseological units are ethnically marked, because they include a lexeme-ethnonym. The author analyzes fixed phrases on denoting inactivity as a danger in a broad sense, i.e. in different spheres of life, because inactivity itself triggers the degradation of society, provokes low economic level of the state and even to the loss of social freedoms.

Key words: phraseological unit, contrastive phraseology, linguistic culture, ethnically-marked component, danger.

Постановка проблеми. Кожен народ дбає про те, щоб залишити певний культурний спадок, тобто мовно-культурне надбання своїм нащадкам. За відсутності писемності народна мудрість передавалась від покоління до покоління в усній формі. Ці короткі мовні формули, часто повчального змісту, незважаючи на досить малий об'єм (від двох і більше лексичних одиниць) містили в собі генетичну пам'ять народу. У сучасному мовознавстві ці сталі вирази отримали назву фразеологізми, а завдяки етнічному забарвленню їх називають етномаркованими. Хоча й дотепер багато науковців не можуть дійти до якоїсь однієї, визнаної всіма номінації, а також чітко визначити об'єкт та предмет відносно молодшої галузі лінгвістичної науки – фразеології.

Інтердисциплінарна проблематика дослідження взаємозв'язку мови та культури спричинила появу та розвиток багато наукових парадигм у фразеології – «науці про найбільш культурно марковані образні одиниці будь-якої мови» [1, с. 5].

Наразі в україністиці актуальними є фразеологічні студії в таких аспектах: лінгвокультурологічному (О. Карауця; Л. Мельник; Л. Савченко; Л. Самойлович), комунікативно-прагматичному (Ю. Прадід; О. Селіванова), когнітивному (Ю. Маркітанов; Д. Ужченко). Попри розбіжності в меті та методологічних основах цих досліджень спільною для них і практично незаперечною є теза про

те, що фразеологія – найбільш самобутнє явище; для неї характерний найвищий ступінь позамовного; поряд з лексикою фразеологія є єдиною ділянкою мовних явищ, де зміст культури відбивається більш чи менш безпосередньо; навіть у фразеологізмах, де етнокультурне наповнення втрачається, у народній пам'яті залишається їх традиційна «українськість», або «англійськість».

Метою даної наукової розвідки є зіставний аналіз фразеологізмів, які містять етномаркований компонент на позначення бездіяльності. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати наступні завдання:

- визначити особливості етномаркованої фразеологічної одиниці;
- відібрати за допомогою суцільної вибірки фразеологізми англійської та української лінгвокультур на позначення бездіяльності;
- дослідити, чому бездіяльність, на думку представників англійського та українського етносів, становить небезпеку в різних соціально-культурних аспектах життя народу.

Виклад основного матеріалу. Априорне закріплення за фразеологією будь-якої мови, у т. ч. й української або англійської, національно специфічних рис при глибшому аналізі виявляється зовсім не безапеляційним і викликає деякі заперечення як інтуїтивного, так і теоретичного характеру. Такі заперечення породили два полярних погляди на проблему сутності національно-культурного (етнокультурного) компонента у фразеології: з одного боку, етнокультурну специфіку вбачають лише у фразеологізмах із «так званими словами-реаліями» [3, с. 255] типу *борц*, *трембіта*, *постоли* і под. (М. Добролюбов; В. Ейсманн); з іншого боку, згідно з неогумбольдтіанською традицією національно-специфічною вважають усю фразеологію як підсистему мови, де втілено «дух нації» (за В. фон Гумбольдтом) (Л. Ковшова; С. Таґлін; В. Телія).

Очевидно, що перше трактування проблеми є досить вузьким і фразеологізми з етнокультурним компонентом у цьому випадку є суто маргінальним явищем. Навіть інтуїтивно таке звуження видається невиправданим, оскільки можна знайти низку прикладів релевантних обмежень на використання фразеологізмів, які не містять зазначених вище слів-реалій (приміром, *не до солі*; *ори*, *мели*, *їж*; *голова й два вуха* тощо). Другий підхід, навпаки, надто широкий, формалізований і не залишає місця для таких усталених уже в мовознавстві понять, як мовні *універсалиї* та мовні *унікалії*. З'ясування (хоча б часткове) напряму руху фразеолога до вирішення цієї проблеми і є *метою*

нашої статті. Цілком слушним вважаємо зауваження В. Мокієнка про те, що «необхідно під час пошуку національного чітко розмежовувати **концептуальну універсальність** більшості прислів'їв від їх **формально-мовної** (resp. компонентної) національної маркованості» [7, с. 232]. Іншими словами, національна специфіка фразеологічних одиниць полягає не у вираженому змісті, а у формі вираження цього, зазвичай загальнолюдського, змісту. Проте, безперечно, не завжди форма фразеологізму маркує будь-які національні реалії. Деякі компоненти теж мають універсальний характер, що ускладнює національну паспортизацію форми.

На думку В. Мокієнка, щоб не переоцінити квоту національного у «мовній (чи фразеологічній) картині світу» і не глобалізувати останню на збитки етнічній специфіці, дослідники повинні детально аналізувати кожну одиницю з урахуванням таких мовознавчих параметрів, як:

1) ареал одиниці та опис семантичних паралелей у різних мовах;

2) структурно-семантичній модельованості фразеологічних паралелей та ізоглос із метою розмежування генетичних і типологічних перетинів;

3) частотність використання одиниці на ареальному континуумі та ієрархію її варіантів за даним параметром;

4) послідовність структурної динаміки одиниці у просторовій проекції;

5) встановлення відносної хронології функціонування одиниці конкретної мови у зіставленні з фіксацією її в інших мовних зонах [7, с. 244].

Такі дослідження, безумовно, є необхідними й результативними, але водночас і надзвичайно складними, оскільки передбачають копітку використання різноманітних тривалочасових методик експериментального статистичного збору, що не завжди вдається зробити у зв'язку з нестачею подекуди потрібної інформації. Крім того, ідеально таку роботу могли б виконувати групи мовознавців – носіїв різних мов, що теж не завжди вдається реалізувати практично. Нам видається, що окреслену проблему (сутність національно-культурної специфіки фразеологічної системи) на першому етапі бодай частково можна вирішити, детально проаналізувавши семантичні, структурні, функціональні особливості фразеологічних одиниць (у нашому випадку англійської та української мов) у межах «культурного діалогу «по вертикалі» [9, с. 372] поза «діалогом «по горизонталі» [9, с. 372] (діалогом між культурами різних народів, які існують одночасно),

залучивши комплекс як традиційних методик лінгвоаналізу, так і методик вказаних вище напрямів дослідження фразеології – лінгвокультурологічного, комунікативно-прагматичного, когнітивного. Адже відомо, що національно-культурний компонент у значенні фразеологізмів формується внаслідок предметної діяльності етносу або в комунікативно-прагматичному процесі і є результатом своєрідного поєднання мінімальних одиниць когнітивної системи – сем.

На прикладі фразеологізмів з етномаркованим компонентом англійської та української мов зробимо зіставний аналіз та спробуємо довести чому бездіяльність може становити небезпеку.

ФО української лінгвокультури:

1. *Баглаї напали (вкинулись)* – хто-небудь не хоче працювати, став лінивим, млявим. **Баглаї вкинулись та й робити не хочеться** (Сл. Б. Грінченко) [8, с. 22].

2. *Баглаї бити (годувати)* – нічого не робити, ледарювати. **Замість праці ти баглаї годував та завидував усім** (М. Кропивницький) [8, с. 27].

Два зазначених вище фразеологізми містять у своєму складі етномаркований компонент *баглай*. Ця лексична одиниця має непрозору внутрішню форму, отже, щоб вивести значення її потрібно проаналізувати в етимологічному аспекті. «Баглай – ледар, тухтій, незграба, дармоїд. Вважається запозиченням із турецької мови; можливе також припущення про зв'язок із *багля* – вимощена колодами дорога, *баглиць* – мостити колодами; довго і боляче бити; в такому разі *баглай* означало чурбак чи цурку, а значення «ледар» розвинулось на основі виразу *баглаї бити* – ледарювати (власне, «бити цурки») після того, як було забуто первісне значення слово *баглай*» [4, с. 109-110].

3. *Байдики (байди, гандри) бити* – нічого не робити, марнувати час, ледарювати. *Глянеш, скільки тих старшокласників, - парубчаки ж, траси могли б будувати, а вони ціле літо байди б'ють...* [8, с. 27].

Етномаркований компонент *байдики* В. В. Жайворонок трактує наступним чином: «байда – безтурботна, гуляща людина, гульвіса; також вічний мандрівник» [5, с. 24]. Схожої думки дотримується й дослідник української лінгвокультурології В. І. Кононенко: «Внутрішня форма сталого звороту не завжди досить прозора, але якщо вдається проникнути в його першоджерело, відкриваються перспективи встановлення національно-культурного компонента, виявлення смислу, часом захованого у глибині століть. Скажімо, фразеологізм *байди (або байдики) бити*, тобто «ледарювати, нічого не робити», стає виразнішим, якщо відомо, що в старовину

байдою називали безтурботну людину, гульця. Виникає питання: а чому ж герой українських народних дум і пісень теж Байда? Прізвисько *Байда* мав і легендарний козацький отаман Дмитро Вишневецький. Вочевидь, не такий уже й складний шлях від значення «безтурботна, відчайдушна людина» до значення «відважний вояк» [6, с. 78]. Отже, науковці вважають, що *байда* – це гуляща, безтурботна людина, хоча етимологія цього слова є дещо ширшою. «Байда – гульцяй, ледар, *байди* – ледар, *байдакувати* – бродити, тинятися, бути нежонатим, *байдувати* – ледарювати; – очевидно, результат метонімії від назви *байди* «цурки, чурбаки» [4, с. 115]. Таким чином, було доведено, що «байда» – це «цурка» – круга, загострена з двох боків дерев'яна паличка для дитячої гри, а також народна дитяча гра, в якій кийком вибивають шматочок дерева з окресленого на землі кола чи з викопаної ямки [5, с. 632]. Отже, *бити байдики* – грати дитячу гру задля веселого проведення часу, можливо, коли таку гру грали дорослі люди, то про них і казали, що вони байдики б'ють, тобто не займаються корисними видами діяльності, а витрачають час надарма.

4. *Вигріватися на печі* – зовсім нічого не робити; байдикувати. – *Щось не видно бригадира в полі. Невже на печі вигрівасться, Петровичу?* – спитав Андрій, очищаючи з підборів землю (А. Хорунжий). [8, с. 67].

Ця ФО також етнічно маркована, тому в її складі є компонент *під*. «Під = вариста піч – споруда, перев. з цегли (раніше з глини або сирцю), призначена для опалювання хати, випікання хліба, варіння страв тощо, а також верхня частина цієї споруди, призначена для лежання, сидіння, сушіння збіжжя і т. ін.; символ материнського першопочатку, непорушності родини, неперервності життя, рідної хати, батьківщини; здавна стала ритуальною, культовою як родинний вівтар, де знаходяться боги родинного вогнища (тому кажуть: «Я сказав би, та піч у хаті»); звідси ритуал для молододі при сватанні *колупати піч* (тобто просити ради й заступництва в домовика, що разом із тим було свідченням скромності, цнотливості дівчини); коли молода входить у дім молодого, то пускає під піч чорну курку, жертву домовому богові від нового члена родини; курка стає на сторожі домового вогнища; <...> на печі баба-сповитуха приймала дітей від породіллі [5, с. 456-457]». Отже, піч для українського етносу символізувала і достаток, і дівочу добродішність, а також й обростала різними забобонами. Звичайно, що перша функція печі була в приготуванні їжі, а також і обігріві хати. На печі також і спали, лежали хворі люди та навіть з'являлося на світ нове життя.

5. *Валяти (клеїти) дурня* – нічого не робити, байдикувати. – *Іди до печей [на завод]. Там дурня не будеш клеїти...* (М. Рудь) [8, с. 51].

Лексема *дурень* носить етнічне забарвлення й означає «розумово обмежена, тупа або несповна розуму людина; дуже дурну людину називають, «набитим (безнадійним, заплішеним, неосвітеним) дурнем»; про того, хто прикидається таким, кажуть, що він «валяє (клеїть, строїть, гне з себе, робить із себе, корчить із себе) дурня»; традиційний об'єкт кепкування, іронії, сарказму; з давніх-давен існує повір'я, що дурням ведеться в житті; про це свідчать народні казки: наймолодший син (мізинець) дурний, але, зрештою, щасливий, перемагає своїх старших братів і одружується з царівною» [5, с. 207]. Таким чином, коли людина ухиляється від роботи, то вдає із себе некваліфікованого, необізнаного працівника, або просто *клеїть дурня*.

Фразеологізми на позначення бездіяльності англійської лінгвокультури:

1. *To dodge the column* – ухилятися від роботи, байдикувати [2, с. 227].

Словникова стаття дає наступне трактування даного фразеологізму: «*Dodge the column* was British Second World War military slang for cleverly and inventively avoiding unwanted duties» [10]. Як бачимо, цей вираз має сленговий характер і стосується тих військових, які за допомогою свого розуму та винахідливості могли уникнути виконання різних небажаних доручень та завдань своїх командирів.

2. *To eat lotus* – нічого не робити, ледарювати, байдикувати.

While he was lotus-eating here, his boy, whose philosopher and guide he ought to be, had taken his great step towards danger, perhaps even death (J. Galsworthy). [2, с. 299].

Етимологічний аналіз ФО вказує на її грецьке походження та стосується поеми Гомера «Одіссея». In Greek mythology the *lotus-eaters*, also referred to as the *lotophagi* or *lotophaguses* or *lotophages*, were a race of people living on an island dominated by lotus plants. The lotus fruits and flowers were the primary food of the island and were narcotic, causing the inhabitants to sleep in peaceful apathy [13].

Наступне визначення вказує не лише на те, що той, хто їв лотос, жив у стані наркотичного сп'яніння, але й наводиться сучасне трактування й описує ліниву людину, яка звикла жити у веселощах та розкоші і, відповідно, яка не хоче працювати:

- lotus-eater or Lotus Eater – one of a people described in the *Odyssey* who lived in a drugged, indolent state from feeding on the lotus.

- a lazy person devoted to pleasure and luxury [12].

3. *Not to be able to do a thing for toffee* – зовсім не вміти зробити щось, бути цілком не компетентним у чомусь [2, с. 703].

Досліджуваний фразеологізм містить етномаркований компонент *toffee* (іриска) – a hard, chewy candy made of brown sugar or molasses and butter [11]. Процес приготування цукерки-іриски англіїці вважають настільки простим, що коли людина, навіть, не може зварити іриску, то вона не зможе впоратися із жодними іншими завданнями.

4. *Burn daylight* – *перен.* марно проводити, витратити час [*шекспірівський вираз; Romeo and Juliet, д. I, сц. 4*] [2, с. 174].

5. *To add another hue to the rainbow* [to gild refined gold; to paint the lily; to smooth the ice] – марно витратити час, робити щось безглузде, непотрібне;

To gild refined gold, to paint the lily,

To throw a perfume on the violet,

To smooth the ice, or add another hue

Unto the rainbow, or with taper-light

To seek the beauteous eye of heaven to garnish,

Is wasteful and ridiculous excess (W. Shakespeare) [2, с. 18].

Останні два фразеологізми є шекспіризмами, а отже й мають етнічне забарвлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дана наукова розвідка доводить, що бездіяльність чи ухилення від виконання своїх безпосередніх обов'язків призводить до небезпеки. На прикладі ФО англійської лінгвокультури було показано, що люди за допомогою своїх розумових здібностей ухиляються від виконання військових розпоряджень. Це у свою чергу може провокувати значні військові втрати і, навіть, коштувати життя солдатам. Інший фразеологізм зображає бездіяльність через те, що людина знаходиться під впливом наркотичної речовини, а отже й не хоче продуктивно працювати. Схожу ситуацію показали ЗМІ на прикладі одного народного депутата. Даремна трата часу на вдосконалення того, що і так є бездоганним також негативно позначається на результатах праці, тому що цей діяльності відволікає від виконання інших важливих справ, наприклад, проведення реформ у різних галузях суспільного життя.

Отже, проведене дослідження дає можливість зробити наступний висновок про те, що фразеологізми певних лінгвокультур набувають етнічного забарвлення. Це проявлятися різними способами: ФО може мати етномаркований компонент, стійкий вираз має етнічне забарвлення, або з плином часу, як показав

етимологічний аналіз, певна лексема обростає новими конотаціями та смислами, властивими новій мові, і, таким чином, вважається «своїм» словом у мові-рецепторі.

Подальшого зіставного дослідження потребують ще фразеосемантичні поля «Працьовитість», «Якість виконання трудової діяльності», «Невміле, некваліфіковане виконання трудової діяльності».

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : ООО Изд-во «Элпис», 2008. – 271 с.

2. Англо-український фразеологічний словник / [уклад. К.Т. Баранцев]. – 3-тє вид., стер. К. : Т-во «Знання», КОО, 2006. – 1056 с.

3. Баранов А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д.О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с.

4. Етимологічний словник української мови в 7-ми томах. – К. : Наукова думка, 1982. Т. 1-ий.

5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

6. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко – К. : Вища шк., 2008. – 327 с.

7. Мокиенко В. М. Национальное и интернациональное в славянской паремиологии / В. М. Мокиенко // Глобализация – этнизация : этнокультурные и этноязычные процессы : в 2 кн. – Кн. 1. – М. : Наука, 2006. – С. 219–249.

8. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).

9. Цап Г. Національно-культурний компонент у семантичній структурі слова / Г. Цап // Вісник Прикарпатського національного університету. – Вип. XV-XVIII. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2010. – С. 371–375.

10. Encyclopedia [Електронний ресурс] / Словникова стаття – Режим доступу до ресурсу : <http://www.encyclopedia.com/humanities/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/dodge-column>.

11. The free dictionary [Електронний ресурс] / Словникова стаття. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.thefreedictionary.com/toffee>.

12.The free dictionary [Електронний ресурс] / Словникова стаття. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.thefreedictionary.com/lotus-eating>.

13.Wikipedia. The free encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://en.wikipedia.org/wiki/Lotus-eaters>.



УДК 82.112.2-09-054.7

Микуляк О. В.

НЕБЕЗПЕКА «FREMD SEIN» У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ МІГРАНТІВ

Стаття присвячена дослідженню небезпеки «fremd sein» у німецькомовній літературі мігрантів. На основі прикладів із текстів сучасних авторів-мігрантів слов'янського походження визначено, що означає вираз «fremd sein», як вони його описують у своїх творах. Встановлено, що для авторів-мігрантів і, водночас, для усіх мігрантів існує реальна небезпека залишитися чужим, попри спроби інтеграції чи асиміляції в інше суспільство.

Ключові слова: література мігрантів, емігрант, іммігрант, міграція, «fremd sein», інтеграція, асиміляція, відчуженість, роздвоєність.

The paper investigates danger «fremd sein» in German-language migrant literature. Examples from texts by the contemporary authors-migrants of Slavic origin enabled us to determine the meaning of the expression «fremd sein» and the way it is described in their works. It is established in the paper that despite the attempts of integration and assimilation into another society, the authors-migrants and other migrants are still in danger of being strangers.

Keywords: migrant literature, emigrant, immigrant, migration, «fremd sein», integration, assimilation, alienation, duality.

Постановка проблеми. У контексті міграції та глобалізації відбуваються суттєві зміни в культурах різних народів, що відображається, насамперед, у творах авторів із міжкультурним менталітетом. Культура постає як соціальний та політичний компонент права, закону і політики інтеграції, але, в першу чергу, вона проявляється у міграції через постійний культурний обмін.

А. Тодоров вважає міграцію як «рух у політично-історичному, мовному, культурному і соціокультурному міжпросторі» і наголошує на культурній перформанції (дії), яка реалізовується у стилі написання [12, с. 89].

На сучасному етапі література мігрантів і авторів з «міграційним фоном» є невід'ємною частиною культури Німеччини. Із часу першого покоління іммігрантів у 1950-х роках у ФРН з'являються нові наукові розвідки про мігрантів, їх міжкультурне життя, які, водночас, знаходять своє пізнавальне та естетичне вираження в німецькій літературній традиції. Дослідженням займаються багато науковців, зокрема: М. Гофман, Є. Гаусбахер, К. Шенк, Г. Рош, І. Акерман, Ф. Бюнді, І. Тодоров, Г. Шмітц, І. Амадео, Д. Кімміх, К. Хіелліно, Б. Б'янка, П. Торе та інші.

За А. Тодоровим, основними темами літератури мігрантів є: досвід мандрування, зміна мови, втрата Батьківщини і відчуженість, спроба інтеграції та особливості існування в іноземному середовищі [12, с. 90 – 91]. Їх можна об'єднати німецьким виразом «fremd sein», що означає «бути чужим».

Метою статті є на основі творів німецькомовної літератури мігрантів дослідити суть поняття «fremd sein» та визначити, що воно означає для авторів-мігрантів, яку небезпеку спричиняє.

Матеріалом для дослідження послужили твори сучасних авторів мігрантів слов'янського походження: В. Камінера «Russendisko», «Meine russischen Nachbarn», «Ich bin kein Berliner», Ш. Мьоллера «Viva Polonia», М. Гопскі «Gebrauchsanweisung für Deutschland», Н. Водін «Die gläserne Stadt», К. Петровської «Vielleicht Esther», Л. Гопенік «Sie können aber gut Deutsch». Пережитий досвід міграції є невід'ємним елементом автобіографії кожного з авторів, які правдиво та відкрито розповідають про це у своїх творах.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці термін «література мігрантів» отримав назву «міжкультурної літератури» (за Карміне Хіеліно), щоб показати, що німецька література не є «монокультурою», а «насамперед йдеться про культурноохоплюючий і багатомовний літературний напрям» [2, с. 8]. Існують й інші найменування, а саме: «іноземна література», «література розгубленості», «література самоусвідомлення», «література гастарбайтерів», «література міграції», «література між культурами», «література чужинця», «маленька література», «діаспорне письмо», «транскультурна література». Петра Торе намагається пояснити значення терміну «міжкультурна література», де акцентує увагу саме на міжкультурних особливостях:

гетерогенності, гібридності, коливання у міжпросторі, які повинні бути сприйняті та визнані як складові її оригінальної естетики [17, с. 34]. Основна риса цієї літератури – це культурна значущість і культурна специфіка.

3. Зінік головну функцію сучасної літератури мігрантів вбачає у збереженні культурної пам'яті, пам'яті про Батьківщину, якої більше не існує [5, с. 9 – 10]. Основна її суть – це звернення від імені тих, хто загубився серед двох світів. «Між культурами, серед мов, через кордони», – констатує Дж. Холі [6, с. 8].

Для Німеччини, у якій проживає 7 млн. іноземців, більше, ніж у будь-якій країні Євросоюзу, назріває серйозна проблема – переселення країни мігрантами. Так, у 2010 році вийшла книга Тіло Сарацина «Німеччина самоліквідується» («Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen»), у якій автор відкрито говорить про шкідливість мусульманської імміграції для Європи. Ця книга викликала значний суспільний резонанс й отримала численні відповіді, однією з яких є нова автобіографічна публіцистична книга Лени Горелік, німецької письменниці, яка народилася в Ленінграді, а в 11 років переїхала у Німеччину, під назвою «Sie sprechen aber gut Deutsch!» із підзаголовком «Warum ich nicht mehr dankbar sein will, dass ich hier leben darf, und Toleranz nicht weiterhilft».

Автор, який прожив в Німеччині вже 20 років, як і раніше страждає від ставлення багатьох німців до прибульців, яких корінне населення, так би мовити, «терпить» – і дуже пишається своєю терпимістю. Інтеграція іноземців в німецьке життя і культуру, пише Горелік, одна із важливих проблем Німеччини. Але коли ця проблема вирішена, то для тих, хто інтегрувався, виникає іноді інша проблема: їм все одно не дають забути, що вони приїжджі, чужі, незважаючи на німецькі паспорти, прекрасне володіння мовою і помітне поповнення ними податкової каси. Справа в тому, що страхи корінних німців перед «новим» живаються вкрай повільно. Для авторів-мігрантів та їхньої творчості, як і власне мігрантів, постає реальна небезпека залишитися чужим [3].

Що ж означає вираз «fremd sein»? Досить-таки ґрунтовну відповідь на це питання в інтерв'ю дає німецькомовний автор японського походження Яко Тавада. Письменник вважає: «*Fremd sein ist eine Kunst*» [8, с. 84]. Не обов'язково бути чужим, можна почуватися, як вдома. Але автор потребує завжди, навіть у власній країні, бути іншим, тримати дистанцію – це і означає бути чужим. Інтеграція є важливою для суспільства, але інтеграція не означає асиміляцію. Інтеграція – це також і те, як зберегти свою незвичайність, інакшість. Тобто народжений не в цьому суспільстві

вивчає багато чого по-іншому, по-іншому формується. Автор стверджує: «*Ich konnte nur deshalb eine neue Sprache und eine neue Kultur als Erwachsene lernen, weil ich versucht habe, fremd zu sein*» [8, с. 84]. Кожен повинен знайти свою інакшість, відкрити її, ми повинні бути інакшими, в іншому випадку немає ніякої інтеграції в суспільстві, де живуть різні люди.

У контексті міграції існують різні слова для позначення поняття «чужий»: мігрант, емігрант, іммігрант, іноземець, незнайомиць, чужинець, інший. Цими слова-синоніми ми оперуємо у розвідці, вони допомагають ґрунтовно описати суть поняття «бути чужим».

Не можливо не погодитися із твердженням: «Очі емігранта дивляться на світ по-іншому, тому що вони сповнені ранами, руйнацією, внутрішніми протиріччями. Очі емігранта дивляться на світ роздвоєно і саме це вони хочуть виразити» [1, с. 137]. Особливості речей «*mit den Augen eines Fremden*» пізнаються чіткіше, ніж іншими людьми [10, с. 2].

Як описують інакшість автори-мігранти у своїх творах? Що для кожного з них означає «fremd sein»? Асиміляція, інтеграція або ж повне відчуження, ігнорування і неприйняття чужої культури, мови, способу життя?

Так, Штефен Мьоллер, німецько-польський письменник, у романі «*Viva Polonia*» пише, що життя на чужині не можливе без спроби асиміляції. Він намагається знайти відповідь на запитання: Чому багато іноземців таки не можуть адаптуватися у новому суспільстві й через короткий час повертаються назад на Батьківщину? Чому на чужині залишаються тільки одиниці?

На думку автора, небезпека «fremd sein» пов'язана із такими основними причинами:

1. Марносластво, «...*der völlig normale Ehrgeiz*» [13, с. 41]. Вважається, що на чужині важче зробити кар'єру. Спричинено це, насамперед, відсутністю стабільних і тісних контактів з людьми, іншими законами діловодства та іноземною мовою.

2. Специфічний спосіб життя. Мігранту доводиться тривалий час бути другорядним у суспільстві, чужим, «*an der Peripherie der Gesellschaft zu leben*» [13, с. 42]. Це стосується насамперед сфери міжособистісних стосунків. Іноземець часто відчуває самотність.

3. Іноземна мова. Хоча мігрант намагається опанувати чужу мову, акцент залишається: «*Weil man seinen fremden Akzent niemals los wird...*» [13, с. 42] і часто є дуже помітним, що викликає недовіру з боку корінних жителів, носіїв мови. Мовні бар'єри пригнічують: «...*wegen solcher Sprachhürden am Abend deprimiert nach Hause zu kommen...*» [13, с. 42].

В. Камінер стверджує: «*Die Integration in eine fremde Kultur ist ohne Sprachkenntnisse nicht möglich*» [9, с. 183]. Мова є не тільки засобом спілкування, але і способом мислення. Для авторів-мігрантів іноземна мова має особливе значення, оскільки завдяки їй вони мають можливість висловити те, що не можуть сказати рідною. Чужою мовою вони намагаються описати те, що давно болить. Водночас вона є обов'язковою умовою, яка дозволяє вберегтись від небезпеки бути чужим. Сучасна німецько-українська письменниця Катя Петровська констатує: «*Моя німецька, правда і омана, мова ворога, була виходом, другим диханням, любов'ю, що не проминає, бо її годі досягти, даром і трутизною, так ніби випустила пташку на волю*» [15, с. 61]. «*Моя німецька зберігала напругу недосяжності й вберігала мене від рутини*» [15, с. 60].

Мова вказує на роздвоєність особистості, її відчуженість. Висловлюватися іноземною – це безперервний пошук вірного слова, своє і чуже корелює, стикається, суперечить. Німецько-українська письменниця Наташа Водін у своєму романі пише: «*Seit ich denken kann, übersetze ich, jeden Tag. Etwas ausdrücken heißt für mich immer übersetzen. Von Sprache zu Sprache, von meinem einen Ich zum anderen*. [18, с. 39]. Отже, писати іноземною означає «бути чужим».

Ш. Мьоллер вважає, що подолати названі перешкоди може тільки той, хто насправді полюбить почуття інакшості: «*...wenn man dieses Gefühl von Fremdheit regelrecht liebt*», хто має схильність до периферійності: «*eine Disposition zu Randlagen haben...*» [13, с. 43]. За словами автора: «*Man muss eine exhibitionistische Freude daran haben, ständig und sofort als der Fremde identifiziert zu werden*» [13, с. 43]. Ш. Мьоллер робить цікавий висновок: «*Ausländer zu sein heißt nun einmal ganz klar, der Depp zu sein*» [13, с. 43]. Для того, щоб не залишитися чужим, потрібно любити чужу країну: «*Es muss aber eine selbstlose Liebe sein*» [13, с. 44]. І все це діє тільки тоді, коли мігрант має намір дійсно інтегрувати в інше суспільство. Якщо ж спроба інтеграції нівелюється, то іммігрант стає пустельною мишею, «*wie Wüstenmäuse*», яка для того, щоб існувати, задовольняється малим [13, с. 45]. Небезпека «*fremd sein*» для мігранта пов'язана з «*ewige Hin- und Hergerissen*». *Wir sind klassische Betweeneers*» [13, с. 46]. Сьогодні мігрант вважає свою іноземну країну кращою, а завтра уже Батьківщину.

Максім Горскі, російсько-німецький письменник, у своєму романі-путівнику «*Gebrauchsanweisung für Deutschland*» порівнює перебування на чужині, а саме у Німеччині, з глиняною посудиною, у якій іноземець немовби ув'язнений: «*Wie ein Gefangener in einer*

Tupperware-Dose: die Wände sind glatt, geruchlos, abwaschbar, hygienisch. Oben drauf sitzt ein Deckel, der die Zelle luftdicht verschließt» [4, с. 15].

В автобіографічному романі «Die gläserne Stadt» Наташа Водін описує своє життя, піддаючись впливу численних випадковостей, які розгортаються між двома полюсами, оскільки народилася вона в сім'ї російських емігрантів у німецькому містечку Фюрт. Ставши перекладачем, відвідує Радянський Союз, живе тимчасово у Москві. У романі висвітлює тему відчуження та існування як чужинець. Наташа Водін знаходиться у суперечливому, дещо зрадницькому соціальному становищі, розгублена, на межі двох світів. Оскільки, вирішивши в Німеччині, хоче побачити свою Батьківщину, відправляється туди і деякий час навіть живе там, шукаючи свого пристановища, прагне самоствердитися. Зокрема, про Росію пише: *«Nichts verband sich mit dem Russland, das in mir existierte, dem Russland, dem Russland meiner Kindheit, dem Land, das ich aus Büchern, Liedern, Gedichten kannte. Dem Land, das ich mein ganzes Leben als Traumgebilde in mir herumgeschleppt hatte...» [18, с. 25].*

«Je länger ich in Deutschland lebe, desto zufälliger, nicht selbstverständlicher, sondern zufälliger erscheint es mir, desto größer wird die Distanz. Ein Leben unter Gerti-Berti. In der gläsernen Stadt. 44c. Die gläserne Stadt war für mich Deutschland» [18, с. 39] – говорить про свою інакшість письменниці. З її слів випливає, що часто у подібній ситуації знаходяться сотні-тисячі мігрантів, які відчують роздвоєність, розгубленість, відчуженість, оскільки, Батьківщини, про яку вони знали або чули уже не існує, з плином часу усе змінюється, а чужина – це щось рідне, але водночас чуже, випадкове, що і породжує прірву у душі мігранта. Чужина – це щось непостійне, дуже крихке, як скло, що в одну мить може розколотися на тисячу малесеньких частинок.

Катя Петровська, німецька письменниця та журналістка українського походження, народилася та виросла в Києві, вивчала літературознавство та славістику в Тартуському університеті, захистила дисертацію в Московському університеті, 1999 року переїхала до Берліну для того, щоби працювати журналісткою для різних російських медіа, зокрема Снобу. Своє життя у цих країнах та свою інакшість описує так: *«In Estland bin ich eine russische Okkupantin, in Moskau eine ukrainische Provinzlerin. Überall halb fremd zu sein ist schwer. Dann lieber ganz fremd in Deutschland» [7].*

Багато іноземців свідомо ігнорують чужу країну, мову, культуру і місцевих жителів. Вона навіть не намагаються хоча би частково

інтегрувати у суспільство, у яке потрапляють. Про це говорить у своїх творах Володимир Камінер: *«Die deutschen Ausländer sind meistens sehr zickig. Sie wollen sich nicht in die deutsche Kultur einweihen lassen, viel lieber bleiben sie unter sich und bilden zu diesem Zweck Cliques und Ghettos. Sie sitzen den ganzen Tag in ihren Kneipen herum, kucken ihren Fußball und trinken ihr Bier.»* [11, с. 9]. Тільки деякі можуть подолати страх бути чужим, зруйнувати стіну недовіри: *Ich nenne sie die Helden der Integration»* [11, с. 9]. На думку В. Камінера, навіть право на громадянство не здатне нівелювати почуття відчуження. У романі «Russendisko» стверджує: *«Ich werde wohl nie die Einbürgerung bekommen. Aber wozu auch?»* [9, с. 192]. Автор не бачить у цьому сенсу, бо все ж таки відчуває себе чужим, іншим у Німеччині.

Для Лени Горелік «fremd sein» означає інтегрувати в німецьке суспільство, про що вона і пише: *«Ich bin das, was gemeinhin als «gut integriert» bezeichnet wird ... Ich möchte gerne in einem Land leben, in dem man sich für mich als Mensch interessiert, nicht nur für meine so genannte erfolgreiche Integration. Ich möchte kein gutes Beispiel sein, ich möchte ... Teil dieses Landes sein»* [3, с. 105].

Хоча місцеві жителі вороже ставляться до мігрантів, а самі мігранти, попри спроби інтеграції чи асиміляції, відчувають себе чужими, все ж таки усіх їх об'єднує ця інакшість, чужорідність. Володимир Камінер пише: *«Die Ausländerfeindlichkeit war vorübergehend ein großes Thema, und plötzlich entsteht ein Gefühl der Zusammengehörigkeit bei vielen, die nicht zusammengehören und früher vielleicht gar nichts voneinander wissen wollten – Araber, Juden, Chinesen, Türken – , weil sie genau diese «Ausländer» sind. /.../ So gibt eine Mediendebatte ganz nebenbei vielen Menschen die Chance, sich neu zu sehen, nicht als Türke oder Russe oder Äthiopier, sondern als ein Teil der großen Ausländergemeinschaft in Deutschland, und das ist irgendwie toll»* [9, с. 72–74].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Згідно з результатами дослідження, література мігрантів займає особливе місце у літературній традиції Німеччини. Вона об'єднує авторів різного походження, які живуть і творять у ФРН. Їхні твори часто мають автобіографічний характер, у них вони розкривають теми міграції, відчуження, існування серед двох світів, спроби інтеграції та навіть асиміляції у інше суспільство. Нам вдалося встановити, що для мігрантів існує реальна небезпека «fremd sein». Для одних письменників бути чужим означає інтегрувати в інше суспільство, інші вважають, що життя за кордоном не можливе без спроби асиміляції, дехто ігнорує країну, мову, культуру, у яку потрапляє і

назавжди залишається чужим. Водночас інтегрувати – означає бути чужим, іншим, писати німецькою – означає бути чужим. Мігрант – це особа, часто обмежена у своїх діях, обділена увагою, замкнута у своєму власному світі. Місцеві жителі сприймають мігрантів як чужинців, другорядних, навіть остерігаються їх. Але деякою мірою така відчуженість об'єднує, тих, котрі назавжди залишаться іншими. У подальшому дослідженні вважаємо за доцільне проаналізувати поняття «fremd sein» в творах інших письменників-мігрантів, щоб перевірити закономірність зроблених висновків.

Література

1. Bahman Niroumand, Diana Canetti, Adel Karasholi u.a.: «Diskussionen: Die Autoren. Wir sprechen ihre Sprache, doch sie hören uns nicht! Sind wir zu schlecht für den deutschen Literaturbetrieb?» In: Bleicher und Amisredghi (Hrsg.) (1997). Literatur der Migration (S.115–137).Mainz: Donata. Hier: S.137.
2. Carmine Chiellino (Hg.) (2007) Interkulturelle Literatur in Deutschland: ein Handbuch. – Stuttgart [u. a.]: Metzler, X. – 536 s.
3. Gorelik Lena (2012) «Sie können aber gut Deutsch!»: Warum ich nicht mehr dankbar sein will, dass ich hier leben darf, und Toleranz nicht weiterhilft. – München: Pantheon Verlag. – 240 s.
4. Gorski M. (1999) Gebrauchsanweisung für Deutschland. – München: R. Piper GmbH & Co. KG. – 138 s.
5. Hausbacher Eva (2009) Poetik der Migration. Transnationale Schreibweisen in der zeitgenössischen russischen Literatur. – Tübingen: Stauffenburg Verlag Brigitte Narr GmbH. – 317 s.
6. Hawley John C. (1996) Cross-Addressing: Resistance Literature and Cultural Borders. – New York.
7. Mühling J. Lieber ganz fremd als halb [Електронний ресурс] / Jens Mühling. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.tagesspiegel.de/kultur/ukraine-die-schriftstellerin-katja-petrowskaja-lieber-ganz-fremd-als-halb/9590042.htm>.
8. Interview mit Jako Tawada «Fremd sein ist eine Kunst» In: Migrationsliteratur – Eine neue deutsche Literatur? V.i.S.d.P. Olga Drossou, MID-Redaktion (2009). – Berlin Heinrich-Böll-Stiftung. – 90 s.
9. Kaminer W. (2000) Russendisko. – München: Goldmann,. – 192 s.
- 10.Kaminer W. (2009) Ich bin kein Berliner. – München: Goldmann. – 165 s.
- 11.Kaminer W. (2009) Meine russischen Nachbarn. – München: Manhattan. – 187 s.

12. Klaus Schenk, Almut Todorow, Milan Tvrđík (Hg.) (2004) Migrationsliteratur. Schreibweisen einer interkulturellen Moderne. Tübingen. Basel: A. Francke Verlag, VIII. – 334 s.

13. Möller Steffen (2008) Viva Polonia. Als deutsche Gastarbeiter in Polen. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH. – 400 s.

14. Özkan Esli, Dorothee Kimmich, Annette Werberger (2009) Wider den Kulturenzwang. Migration, Kulturalisierung und Weltliteratur. – Bielefeld: transcript Verlag. – 405 s.

15. Petrowskaja, Katja (2014), Vielleicht Esther. Geschichten. Berlin: Suhrkamp. – 285 s.

16. Sarrazin Thilo (2010) Deutschland schafft sich ab: Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. – Berlin: DVA Verlag. – 455 s.

17. Thore Petra (2004) «Wer bist du hier in dieser Stadt, in diesem Land, in dieser neuen Welt»: die Identitätsbalance in der Fremde in ausgewählten Werken der deutschsprachigen Migrantenliteratur. – Uppsala Universität. – 174 s.

18. Wodin, Natascha (1991) Die gläserne Stadt. – Hamburg: Rowohlt Verlag, Reinbek. – 320 s.



УДК 82.00

Якимович В. А.

«ІНШИЙ» ЯК НЕБЕЗПЕЧНИЙ, ПРОТИСТАВЛЕНИЙ «СВОЄМУ» (ЗА ТВОРАМИ МАРІЇ МАТІОС)

У статті аналізуються образи «інших», «чужих», протиставлених «своєму» у творах «Москалиця», «Нація», «Солодка Даруся» Марії Матіос. Для української письменниці чужорідними, тими, що несуть небезпеку, загрозу життю мешканців Західної України, були представники окупаційних радянської, румунської, польської та німецької влади. Матіос стверджує, що вони не рахувалися з інтересами населення Буковини, застосовували жорстокий терор і навіть фізично винищували людей.

Ключові слова: імагологія, «інший», «чужий», небезпечний, Марія Матіос, «Москалиця», «Нація», «Солодка Даруся».

The images of «other», «alien» that are opposed to «own» are analyzed in stories «Moskalytsia», «Natsia» and «Solodka Darusia».

The representatives of Soviet, Romanian, Polish and German authorities bring danger and are alien for Western Ukraine residents . Matios claims that they did not heed to the interests of the population in Bukovyna, used brutal terror and even physically exterminated people.

Keywords: imagology, «other», «alien», dangerous, Maria Matios, «Moskalytsia», «Natsia» and «Solodka Darusia».

Постановка проблеми. Вивченням образу іншого, «чужого» (чужої країни, народу) в суспільній, культурній і літературній свідомості тієї чи іншої країни займається імагологія, для якої концепт «свої-чужі» є основоположним. Зокрема, за твердженням О. Папілової, «імагологія – наукова дисципліна, предметом вивчення якої є образи «інших», «чужих» націй, країн, культур, чужорідних для сприймаючого суб'єкта. Образ «чужого» вивчається в імагології як стереотип національної свідомості» [13]. Ціль імагології – зрозуміти дискурс репрезентації Іншого та Себе самого. Образ Іншого завжди цікавив науковців, письменників як засіб пізнання Іншого та віддзеркалення власного Я в очах Іншого [12, с. 403].

Як стверджує Г. Гачев у книзі «Ментальности народов мира», навіть «для первобытного племени другие – это уже не «мы», «нелюди», часть природы» [2, с. 15]. Науковець Л. Оляндер підкреслює складність характеру відносин Свого до Чужого і стверджує, що «сама природа цього явища вимагає розгляду різних форм їхнього вияву» [10, с. 175]. За твердженням Пажо, «образ, будучи передусім образом Іншого, – це факт культури, <...> саме через нього суспільство дивиться на себе, описує й осмислює себе» [12, с. 402]. Український учений В. Будний акцентує на психологічному образі Іншого, який наближає читача до внутрішнього світу представника іншої національності, при тому письменник використовує більш витончені сюжетні і характеротворчі засоби [1].

На сьогодні залишається проблема відсутності остаточного формулювання наукового визначення поняття «чужий». Зокрема, у тлумачному словнику за редакцією І. Білодіда віділяються такі основні значення цього поняття: не свій, незвичний за виявом, не рідний, незнайомий, чужорідний, іноземний, дивний [14, с. 377]. У підручнику Т. Грушевицької і В. Попкова «Основа межкультурной коммуникации» серед низки тлумачень термінів «інший», «чужий» акцентуємо на значенні чужого як зловісного, того, що несе загрозу для життя [3], тобто небезпечного.

Проблеми вивчення літературних образів інших держав та народів, рецепції іншого підіймалися у працях українських і зарубіжних літературознавців М. Алексєєва, З. Алієвої, М. Беллера, В. Будного, М. Буянова, А. Виноградова, Л. Гроссмана, М. Ф. Гійяра, Г. Дізерінка, С. Дуриліна, Д. Дюришина, М. Ільницького, М. Кадо, Ж.-М. Карре, Г. Касянова, М. Клемана, Ш. Корбе, В. Кулешова, Кіор, Ю. Кристевої, Д. Лірсена, Т. Мюллер-Кочеткової, Д. Наливайка, Д. А. Пажо, Ф. Прийми, Б. Реізова, В. Січинського, Е. Тарле, Ж. Фрестье, В. Хорева, Р. Шукурова та інших.

Так, Х. Дізерінк підкреслює факт успіху Карре в галузях рецепції, а саме «рецепції стійких образів “іншості”, “інакшості”, “стороннього” і “чужого”» [4, с. 385].

Програму дослідження образів «чужих» подає Д.-А. Пажо, вважаючи, що під час аналізу, яким чином створюються образи іншого, вивчаються «фундаментальні основи й ідеологічні механізми виникнення феномену несхожості, й, відповідно, дискурсу Іншого» [12, с. 401].

Мета статті – проаналізувати візуалізацію «іншого» як небезпечного, протиставленого «своєму» за творами «Нація», «Москалиця» та «Солодка Даруся» Марії Матіос.

Для досягнення мети нашої статті за методологічну основу взято положення Д. Наливайка про те, що «Своє і Чуже, Свій і Інший виступають у сучасній імагології як взаємопов'язані й взаємопроникні світи, тут Інший є не лише опозицією Своєму, а способом та формою його присутності у світі» [10, с. 93], а також тлумачення терміну «чужий», «інший» як зловісний, той, що несе загрозу для життя [3].

Виклад основного матеріалу. Марія Матіос – визнана українська письменниця та публіцистка. Перекладачка її книги «Нація» Анна Коженювська-Бігун стверджує: «Генетично творчість Марії Матіос є суто українською, та звертається вона до того, що найбільш людське — потреби свободи й почуття безпеки, права на щастя й вільний вибір. <...> Письменниця не творить чорних і білих персонажів. У кожному героєві досить суперечностей, а в кожній історії — недоговореності. <...> Тому подібно античній трагедії «Нація» викликає в нас співчуття і страх. Співчуття, бо нещастя сталося з невинною людиною. Страх, бо з кожним може статися те саме...» [8, с. 3]. Такі нещастя, у першу чергу, трапляються із жіночими персонажами творів Матіос. Образ жінки в її прозі, на думку К. Ісаєнко, «відрізняється своїм складним психологізмом, подекуди навіть трагізмом, в основі якого особиста драма пошуку гармонії» [5, с. 7]. Це твердження дослідниці можна віднести і до

повісті «Москалиця», тема якої – це тема української селянки, кинутої на поталу історії, громаді, долі. Можна зробити висновок про наскрізний мотив важкої жіночої долі, що походить із XIX століття, від Шевченкової поеми «Катерина».

Повість «Москалиця» Марія Матіос присвятила «кожній жінці зокрема». У творі розповідається про нелегку долю сироти Северини, народженої від чорновологого вояка-русака, тобто «іншого», «чужого», небезпечного та зловісного. На нашу думку, Марія Матіос для сприйняття та оцінки всіх інших, тобто іноземців використовує бінарну опозицію «свій», український – «чужий», чужорідний. Із перших рядків повісті письменниця створює негативний стереотип москаля, який належав переважно до русацького війська, яке, «жадібне до чужого й люте до збитків», тричі «влітало на сірих конях» в Панську Долину. «А перший раз, поки військо забралось із перестрашеного села, його вояки встигли наробити по людях чимало шкоди. Всього лише за маленький місяць із гаком.

У кого зголили, неначе бритвою, реманент зі stodol та клунь.

Кого осиротили на дійну корову чи відгодовані свині, не кажучи про кури.

Кого дочасно – тільки через дурну кров та неміряну силу – спровадили на той світ.

А декого з тутешніх усе ж пожаліли від грабежу та погрому – та й лишили навіть із приплодом.

Так що, коли на Петра-Павла 1915 року Катрінка неждано вродила дитину, Панська Долина дала їй ім'я швидше, ніж сільський панотець» [7, с. 193].

Отже, «інший», «чужий» москаль приніс загрозу для життя, став небезпечним для жінок, а довічним ім'ям для дитини стало Москалиця. Головна героїня повісті Матіос ще малою, заціпивши зуби, все чекала на тата-москаля, з вини якого її називали «байстриця» і «москалиця». Загальновідомо, що один із ключів до власного успіху Марія Матіос бачить у розриванні табу. Про це, зокрема, пишуть в анотаціях до її творів. Сама письменниця на одній із прес-конференцій стверджувала, що такі москалиці в Карпатах є реальною проблемою, на яку закривають очі. Такі «москалиці» є чужими для буковинців. Після «наглої нічної повені» 1927 року, коли трагічно загинула мати Катрінка, Северина залишилася сиротою та вимушена наймитувати по людях. Розповідаючи про її подальшу нелегку долю, Матіос одночасно продовжує презентацію негативного образу вояка-москаля, небезпечного та зловісного, у першу чергу, для жінок.

Через 25 років після народження Северини «Панську Долину знову заповнило військо... Чи мали намір який інший...» [7, с. 198]. Тепер цього війська було багато, і оголосило воно не цісарську і не королівську, а «нашу», тобто радянську, владу. Із сарказмом письменниця пише, що «менше як у півроку військові русаки пішли по людях тутешніх: дивитися, чи добре ґаздують гуцули. На поміч – за поводитирів і нашіптувачів – брали місцеву бідноту» [7, с. 198]. Завітали вдосвіта представники нової влади і до Онуфрійчуків, у яких наймитувала Северина. Матіос детально описує обшук їхнього помешкання, передає розмову воєнних людей зі зброєю в руках із беззахисними ґаздами, візуалізує негативний образ москаля, який несе небезпеку. «Обхід представників нової влади, – підсумовує авторка, – скінчився тим, що пішли вуйко Онуфрійчук із вуйною Онуфрійчучкою у світ із Панської Долини без “будь здоров” так само, як колись щезла в повінь зі світу Катрінка. Точніше, обв'язаних кількома клунками, вчорашніх твердих господарів забрали великі чорні вантажівки, наглухо затягнуті брезентом. Казали, до залізної дороги у Вижницю. Звідки й закурилося за ними. Аж по сьогодні» [7, с. 200]. Саме такими методами чужа радянська влада боролася з простими людьми, справжніми господарями на рідній українській землі.

Продовжуючи розвивати теми долі жінки-матері, жінки-покритки, дитини-безбатченка, характерні для класичної української літератури, у повісті «Москалиця» Матіос «переплітає» долю людини з історичними подіями. Війни, радянські репресії, специфічне ставлення до дочки російського солдата зробили Северину дуже відлюдною.

Завершує візуалізацію негативного стереотипу москаля письменниця діалогом двох кумів Семена Дудки і Василя Полотнюка:

- Семе! Ти знаєш, що я так дивлюся на москалів, як босий на гадину!

- Васи! Я тебе не питаю, як ти дивишся на москалів. Я питаю, як Україна на них дивиться і що з Україною буде!!!» [7, с. 219].

На проблемах долі України, зокрема, жіночої долі, письменниця акцентує також у збірці «Нація», «оскільки головними персонажами майже усіх новел є жінки – найбільші жертви Історії» [6, с. 174]. Марія Матіос стверджує, що її проза — проза так званого історико-психологічного штибу, що відтворює події 40–50-х років минулого століття на західноукраїнських землях [9]. Книга «Нація» складається з чотирьох новел, побудованих на реальних подіях і навіяних спогадами з дитинства авторки. Так, у новелі

«Апокаліпсис» описується життя двох селянських родин, української та єврейської, розповідається про випробування, які випали на їхню долю. Матіос підкреслює, що одвіку це був мультикультурний край: українці, румуни, молдавани, німці, євреї, поляки, чехи. А це дуже впливало на формування менталітету, світогляду, не лише виробляло загострене відчуття належності до тієї чи іншої етнокультурної спільноти, а й сприяло винятковій толерантності: «Після наглої загибелі чоловіка Естер довго ходила в чорному. Як і решта односельчанок — гуцулок, австрійок, німкенів, польок і єврейок, що їхніх чоловіків порозкидало по близьких і дальніх закутках землі (ї не знати, чи навіки, чи лише на час воєнної хуртовини) [7, с. 312].

Єврейський народ упродовж віків зазнавав утисків і переслідувань, така сумна доля не оминула й героїв новели: «...ОДНА ТИСЯЧА ДЕВ'ЯТСОТ СОРОК П'ЯТОГО РОКУ подобрілий москаль процідив крізь зуби євреям – колишнім румунським підданам – забиратися з совіцької тепер Буковини в свою Румунію. Але робити то скоро, поки він не передумав і поки він не переписав закони для чужих євреїв» [7, с. 319].

Одна з головних героїнь «Апокаліпсису» єврейка Естер із болем і з сумом розмірковує: «Ми мусимо їхати звідси... Ми мусимо виривати себе з корінням... Ви знаєте, що робили з жидами в цю войну в Польщі. А як не знаєте всього, то я й розказувати не розкажу... краще не знати... може, тепер у Румунії хочуть з нами зробити те саме... а Хана... вона – як вилушок із лісового горішка. Спасить її як свою дитину... зо мною вона не спасеться...» [7, с. 320].

У збірці описується радянська дійсність на території Західної України і атмосфера, в якій перебувало буковинське село зі своїми заляканими, зацькованими мешканцями. Так, Л. Макаренко, досліджуючи проблематику малої прози Марії Матіос, зазначає, що «у жодній новелі немає навіть назви для представників радянської влади. До них не звертаються, на них кажуть «ці», «вони», протиставляючи їх «нашим» [6, с. 34]. Місцеве населення все ж таки дає новій радянській владі слушну характеристику: «заготівельники людських душ», «теперішня сатана», «ця чума», «страшна пошесть», «оця короста», «ці воші, що присіли край уздовж і впоперек, і п'ють живу кров» [7, с. 37]. Марія Матіос наводить згадки персонажів твору про жорстоке ставлення уповноважених радянської влади до місцевих жителів, тим самим візуалізує образ кривдника-окупанта, чужого та небезпечного.

Українська історія 30–70-х років минулого століття постає перед читачем також у романі «Солодка Даруся». Вона пов'язана з тими, хто мешкає у буковинському та галицькому «ареалах». Твір Марії Матіос складається із трьох частин, а саме: «Драма щоденна. Даруся», «Драма попередня. Іван Цвичок», «Драма найголовніша. Михайлове чудо». Дмитро Павличко вважає, що це – «повість, за сюжетом – новела, за шириною охоплення історичних подій – роман, за насиченням оповіді діалогами, прямою мовою – п'єса» [11]. Сама письменниця визначила жанр роману як «драма на три життя». У творі «Солодка Даруся» вона розповідає правду про українську історію, яка довгий час залишалася під забороною.

У романі «Солодка Даруся» авторка розповідає про перехід «своєї» української території до рук «чужих»; прихід на Буковину і Галичину радянської влади, яку, в першу чергу, асоціювали з іноземцями, які несуть загрозу; насильницьку колективізацію земель на цій території; події Другої світової війни, відкрити і підпільну боротьбу вояків УПА з «советами».

Події, зображені у третій частині твору, пов'язані із селом Черемошним та його мешканцями, які постійно потерпали від зміни влади. Село було розташоване на кордоні двох держав – Польщі і Румунії. Марія Матіос, дотримуючись історичної правди, стверджує, що поляки, хоча і принижували гідність українців, ставилися до них більш-менш лояльно, на відміну від румунів: «Коли по той бік ріки панували поляки, бували часи, що на шварцівників-гешефтарів вони дивилися дещо крізь пальці. Іноді ті могли собі навіть посеред дня дістатися з крамом на румунський бік» [7, с. 149]. Невипадково герої твору навіть шкодують за тими часами, коли були під владою Польщі, адже «кажи що кажи, а за Польщі таки було по-іншому» [7, с. 149].

Як румунська окупаційна влада, так і радянська знущалися над буковинцями, нищили їхнє майно, будинки і навіть позбавляли життя. Так, коли люди, втомлені дальнім переходом, вимушені були вернутися на свої обійстя, на них чекали «страшно чорнілі згарища», по яких «походили чорні круки, шукаючи собі яку падаля для поживи та розгрібаючи мало не до неба іще гарячий попіл» [7, с. 173].

Що стосується «советів», то ми відчуваємо зневагу і ненависть до них письменниці: «А подивися на їх онучі! А на оті постопи, з березової кори сплетені. Видиш, ти щодень ходиш у добріських свинських постоплах. А на пролюдень маєш телячі вироб'єки. Так чи не так? – сама питала і сама собі відповідала Василина. – То подумай собі у своїй голові, що у них може бути на пролюди, про

неділю чи свято, якщо вони перший раз ступили межі такі ґречні, як ми, ґазди, голодранцями?!» [7, с. 154].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, для української письменниці Марії Матіос чужорідними, тими, що несуть небезпеку, загрозу життю мешканців Західної України, були представники окупаційних румунської, польської та німецької влади. Проте, стверджує авторка у своїх творах, найбільше зло принесла на буковинські землі радянська влада, яка не рахувалася з інтересами корінного населення, застосовувала жорстокий терор, в якому значне місце займали арешти, виселення і навіть фізичне винищення людей.

Література

1. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї : національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології / В. Будний // СІЧ. – 2007. – № 3. – С. 52 – 63.
2. Гачев Георгий. Ментальности народов мира / Георгий Гачев. – М. : Алгоритм, Эксмо, 2008. – 544 с.
3. Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : Учебник для вузов [Електронний ресурс] / А. П. Садохин, Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д. ; [под ред. А. П. Садохина]. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2002. – 352 с.
4. Дізерінк Х. Імагологія та питання етнічної ідентичності / Хуго Дізерінк // Літературна компаративістика – Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. – Ч. II. – К. : ВД «Стилос», 2011. – 448 с.
5. Ісаєнко К. П. Особливості презентації жіночого образу у прозі Марії Матіос / Катерина Ісаєнко // Наукові записки НДУ ім. Гоголя, 2011. – С. 6–12.
6. Макаренко Л. В. Проблематика малої прози Марії Матіос / Л. В. Макаренко // Культура народів Причорномор'я. – 2012. – № 229. – С. 173 – 176.
7. Матіос М. Вибране / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2010. – 424 с.
8. Матіос М. Нація. Одкровення / Марія Матіос — Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2006. – 204 с.
9. Матіос М. Не знаю жодного читача, який би оскаржував правду часу в моїй «Нації» [Електронний ресурс] / М. Матіос // Дзеркало тижня. – 2008. – № 9, 8 березня. – Режим доступу : http://dt.ua/SOCIETY/mariya_matios_ne_znayu_zhodnogo_chitacha,_y_akiy_bi_oskarzhuvavpravdu_chasu_v_moyiy_natsiyi-53048.html

10.Оляндер Л. Форми вияву імагологічних процесів у суспільстві й у літературі та способи їх відображення у творах письменників / Луїза Оляндер // Волинь філологічна: текст і контекст, 2011. – С. 175 – 182.

11.Павличко Д. Безодня, куди страшно заглядати / Дмитро Павличко // Літературна Україна. – 20 січня 2005 р. – № 2. – С. 6.

12.Пажо Д. А. Від культурних кліше до імажинарного / Пажо Данієль Анрі // Літературна компаративістика. Вип. IV: Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії та парадигми. – Ч. II. – К. : ВД «Стилос», 2011. – 448 с.

13.Папилова Е. Художественная имагология: немцы глазами русских [Електронний ресурс] / Елена Папилова. – Режим доступа к автореферату диссертации : <http://cheloveknauka.com/hudozhestvennaya-imagologiya-nemtsy-glazami-russkih>.

14.Словник української мови : в 11 томах / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 11. – 1980. – 687 с.

РОЗДІЛ IV.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКИ (НЕБЕЗПЕКИ)



УДК 159.922.7

Дячук І. М.

ВИКОРИСТАННЯ ГРАФІЧНО-МАЛЮНКОВОЇ ПРОЕКТИВНОЇ МЕТОДИКИ В ДОСЛІДЖЕННІ ВИЯВІВ ТРИВОЖНОСТІ У КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Стаття присвячена дослідженню виявів тривожності у картині світу студентів педагогічних спеціальностей. З'ясовуються особливості формування, засоби побудови, функції та різновиди картини світу. Стан тривоги, що подає сигнал про наявність небезпечної ситуації, надає картині світу особливого забарвлення. Наводяться результати дослідження причин тривожності студентів педагогічних спеціальностей.

The article is devoted to the research of anxiety explications in the youth's worldview. The worldview construction and formation peculiarities, functions and types have been analyzed. Anxiety that signalize the presence of a dangerous situation pains worldview dark. The results of the research of students' anxiety causes have been described.

Ключові слова: картина світу, тривожність, студенти педагогічних спеціальностей, юнак, джерела небезпеки.

Key words: worldview, anxiety, students, the youth, the sources of danger.

Постановка проблеми. У процесі взаємодії із навколишнім середовищем людина набуває знань про будову світу, зв'язки між його складовими, дає свою оцінку певним соціальним явищам, а також намагається осмислити свою роль у Всесвіті. Нові набуті знання людина спрощує, порівнює з попереднім досвідом, підлаштовує під своє розуміння, перетворюючи їх в такі поняття, які є зрозумілими для неї. Сприйнята інформація оформлюється в певну систематизовану структуру – картину світу. У віковій психології зазначається, що картина світу особистості активно розвивається в юнацькому віці, оскільки це період переходу до самостійності, самовизначення, формування світогляду, моральної свідомості і самосвідомості, набуття психічної, ідейної та

громадянської зрілості. На цьому етапі життя особистість намагається тверезо оцінити наявні в суспільстві соціальні проблеми. Тривожні переживання знаходять своє відображення у картині світу юнака. Дослідження особливостей такого процесу є актуальним у період виникнення кризової і нестабільної ситуації в країні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Картина світу є центральним поняттям концепції людини. До проблеми картини світу зверталися Т. Шибутані, Е. Фромм, К. Юнг, О. Леонтьєв, С. Смирнов, В. Петухов. Поряд із поняттям «картина світу», як його синоніми досліджують поняття «модель світу», «образ світу», «уявлення світу». Ці категорії у згаданому контексті детально розроблені в низці робіт таких дослідників, як М. Вебер, Е. Кассіер, М. Хайдегер, І. Кант, а також Б. Ананьєв, І. Сеченов, Ж. Піаже.

Відповідно до нових наукових даних, картина світу – це не лише відображення навколишнього в голові людини, а своєрідна психологічна реальність, створена та сформована в процесі взаємодії особистості зі світом. Л. Юсова зазначає, що картина світу – це образ світу, змінений у свідомості людини, у її світобаченні, що утворився в результаті фізичного досвіду та духовної діяльності [15].

Процес взаємодії людини зі світом складається із трьох етапів: когнітивного, афективного та конативного. Спочатку особистість сприймає інформацію про навколишній світ, його закономірності в єдності трьох світів: природи, культури інших людей та власного «Я». Потім людина обробляє поточну інформацію, співставляючи з раніше отриманою, систематизує її та аналізує. На другому етапі вона усвідомлює своє ставлення до світу, обирає форми поведінкових реакцій. На третьому – характер інтерпретації визначає зовнішню активність людини – реагування на певні події [16].

Згідно з концепцією В. Шлюхтера, картина світу є єдністю когнітивного і нормативно-оціночного аспектів, оскільки дійсність, яка у ній синтезується, тлумачиться з точки зору певної її оцінки й характер інтерпретації «задає» людині відповідний спосіб дії [10]. Особистість інтерпретує та інтеріоризує сприйняту інформацію, тлумачачи та оцінюючи її з власної точки зору. Картина світу як система уявлень людини про навколишню дійсність, свого роду закладений у свідомості та підсвідомості концептуальний каркас, до складу якого входять невербальні і вербальні моделі, виступає призмой, через яку проходять знання про світ і відповідно

трансформуються, категоризуються та інтерпретуються. Усі когнітивні процеси відбиваються у свідомості особистості у формі уявлень, знань, умінь та навичок, особистісних смислів, ставлень, типів поведінки та спілкування [5]. Сукупність перерахованих вище результатів наповнює, змінює картину світу на кожному етапі онтогенезу. Проте вона не може утворюватися лише завдяки безкінечному розширенню знань, зазначає Л. Шелестова [14]. Швидше цілісність картини світу розуміється як можливість бачити зв'язки і залежності між об'єктами та явищами, а також можливість бачити світ у різних його аспектах: із позиції наукових фактів, із позиції пізнання світу через образи, із позиції пізнання світу через ставлення та відношення.

Кожна людина має свою власну картину світу, яку вона вибудовує впродовж життя, асимілюючи у ній етнічну картину, яку їй передає у спадок етнос, а також картину світу субкультурного середовища, у якому особистість живе. Усі типи картин світу – глобальна, індивідуальна, субкультура, мовна, етнічна, релігійна, міфічна і т. д. – пов'язані між собою та взаємодоповнюють одна одну. Вивченню особливостей, ознак і властивостей різних типів картини світу присвячені дослідження Т. Зінченко, В. Вернадського, В. Гайзенберга, М. Планка, А. Фрідмана, Л. Чернової, Г. Гадамера, В. Куєвди, О. Скуловатової, Ю. Апресяна, Б. Лі Ворфа, Дж. Локоффа, О. Селіванової та ін.

Особливого забарвлення картині світу надає спектр емоцій, які переживає кожна людина. Серед «темних барвників» є відчуття тривожності.

Перелік низки наукових праць дослідження тривожності традиційно розпочинається з праць З. Фрейда. Учений дає два варіанти пояснення зазначеному поняттю:

- 1) результат розрядки пригніченого сексуального потягу;
- 2) сигнал про наявність зовнішньої небезпечної ситуації, що вимагає від індивіда адекватного пристосування.

Стан тривоги є корисним адаптивним механізмом, зазначає З. Фрейд, оскільки він спонукає особистість до захисної поведінки з подолання небезпеки. Важливо також зазначити, що існує два джерела загрози – зовнішній світ і внутрішні імпульси. Якщо джерелом небезпеки є зовнішній світ, то в особистості виникає об'єктивна реакція тривоги або страх (якщо джерело тривоги не можна ліквідувати) [2]. Емоційна реакція пропорційна величині зовнішньої загрози. Можемо простежити зв'язок трьох компонентів у схемі: об'єктивна небезпека + сприйнята загроза = тривога.

Тривога є комбінацію декількох емоцій, вважає К. Ізард, однією з яких є страх, а іншими її компонентами є почуття печалі, провини і сорому [4].

Досліджуючи психологічну природу і вікову динаміку тривожності дітей та підлітків, А. Прихожан зазначає, що на психологічному рівні тривожність відчувається як напруга, занепокоєння, нервозність і переживання у вигляді почуттів невизначеності, безпорадності, безсилля, незахищеності, самотності [8].

Метою нашою дослідження є виявлення джерел об'єктивної небезпеки, які молоді люди можуть сприймати як загрозу, що веде до тривожності. Для цього, перш за все, потрібно обрати діагностичну програму. Під час вивчення картини світу вчені послуговуються методиками дослідження уявлень особистості про світ. Серед них виділяють метод контент-аналізу текстів, метод семантичного диференціалу, комбінування цих методів, діагностику індивідуальної картини світу особистості засобами психосемантичних методів [12], проєктивну методику «Тест світу» (World Test) Ловенфельда [11]; проєктивну методику граничних смислів (МГС) Д. Леонтьєва [7]; експериментальну програму Г. Залеського для діагностики і корекції світоглядних уявлень, фіксування якісного переходу знань в особистісні переконання [3], проєктивний тест Г. Берулави (ВТОС) [1], методику «Дитячий образ світу» (ДОС), спрямовану на вивчення дитячих уявлень про світ, графічно-малюнкову проєктивну методику «Картина світу» О. Романової і О. Потьомкіної [9], а також метод бесіди (О.Кононко, В. Русквич).

На думку багатьох учених, найефективнішим методом дослідження картини світу є малюнок. Цьому є низка пояснень. По-перше, малюнок належить до найдревніших способів зображень світу, а отже, є засобом експлікації картини світу того, хто малював. Цей метод можна застосувати в роботі з дітьми та дорослими. Створення малюнка є набагато легшим способом комунікації, ніж вербальний опис особистісних відчуттів, особливо якщо вони викликають страх, неприємні переживання. Малюнок полегшує демонстрацію тих складових внутрішнього світу, які людина свідомо може приховувати або інколи не може описати словами. Зображення пов'язано із зором – основним для людини каналом сприймання, малюнок також пов'язаний з опорно-руховою сферою, оскільки він фіксує рух [13].

Виклад основного матеріалу. З метою виявлення наявності небезпечних ситуації, що ведуть до відчуття тривожності у

студентської молоді, нами було використано графічно-малюнкову проєктивну методику «Картина світу» О. Романової і О. Потьомкіної.

Серед респондентів було 47 дівчат і 13 хлопців, які навчаються на I–III курсах Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Респондентам було запропоновано завдання: «Намалюйте свою картину світу». Дехто запитував: «Як це?», на що отримували відповідь: «Як розумієте, так і малюйте». Це зазвичай те, що відчують молоді люди, ті процеси, які проходять в їх свідомості та підсвідомості.

Отримані малюнки є надзвичайно різними. Студенти малювали природу, відпочинок, свої домівки. Вони використовували кольорові олівці. Проте дехто малював лише чорним. Отримані малюнки можемо розділити на п'ять основних груп.

1. «*Планетарна картина світу*». Студенти зображають земну кулю: материки та океани, сонце, а також інші планети, зірки та Місяць, тобто ту когнітивну картину світу, яка сформувалася завдяки знанням, отриманим у процесі навчання.

2. «*Пейзажна картина світу*». Пейзажі, на яких намальовані люди, тварини, будинки, а також дерева, квіти, поля та гори. Це або реальна, або бажана картина світу.

3. «*Безпосереднє оточення*». Предмети, що знаходяться навколо, або неочікувані образи, які прийшли на думку: лампа, свічка, церква. У студентів – це книжки та канцелярське приладдя. Також можна побачити сучасні гаджети та засоби транспорту.

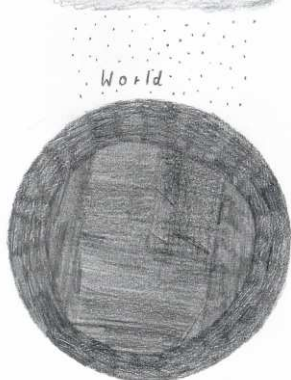
4. «*Абстрактна, схематична картина світу*», яка вирізняється лаконізмом побудови. Це певний абстрактний образ, знак, символ. Так, є малюнок, на якому зображено дерево – образ життя та смерті. Одна частина дерева має листя, а інша – немає ні листя, ні плодів.

5. «*Метафорична картина світу*» відтворює складні образи, що мають певне смислове наповнення. Людина є творцем різноманітних закодованих символів; вона конструює свій характерний духовно-психічний світ із символів, якими вона говорить і мислить про оточуючий її світ [17].

Важким завданням є «зчитування» інформації з малюнка, її осмислення і вербальне вираження. Символи не служать ключем до ребусу, як здається на перший погляд. Наявність окремого символу теж не повинна наводити на певні думки. Зміст деяких розкривається під час діалогу з респондентами. Важливо також те, яку роль відіграє символ у загальному контексті малюнку. Ми ж

виділяємо лише окремі, оскільки важливо показати джерела певних небезпек молодих людей і розповісти про них.

Так, 40% респондентів намальовали Землю. На кожному четвертому вона намальована темними кольорами. Зокрема, на малюнку 1 вся земна куля замальована темним.



Мал.1.



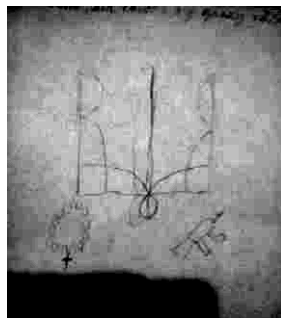
Мал.2.

У деяких місцях штрихування розмашисті, що виходять за контур. Це свідчення гострої тривожності, емоційної напруженості спровокованої глобальними лихами у світі: війнами, голодом, бідністю (мал. 2).

Зображення державної символіки свідчить про переживання за долю своєї держави, її майбутнє. На 50% малюнків зображена зброя як символ війни в Україні (мал. 3, мал. 4).

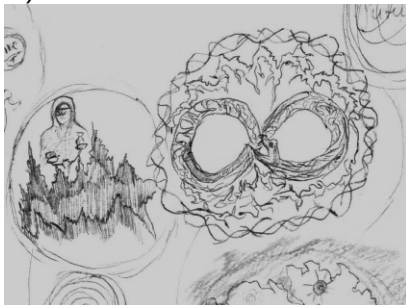


Мал.3



Мал.4.

що так вони передають тривогу з приводу того, «що не встигають зробити домашнє завдання та решту справ за день» (мал. 5, мал. 8).



Мал.9.



Мал.10.

На декількох малюнках зображених змій-спокусник, демони в темних сутанах, також можемо побачити церкву, хрести, ангелів. Ці символи показують боротьбу добра та зла. Студенти пояснюють, що так вони зображають «богобоязнь», «боязнь бути спокушеним нечистою силою», «боязнь згрішити», «потрапити в пекло» (мал. 9, мал. 10).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Кожна людина є носієм унікальної картини світу. Вона формується в процесі взаємодії особистості з навколишнім середовищем, що має три етапи: когнітивний, афективний та конативний. Когнітивний та афективний, або нормативно-оціночний, є особливо важливими, оскільки саме на цих етапах закладається основа картини світу. Велику роль у формуванні картини відіграє ставлення її носія до того, що відбувається. Зустрічаючись із небезпекою, молоді люди відчувають тривожність. Дослідження впливу цього явища призводить до глибшого розуміння особливостей світобачення та світорозуміння студентів, дає можливість попередити невдачі в майбутньому.

Згідно з результатами опитування, сучасна молодь зустрічається з кількома джерелами небезпеки, які є для неї сприйнятною загрозою, що викликає тривогу. Велику кількість респондентів тривожиться з приводу глобальних лих у світі: воєн, катастроф, стихійних лих, голоду, бідності і т. д. У більшості частини простежується тривожність, емоційна напруженість, спровокована важкою економічною ситуацією в державі та війсьними діями на Сході країни. Майже кожен студент хвилюється за своє майбутнє. У декількох є боязнь гріха.

Стан тривоги є корисним адаптивним механізмом, що спонукає до захисної поведінки. Проте, якщо особистість юнацького віку

переживає гострі негативні стани: депресивні стани, проявляє безпорадність, «втікає» від реального світу, виявляє жорстокість, – вона потребує психологічної допомоги. Така допомога може здійснюватися як у формі індивідуального консультування, так і групової психокорекції в рамках спеціалізованих програм.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у виокремленні критеріальних ознак та з'ясуванні основних показників, які характеризують картину світу особистості у юнацькому віці.

Література

1. Берулава Г. А. Образ мира как мифологический символ / Г. А. Берулава. – М. : Пед. об-во России, 2001. – 46 с.
2. Бреслав Г. М. Психология эмоций : учебное пособие / Г. М. Бреслав. – 3-е издание, стереотипное. – Москва : Смысл : Академия, 2007. – 544 с.
3. Бурлачук Л. Ф. Словарь справочник по психодиагностике / Л. Ф. Булачук, С. М. Морозов. – СПб. : Питер, 2000.
4. Залесский Г. Е. Психология мировоззрения и убеждений личности / Г. Е. Залесский – М. : МГУ, 1994. – 144 с.
5. Изард К. Э. Психология эмоций / [перев. с англ.]. – СПб. : Питер, 1999. – 464 с
6. Куликовская И. Э. Эволюция мировидения детей дошкольного возраста и её педагогическое сопровождение: дисс. ...доктора пед. наук. / И. Э. Куликовская. – Ростов- на-Дону, 2002. – 480 с.
7. Леонтьев Д. А. Методика предельных смыслов (МПС): Методическое руководство / Д. А. Леонтьев – М., 1999. – 36 с.
8. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – Москва-Воронеж, 2000. – 156 с.
9. Романова Е. С. Графические методы в психологической диагностике / Е. С. Романова, О. Ф. Потемкина. – М. : Дидакт, 1992. – 256 с.
10. Савчук К. Ю. Картина світу: шляхи виникнення та тлумачення терміну / К. Ю. Савчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=10016&chapter=1>.
11. Улыбина Е. В. Обыденное сознание в картине мира личности: Психосемантический поход. : дис. ... доктора психол. наук / Е. В. Улыбина. – Ставрополь, 1999. – 368 с.
12. Шелестова Л. В. Специфика использования методов изучения картины мира у детей старшего дошкольного возраста /

Л. В.Шелестова// Ярославский педагогический вестник. – 2014. – No 2. – Том II (Психолого-педагогический науки). – С. 90 – 94.

13.Шелестова Л. В. Теоретичні підходи щодо формування картини світу старших дошкільників / Л. В. Шелестова // Вісник Інституту розвитку дитини. – 2010. – No 11. – С. 125 – 131.

14.Юсова Л.Н. Картина мира как субъективный образ объективной реальности / Л.Н. Юсова // Сфера языка и прагматика речевого общения : Сб. науч. трудов. – Краснодар, 2003. – С. 314 – 323.

15.Яссман В. П. Образ мира личности: этническая картина мира: монография / В. П. Яссман. – Хабаровск : Изд-во ДВГУПС, 2005. – 104 с.

16.Яценко Т. С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубинно-психологический аспект) / Т. С. Яценко, Я. М. Кмит, Л. В. Мошенская. – М. : СИП РИА, 2000. – 194 с.



УДК 159.923.2

Бабій Н. Б.

ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

У статті актуалізовано проблему збереження психологічної безпеки особистості в умовах сучасного інформаційного простору і динамічних процесів суспільства. Розкрито феномени етнічної ідентичності і толерантності з точки зору психології, висвітлено їх зв'язок із психологічною безпекою особистості. Наголошено на важливості цілеспрямованого формування позитивної етнічної ідентичності з дитячих років і вихованні етнотолерантної особистості, здатної до ефективної взаємодії і самореалізації в полікультурному просторі.

Ключові слова: психологічна безпека особистості, етнічна ідентичність, етнічна толерантність, етнопсихологічні уявлення, полікультурний простір.

The article actualizes the problem of preserving of psychological safety of personality in the modern information space and dynamic processes of society; reveals the phenomenon of ethnic identity and

tolerance from the point of view of psychology, highlights their relation to the psychological security of personality. Emphasized the importance of purposeful formation of positive ethnic identity from the childhood and upbringing tolerant to other ethnic groups personality capable to effective interaction and self-realization in a multicultural space.

Key words: *psychological security identity, ethnic identity, ethnic tolerance, ethnopsychological ideas, multicultural space.*

Постановка проблеми. Людина ХХІ століття живе бурхливим, динамічним життям, перенасиченим інформацією та сповненим численними небезпеками і загрозами. Серед останніх вагоме місце займають чинники, що деструктивно позначаються на психіці, руйнують її, а існування позбавляють глибокого смислу. Тому в умовах інформаційного суспільства дедалі більше актуалізується проблема створення та збереження психологічної безпеки окремої особистості і соціуму в цілому.

Феномен психологічної безпеки – складний і багатогранний, безумовно важливий для практики життя і діяльності. Цим пояснюється стійкий інтерес науковців до вивчення його суті, механізмів формування, чинників збереження.

Серед сучасних учених, предметом досліджень яких виступає психологічна безпека, найбільш відомі імена Г. Грачова, Т. Колесникової, Т. Малікова, Л. Михайлова, В. Соломіна, О. Сухова, О. Шатрової, М. Шлікова. На думку більшості дослідників, повноцінний розвиток особистості можливий тільки за умови задоволення її потреби в безпеці, коли психологічний ресурс спрямований на особистісне зростання (І. Баєва, Н. Рассоха, Т. Колесникова та ін.). Без відчуття психологічної безпеки в соціальному середовищі неможливі вияви соціальної активності особистості. На думку І. Баєвої, І. Волкова, Є. Лактіонової, М. Сухова, при розгляді поняття «психологічна безпека» на рівні соціального оточення (групи), в якій перебуває особистість, необхідно сфокусувати увагу на її соціально-психологічному аспекті. Мова йде про той стан середовища (групи), що сприяє задоволенню потреб в особистісно-довірливому спілкуванні суб'єктів взаємодії і забезпечує їх психологічну захищеність.

У психологічно безпечному середовищі немає тиску й насильства у взаємодії всіх його суб'єктів, існують нормальні умови для задоволення потреб у довірливому міжособистісному спілкуванні, виявляється референтна значущість середовища, зберігається психологічне здоров'я, здійснюється повноцінний особистісний розвиток включених у нього учасників (І. Баєва). При

цьому в сфері спілкування чільне місце відводиться толерантності. Вивченню зазначеного феномену присвячена ціла низка досліджень. Зокрема, у наукових джерелах висвітлюється проблема сутності терпимості й толерантності в онтології суспільної свідомості й самосвідомості (В. Золотухін, О. Кондаков, В. Красиков); місця толерантності у процесі набуття особистісної цілісності (О. Асмолов, Є. Казаков, В. Тишков); специфіки міжетнічної толерантності (Н. Лебедева, В. Павленко, М. Пірен, Г. Солдатова, Т. Стефаненко, Т. Устименко).

Разом з тим, на сьогодні відома порівняно невелика кількість крос-культурних досліджень (Дж. Беррі, Г. Теджфел, Д. Тейлор, Дж. Тернер, М. Плзент; К. Кім, І. Кон, Н. Лебедева, Л. Почебут, Т. Стефаненко, Г. Солдатова), предметом яких виступає зв'язок етнічної ідентичності й толерантності, які виконують функцію соціальної регуляції міжетнічних відносин. Зарубіжні і вітчизняні дослідники відзначають, що нормальна (позитивна) етнічна ідентичність сприяє етнічній толерантності.

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні психологічна безпека особистості – це стан захищеності, що забезпечує її цілісність як активного соціального суб'єкта і уможливорює її розвиток в умовах інформаційної взаємодії з навколишнім середовищем [1]. Основними характеристиками безпеки, у тому числі психологічної, виступають: надійність, захищеність, стабільність. Людина, яка не відчуває психологічної захищеності і не володіє внутрішнім ресурсом опірності негативним впливам, поступово втрачає можливість ефективного функціонування. Як підкреслює М. Шліков, психологічна безпека розкривається в тому, що у людини немає побоювань щодо інших людей, які входять до кола її спілкування; у неї відсутні підозри щодо ворожості і загроз, спрямованих на її особистість, її не турбують припущення про виникнення подібних загроз у майбутньому.

Навпаки, відчуття психологічної небезпеки знижує життєву стійкість у стресогенних ситуаціях, підриває дух толерантності у складних обставинах, конфліктах. При цьому людина стає закритою для контактів, вона не може довіряти іншим. У дослідженні феномену психологічної безпеки саме особистість виступає центральною фігурою у смислового контексті «небезпека – безпека».

У теорії психологічної безпеки ключовими поняттями є «загроза» і «ризик». Аналіз літературних джерел показує, що саме вони найчастіше актуалізуються у поліетнічному середовищі, в якому проживають як корінні жителі, етнофори, так і мігранти з інших регіонів. За таких обставин досягнення нормального рівня психологічної безпеки уможливорюється тільки в тому випадку, коли у

представників різних етносів сформовані позитивна етнічна ідентичність і міжетнічна толерантність [5]. На практиці ж бачимо, що численні складні життєві ситуації, конфлікти, перебіг і загострення яких масово транслюють ЗМІ, часто виникають через нетерпимість до етнічних інших, стереотипи, непорозуміння, обумовлені слабorozвиненою етнічною ідентичністю (або й не сформованою взагалі). Виходячи з цього, у даній статті ми поставили за мету з'ясувати, наскільки суттєвою є роль етнічної ідентичності і толерантності у збереженні психологічної безпеки особистості.

Упродовж останніх десятиліть інтерес учених викликає проблема порушення психологічної безпеки особистості в умовах поліетнічного простору, в чому далеко не останню роль відіграють вияви етнічної інтолерантності та негативна етнічна ідентичність. Розглянемо ці поняття детальніше.

Явище етнічної інтолерантності є переважно негативним сприйняттям етнокультурних особливостей інших при гіперпозитивному сприйнятті власної етнічної культури. В інтолерантній особистості різноманітність викликає ірраціональну тривогу і бажання позбутися усього чужого і незрозумілого. І особистість, і етнічна група є відкритими динамічними системами, яким властиве прагнення до самоорганізації та збереження своєї цілісності. Їх існування базується на внутрішній упорядкованій будові та підтримці оптимальних відносин із зовнішнім середовищем. Водночас, зазначені системи вимагають сформованості певних внутрішніх властивостей і дотримання специфічних правил взаємодії із зовнішнім світом. Внутрішньою властивістю, що забезпечує вказані вимоги, є толерантність в цілому і етнічна толерантність зокрема [4].

Етнічна толерантність трактується ученими як терпиме ставлення до людей іншої раси та етнічної групи, а також до власного етносу. Це психологічне утворення включає адекватну оцінку культурної дистанції, готовність особистості терпимо сприймати ті чи інші явища національного життя і міжетнічних стосунків, властивість етнічної спільноти або окремого її представника, що характеризується готовністю визнати і прийняти легітимність культури, традицій, цінностей, поведінкових і комунікативних моделей, способу життя інших етносів. Етнічна толерантність напряду пов'язана зі спрямованістю етнічної свідомості на визнання і повагу цінності й самоцінності людини, її потреб і прав; культурою емпатійного ставлення до світу і до своєї етнічної ідентичності; принципом поведінки і діяльності, що зорієнтований на зрівноважування позицій суб'єктів і стабілізацію

їхніх стосунків [2; 4]. Як відомо, найяскравіше етнічна толерантність розкривається у складних, незвичних ситуаціях міжособистісного і внутрішньоособистісного вибору.

Механізмами вияву етнічної толерантності виступають: прийняття, визнання, емпатія, розуміння. Тож етнічна толерантність передбачає адекватне прийняття іншого етносу і вибіркове ставлення до нього в цілому, як і до окремих його представників.

Дослідники суголосні в тому, що етнічна толерантність є інтегральною властивістю індивідуальності людини, яка має різний ступінь вираження, відповідно до чого розрізняють певні рівні етнічної толерантності. Основними компонентами міжетнічної толерантності є когнітивний, емоційно-комунікативний та особистісно-комунікативний. Когнітивний компонент включає в себе сукупність знань та уявлень про психічний склад етносів, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер; емоційно-комунікативний – пов'язаний із зовнішнім виявом міжетнічної толерантності на фоні емоційності, емпатії; особистісно-комунікативний – виступає як інтегральна властивість цілісної індивідуальності людини з властивими їй ціннісними орієнтаціями, потребами, етнічною ідентичністю.

Отже, під етнічною толерантністю розуміється відсутність негативного ставлення до іншої етнічної культури, а точніше – наявність її позитивного образу при збереженні аналогічного сприйняття рідної етнокультури. Ядром етнічної толерантності виступає етнічна ідентичність.

Етнічна ідентичність розуміється як відчуття належності до певної етнічної спільноти, тотожності з іншими її членами, що обумовлене спільністю історичної пам'яті й спогадів про єдиних предків та емоційними зв'язками з батьківщиною. Суттєвого значення тут набуває усвідомлення спільності основних компонентів культури, яке виявляється у солідарності з членами цієї спільноти. Етнічна ідентичність, здебільшого, розглядається як результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людиною себе як представника конкретного етносу та певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших [3]. Формування етнічної ідентичності відбувається у ряд етапів – від дифузної до реалізованої, результатом чого виступає емоційно-оцінювальне усвідомлення своєї приналежності до етнічної групи. Ці етапи у часовому аспекті займають роки дитинства і підліткового віку. Проте і в зрілому віці формування етнічної ідентичності не завершується, цей процес триває упродовж багатьох років і

допускає різні варіації: переживання кризи, втрату ідентичності і нове її утворення [2; 3].

Зарубіжні і вітчизняні учені стверджують, що в формуванні етнічної ідентичності неприпустимо ігнорувати вплив соціального контексту. Етнічна ідентичність не є вродженою якістю, а набутою, при цьому вона виступає не статичним явищем, а динамічним. Зовнішні обставини можуть зумовлювати переосмислення людиною ролі етнічного в її житті та призводити до трансформації етнічної ідентичності. У разі втрати етнічної ідентичності цілком природним для індивіда є прагнення її відновити, що, як відомо, пов'язане з відчуттям психологічної безпеки і стабільності.

Позитивне оцінювання власної етнічної групи, її культури, психологічних особливостей, задоволеність членством у цій групі, гордість за досягнення представників свого етносу та ін. вселяють людині почуття стабільності, психологічної безпеки. М. Боднар, продовжуючи цю тезу, зазначає, що позитивна етнічна ідентичність сприяє самоактуалізації особистості [2, с. 55].

Кожній людині необхідно відчувати себе частиною «ми», і етнос – не єдина група, в усвідомленні приналежності до якої людина шукає опору в житті. Серед таких груп можна назвати професійні об'єднання, партії, церковні організації, неформальні об'єднання молоді тощо. Багато людей ніби «занурюються» в одну з указаних груп, але за їх допомогою прагнення до психологічної стабільності не завжди може реалізуватися. Опора виявляється хиткою, адже терміни існування груп обмежені в часі, їх склад постійно оновлюється, будь-кого з членів можуть виключити за певну провину чи відхилення від соціальної норми. Етнічна спільність позбавлена всіх цих недоліків. Вона є міжпоколінною групою, стійкою в часі, стабільною за складом; в ній кожна людина має визначений етнічний статус, і її неможливо «виключити» з етносу. Саме завдяки цим якостям етнос є для людини надійної групою підтримки.

Маємо відмітити, що в сучасному світі спостерігаються психологічні зрушення в настроях людей у напрямі зростання інтересу до етнічного коріння, традицій і звичаїв попередніх поколінь. Не виключено, що така тенденція є наслідком міжнародних конфліктів, небезпеки ядерної війни, екологічної кризи. Людина відчуває нестабільність навколишнього світу, зменшується її оптимізм і бажання дивитися вперед. Усе більше людей і, що дивно, молодих схильні дивитися назад і вглиб, шукати підтримку і захист у стабільних цінностях предків. Тому міжпоколінні стабільні спільності, перш за все етноси, набувають усе більшого значення в житті сучасної людини.

Прагнення відчувати себе частиною етнічної спільноти є природним для кожної особистості, його реалізація посилює почуття психологічної захищеності. Особливо гостро ця проблема постає перед етнічними меншинами і мігрантами в кожній із країн світу. Потрапляння в іноетнічне середовище, яке має соціальну структуру та організацію, принципово відмінну від власного, у якому відсутні традиційні та неформальні страхувальні інститути – все це та багато іншого суттєво знижує рівень соціальної та психологічної захищеності особистості. Як відмічає В. Гриценко, у відповідь на загрозу безпеки етнічна ідентичність може посилюватись аж до гіперідентичності в різних її формах (етнічний егоїзм, етнічний ізоляціонізм, національний фанатизм). Ці явища супроводжуються етноцентричними упередженнями й стереотипами зі сторони домінуючої (і дискримінуючої) етнічної спільноти, виявами інтолерантності в міжетнічному спілкуванні [3, с. 69]. Тому задля збереження психологічної безпеки особистості в описаних умовах важливо не втратити позитивної етнічної ідентичності, що дозволяє налагодити зв'язки з новою культурою, не порушуючи цілісності Я-образу, досягти внутрішньої гармонії і психологічної задоволеності мігрантів у новому соціокультурному контексті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз різних підходів до розуміння психологічної безпеки дозволяє виділити варіативність шляхів її досягнення. Вивчення їх залишається актуальним в теоретичних і практичних розробках сучасної психології, є проблемним полем в сучасній науці та практиці психолого-педагогічної сфери. На етапі сучасності важливого значення в збереженні психологічної безпеки особистості набувають етнічна ідентичність та етнічна толерантність. Сила цих чинників тим помітніша, чим більше віддалена особистість від рідноетнічного середовища. В етнопсихологічних дослідженнях етнічна ідентичність розглядається як центральний соціальний конструкт, що виникає в процесі суб'єктивного відображення і активної побудови людиною соціальної реальності. Етнічна ідентичність – це складний комплекс етнічних уявлень, почуттів, оснований на приналежності людини до етнічної спільноти, а також індивідуальних стратегій у міжетнічних відносинах. У такому розумінні провідне значення має позитивна етнічна ідентичність, яка представляє собою поєднання позитивного образу своєї етнічної групи поряд з ціннісним ставленням до інших етнічних об'єднань. Тут мова йде вже про етнічну толерантність, значення якої для самозбереження і самоорганізації як особистості, так і етносу в цілому, очевидне.

Оскільки фундаментальним періодом у становленні етнічної ідентичності та етнічної толерантності виступає дитинство, то перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в експериментальному вивченні цих феноменів, з'ясуванні психологічних аспектів їх цілеспрямованого формування в умовах інформаційного суспільства з урахуванням його ризиків і небезпек для особистості.

Література

1. Баева И. А. Психологическая безопасность среды: условие активной работы и направление научных исследований / И. А. Баева // Вестник практической психологии образования. – 2007. – № 4 (13). – С. 47 – 50.
2. Боднар М. Етнопсихологія : навчальний посібник / М. Боднар. – Кременець : ВЦ КОГПІ, 2013. – 288 с.
3. Гриценко В. В. Этническая идентичность и социально-психологическая адаптация / В. В. Гриценко // Известия Саратовского университета. – 2006. – Т. 6. – Вип. 1/2. – С. 61 – 70. – (Серия: Философия, Психология, Педагогика).
4. Павленко В. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія / В. М. Павленко, М. М. Мельничук ; [авт. післямови проф. В. Ф. Моргун]. – Полтава : ФОП Мирон І. А., 2014. – 244 с.
5. Харламенкова Н. Е. Личностная безопасность и стратегии ее достижения / Н. Е. Харламенкова // Проблемы психологической безопасности / [отв. ред. А. Л. Журавлев, Н. В. Тарабрина]. – М. : Институт психологии РАН, 2012. – 440 с.



УДК 37.013

Швець О. В.

НЕБЕЗПЕКА ВИНИКНЕННЯ ІНКОГРУЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ ВНАСЛІДОК ВИКОРИСТАННЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ У ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА ВДОМА

У статті представлено інформацію про те, що сучасний вихователь повинен бути готовим до постійної адаптації в нових умовах, які виникають в ході його професійної діяльності, уміти швидко реагувати на негативні прояви поведінки

дошкільників та знати, як їх мінімізувати, враховуючи вікові та індивідуальні особливості кожної дитини, дошкільного віку в цілому. Автором наголошується, що в системі професійної підготовки майбутнього вихователя до використання поетичних творів у сучасному дошкільному закладі одним із завдань виступає підготовка його як спеціаліста до попередження небезпеки виникнення інкогруентної поведінки в дошкільників унаслідок роботи з поетичними текстами в дошкільному навчальному закладі та вдома.

Ключові слова: інкогруентність, інкогруентна поведінка, дошкільник, поетичний твір, професійна підготовка вихователя дітей дошкільного віку.

The article presents information about the modern educator who must be prepared for constant adaptation to new conditions arising in the course of his career, be able to respond quickly to negative preschool children behavior and know how to minimize it, taking into account the age and individual characteristics of each child. The author emphasizes that in the future educators' training to the use of modern poetry in the kindergarten one of the main tasks is training him as a specialist able to prevent the risk of incongruently behavior.

Keywords: incongruousness, incongruous behavior, educator, poetry, educator training.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлюється тим, що в умовах сьогодення поетичні твори посідають вагоме місце в системі освітньо-виховної роботи з дітьми дошкільного віку в межах дошкільного навчального закладу (під час режимних процесів, організованої навчально-пізнавальної діяльності, у повсякденному житті) і вдома (під час читання дорослими, бесід, прогулянок, гігієнічних моментів тощо). Досить часто трапляється так, що через зміст твору дошкільник знайомиться з різними типами поведінки його головних героїв, але чомусь зовсім протилежно починає себе вести в реальному житті (при спілкуванні з однолітками, дорослими): стає агресивним, сором'язливим, брехливим, плаксивим, занадто галасливим, починає бешкетувати тощо. Ми вважаємо, що в системі професійної підготовки майбутнього вихователя до використання поетичних творів у сучасному дошкільному закладі одним із завдань виступає підготовка його як спеціаліста до попередження небезпеки виникнення інкогруентної поведінки у дошкільників

внаслідок роботи з поетичними текстами у дошкільному навчальному закладі та вдома.

Поетичний текст досліджувався науковцями у різних аспектах і ракурсах: розроблено теорію словесного поетичного образу (Л. Белєхова), теорію концептуальної метафори (М. Джонсон, М. Тернер), розглянуто з когнітивної точки зору контрактивні тропи та фігури мови (О. Маріна, О. Скідан). Когнітивний підхід до тлумачення змісту і смислу поетичного тексту уможливив більш детальне висвітлення його категорій, а саме модальності (Н. Арутюнова, А. Марчишина, І. Смущинська), емотивності (О. Воробйова, С. Гладьо), емоційності (В. Болотов, Я. Гнезділова тощо) [4; 5; 6].

Особливості сприймання дітьми поетичних творів і методику заучування віршів з дітьми дошкільного віку досліджували В. Бухвостова, Р. Жуковська, Н. Кирста, Л. Панкратова, Є. Тихєєва, Є. Фльорина та ін. Сучасні вчені (Н. Кирста, О. Трифонова, О. Аматыєва, І. Попова тощо) вивчають окремі аспекти роботи з поетичними творами у дошкільному навчальному закладі. Цікавими в контексті окресленої проблеми є праці вітчизняних дослідників: В. Оржеховської, О. Пилипенка, Т. Федорченко, Н. Максимової, що присвячені аспектам профілактики негативних проявів у поведінці дітей [1; 5; 6; 3; 7]. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що, незважаючи на існування теоретичних і прикладних досліджень у галузі впливу поетичного слова на поведінку дітей, проблема залежності поведінкового компонента від поетичних творів, з якими знайомлять дитину дошкільного віку в межах дому та дошкільного навчального закладу, ще не розглядалась.

Цілі статті:

1) визначити основний зміст понять «інкогруентність», «інкогруентна поведінка»;

2) виявити взаємозалежність між використанням того чи іншого поетичного тексту і можливості виникнення інкогруентної поведінки в дитини після роботи з поетичним твором в цілому;

3) визначити шляхи попередження інкогруентної поведінки в дошкільників під час використання поетичних творів в межах дошкільного закладу та дому.

Виклад основного матеріалу. Сприймання та художній аналіз поезії як важливі компоненти естетичного виховання і літературно-мовленнєвого розвитку повинні займати чільне місце в роботі сучасного вихователя дошкільного навчального закладу. Як свідчать психолого-педагогічні дослідження (М. Батьо, А. Богуш, Л. Виготського, Н. Гавриш, Г. Костюка, Т. Котик, В. Крутецького,

Л. Момота, О. Низковської, Б. Теплової), дошкільники здатні оволодіти зазначеними вище вміннями та навичками лише за умови ефективної організації художньо-мовленнєвої діяльності в сучасному дошкільному навчальному закладі. Успішній реалізації цього завдання, на наш погляд, сприяє належна професійна підготовка майбутніх вихователів дітей дошкільного віку в умовах вищого навчального закладу. Ми вважаємо, що вихователі-професіонали, озброєні засобами поетичного слова, повинні розвивати лексичну, граматичну, фонетичну компетентності, формувати культуру мовлення дошкільнят, а також збагачувати їхній емоційно-чуттєвий та когнітивний досвід, прищеплювати любов до поетичного слова і художньої літератури. У дошкільних навчальних закладах та вдома дошкільник постійно чує, сприймає, відтворює зміст поетичних творів (віршів, віршованих казок, усну народну творчість, іншого роду віршовані твори). Враховуючи те, що кожна дитина по-своєму, інтерпретує ті чи інші явища, про які вона дізналась з поетичного твору, поведінку героїв, з'являється небезпека виникнення конгруентної поведінки у дітей дошкільного віку.

Прикметно, що деформацію поведінки А. Кочетов називає негативними проявами [2, с. 15]. Дослідники в галузі медичної психології визначають негативні прояви в поведінці дітей як спеціальний засіб, психологічний захист у ситуаціях аномалій психічного розвитку. Психологічною основою негативних реакцій у всіх випадках є незадоволення якихось надзвичайно істотних для дитини дошкільного віку потреб соціального характеру: потреби у спілкуванні, схваленні, пошані, емоційному контакті із значущим іншим (однолітком або близьким дорослим). Блокування задоволення зазначених потреб стає джерелом глибоких особистісних переживань, а міра їх усвідомлення дитиною сприяє виникненню у неї негативних тенденцій у поведінці, зокрема під час «нагадування» засобом поетичного твору про певні норми та зразки поведінки, що є для дитини поштовхом до «вибуху» – здатності поводитися не так, як хочуть від неї оточуючі, не так, як цього вимагає суспільство в цілому або його окремі члени (батьки, вихователі тощо). Досить часто прояви інкогруентної поведінки плутають із проявами неслухняності, тому розмежуємо відмінності обох явищ. Науковці (В. Оржеховська, О. Пилипенко) радять відрізняти негативну реакцію дитини від звичайної її неслухняності за двома суттєвими ознаками:

1. По-перше, домінуванням соціальних стосунків, оновленням ставлення до іншої людини. Зазвичай дитина демонструє

негативну реакцію не на саму дію, яку вона відмовляється виконувати, а на вимогу чи прохання дорослого. Вона не робить чогось тільки тому, що це запропонувала їй конкретна доросла людина. Тож негативні прояви є актом соціального характеру: вони, перш за все, адресовані людині, а не змісту того, про що дошкільника просять. Для негативних проявів характерна вибірковість: дитина ігнорує вимоги одного члена сім'ї або одного вихователя, а з іншим досить слухняна. Головна мета дії – зробити навпаки.

2. По-друге, нове ставлення дитини до власного афекту. Дитина не діє під впливом афекту, а чинить усупереч власному бажанню. За різкої форми негативізму можна спостерігати, як правило, протилежну відповідь на будь-яку пропозицію, зроблену авторитетним тоном. Звідси негативні прояви – це така реакція, така тенденція, де мотив знаходиться поза даною ситуацією [3, с. 54].

Науковці А. Кочетов та Н. Верцинська вважають, що уже в дошкільному віці внаслідок неправильного виховання в сім'ї виникають помилки в поведінці дитини: невміння гратися з однолітками, спілкуватися з ними, формується неправильне ставлення до старших і до самого себе. У їх основі – невдачі в грі і трудових діях, що породжують невпевненість у собі, образливість, упертість і навіть агресивність та озлобленість. Дефіцит успіху в грі і дефіцит спілкування, котрі яскраво відображені в поетичних творах для дітей дошкільного віку, приховують небезпеку викривлення психічного розвитку [2, с. 77].

Зазначимо, що інкогруентна поведінка – дивергентна, протирічна поведінка особи. У психології – невідповідність мимовільних рухів тіла – міміки і жестикуляції тексту або словам, які промовляються людиною. Якщо людина посилає мовні сигнали тіла, що не відповідають його усним заявам, це називається інкогруентністю тіла або поведінки.

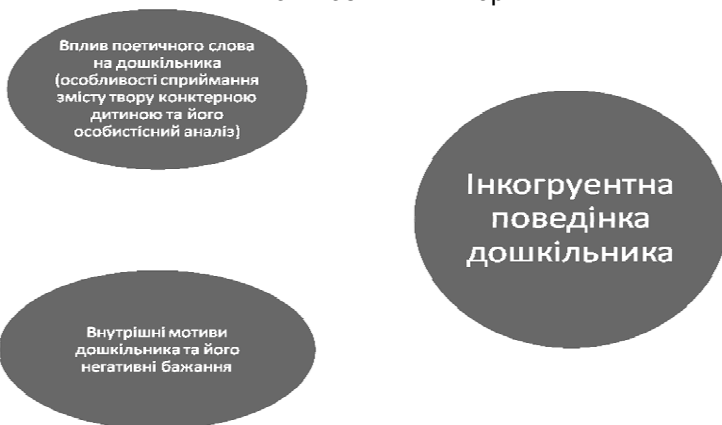
Розробка концепції інкогруентної поведінки належить американському психологу Карлу Роджерсу в рамках його теорії самоактуалізації («Я-концепція»). За К. Роджерсом, кожна людина у своєму житті постійно стикається з новим досвідом, який іноді може дуже сильно відхилятися або відрізняється від вже існуючої Я-концепції. К. Роджерс вважав, що людина завжди намагається утримувати цю розбіжність якомога меншою, при цьому якість самооцінки (позитивна чи негативна) відповідає за те, як із цим впораються самі переживання (вони будуть прийняті або проігноровані). Особа вважається конгруентною, якщо її

поведінка та досвід в цілому відповідають вже існуючій «Я-концепції» (в такому разі мова йде про існуючу «конгруентність»). Якщо це не так, то говорять про інкогруентність, тобто несумісність тощо [3, с. 45].

Розгляньмо конкретні приклади поетичних творів, передбачені програмою «Українське дошкілля» [4] для дітей дошкільного віку, і те, як вони можуть викликати чи сприяти виникненню інкогруентної поведінки в дошкільників. Подамо опис виникнення інкогруентної поведінки в дошкільника під впливом поетичних творів».

Схема 1.

Процес виникнення інкогруентної поведінки в дошкільника під впливом поетичних творів



У програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» в додатку 2 «Орієнтовний перелік художніх творів» окреслені ті поетичні твори, з якими варто ознайомити дошкільників різних вікових груп у межах дошкільного закладу, дому. Зокрема, у ранньому віці діти мають розглянути з вихователем твір Р. Завадович «Вмиєм, діти, личка». Після прослуховування такого твору, бесіди за його змістом вихователі досить часто проводять імітування описаних рухів, можуть вивчити цей твір напам'ять із дітьми і використовувати під час проведення режимних процесів – умивання, миття рук перед сніданком, полуденком, після прогулянки тощо. Деякі дошкільники, пори свій вік, інколи після знайомства з тим, як слід поводитися правильно під час вмивання, починають вести себе зовсім протилежно, мотивуючи це тим, що у вірші автор звертається до усіх дітей, «але не до мене особисто, бо я не хочу так робити, як ви читали нам» тощо. Якщо вдома не

вимагають виконання таких гігієнічних процедур або є вони проводяться несистематично, то в дитини виникають перші прояви інкогруентної поведінки. Шляхом подолання негативного явища є: у межах дошкільного закладу – проведення ігор-забавлянок з водою з пріоритетом розвитку мовлення, розвиток навичок виконувати дії для власної гігієни у процесі різного роду ігор, виконання умивання обличчя, його частин із називанням власних дій тощо; у межах дому – використання власного прикладу батьків (котрі люблять вмиватися, мити руки) під час залучення дитини до гігієнічних процедур, дотримання послідовності та систематичності в зазначеній роботі, використання інших роду поетичних творів, які схвалюють подібні дії дітей, стимулюють до чемності, дотримання правил гігієни, засуджують нечупар тощо з наступною роз'яснюючою бесідою.

Наприклад, під час ознайомлення з творами, «Два півники», «Сонечко, сонечко», «Повішу я колисочку», «Не йди, не йди дощику» (зразками народного фольклору) та віршованими творами українських та зарубіжних письменників – «Бабуся спить» В. Багірової, «Кіт не знав» П. Воронька, «Тече вода з-під явора» Т. Шевченка у молодшому дошкільному віці проявами інкогруентної поведінки можуть бути: агресивне ставлення до тварин, невміння помічати прекрасне в природі, невміння цінувати своїх рідних тощо [4, с. 257 – 258].

У середньому дошкільному віці ознайомлюють дітей із такими зразками народного фольклору: «Бім-бом», «Коляд, коляд, колядниця», «Сію, вію, посіваю»; творами «Вереда» Г. Бойка, «Зараз» О. Бутень, «Не будь козою» П. Воронька та ін. Проявами інкогруентної поведінки можуть бути: небажання брати участь у святкуваннях Різдва, дублювання небережливого ставлення до природи, друзів, батьків тощо [4, с. 258 – 259].

У старшому дошкільному віці дітей знайомлять із наступними зразками народного фольклору: українською народною піснею «Ходить гарбуз по городу», колядкою «Нова радість стала», гаївкою «Жила-була царівна», купальськими піснями «Проти Івана сонце іграло», «Ой, Іванку-купайлочку», віршованими легендами про місто Київ, творами «Полікую книжечку» В. Багірової, «Снігурі» Д. Білоуса, «Їдальня для птахів» О. Копиленко та ін. Ознайомлення з цими творами може спричинити виникнення таких же проявів інкогруентної поведінки у дошкільників, про які ми вже згадували у молодшому та середньому дошкільному віці [4, с. 259 – 261].

Отож вихователям дітей дошкільного віку чи батькам у будь-якому дошкільному віці, щоб попередити виникнення інкогруентної

поведінки після знайомства з поетичним твором, аналізу поетичного тексту, подій та дій, описаних у ньому, із дитиною слід перш за все провести бесіду про те, що всьому існує альтернатива: добрим людям – злі, але перших більше цінують, поважають. Яким хочеш бути ти?

Схема 2.

Шляхи попередження інкогруентної поведінки, спричиненої впливом поетичного слова в дошкільному віці



Дитина дошкільного віку повинна знати про всі переваги та недоліки різних типів поведінки, наслідки тої чи іншої дії з точки зору «добре» та «погано». Лише в такому разі, на нашу думку, дитина зможе оцінити всю суть своїх дій та свідомо обирати ту чи іншу модель поведінки в соціумі в конкретній ситуації. Крім бесіди та її різновидів, дієвими шляхами вирішення, попередження небезпеки виникнення інкогруентної поведінки в дошкільників внаслідок роботи з поетичними текстами у дошкільному навчальному закладі та вдома виступає ряд інших методів, які ми подамо у схемі 2. «Шляхи попередження інкогруентної поведінки у дошкільному віці, спричиненої впливом поетичного слова».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Передбачити вплив поетичного твору на дошкільника досить важко. Зумовлене це явище особливостями сприймання та

розуміння конкретного поетичного твору кожною дитиною. Поетичні твори можуть мати негативний вплив на діяльність дитини, викликаючи небезпеку появи інкогруентної поведінки. Компетентний вихователь дітей дошкільного віку та батьки повинні уміти попереджати негативні прояви інкогруентної поведінки, вдало використовуючи різноманітні позитивні інструменти впливу на дитину: особистий приклад та слово.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці інноваційний авторських технологій роботи з використання поетичних творів у різних вікових групах із метою позитивного впливу на особистість дошкільника.

Література

1. Бенера В. Є., Малиновська Н. В. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей. Навчально-методичний посібник за кредитно-модульною системою організації навчального процесу для студентів напряму підготовки 6.010101 «Дошкільна освіта» / В. Є. Бенера, Н. В. Малиновська. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 384 с.

2. Кочетов А. И. Работа с трудными детьми / А. И. Кочетов, Н. Н. Верцинская. – М., 1986. – 160 с.

3. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, Р. Г. Новгородський. – Ніжин, 2007. – 240 с.

4. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 264 с.

5. Семиченко В. А. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов вуза: учеб. пособие / В. А. Семиченко. – Полтава : Полтав. гос. пед. ин-т им. В. Г. Короленко, 1989. – 86 с.

6. Цокур Р. М. Формування потенціалу професійного саморозвитку в майбутніх викладачів вищої школи у процесі магістерської підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Роман Миколайович Цокур. – Одеса, 2004. – 258 с.

7. Шапаренко Х. А. Формування професійної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів на засадах акмеологічного підходу: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Х. А. Шапаренко ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2008. – 20 с.

8. Шестакова Т. В. Формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. В. Шестакова. – К., 2006. – 22 с.

9. Ягупов В. В. Професійний розвиток особистості фахівця: поняття, зміст та особливості / В. В. Ягупов // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, 2014 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://lib.iitta.gov.ua/71677>. – Назва з екрану.



УДК 37.013.42

**Бодруг Н. А.,
Сербай Н. В.**

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ

У статті досліджується соціально-педагогічне проектування як науково-теоретична й одночасно предметно-практична діяльність, спрямована на створення проектів розвитку соціальних систем, інститутів, соціальних об'єктів, їх властивостей і відношень на основі соціального передбачення, прогнозування і планування соціальних якостей і властивостей, що є важливою соціальною потребою. Проаналізовані якості і властивості соціальних об'єктів, що надають можливість керувати соціальними процесами і виражають характер тенденцій соціального розвитку.

Ключові слова: проектування, проект, проектувальна діяльність, соціально-педагогічне проектування, соціальне проектування, педагогічне проектування.

In the article, socio-pedagogical design is investigated as a theoretical and at the same time object-practical activity aimed at creating projects for the development of social systems, institutions, social objects, their properties and relationships on the basis of social foresight, forecasting and planning of social qualities and properties, which is important Social needs. The qualities and properties of social objects that provide an opportunity to manage social processes and express the nature of trends in social development are analyzed.

Keywords: design, project, design activity, socio-pedagogical design, social design, pedagogical design.

Постановка проблеми. Із розвитком суспільства виникли нові потреби соціальної сфери, склалися принципово нові умови розробки і впровадження соціальної політики. Це викликало появу численних соціальних проєктів, спрямованих на різні об'єкти впливу та соціальної роботи.

Терміни «проектування», «проект» наразі широко використовуються в різних сферах суспільного життя. Це процес створення прообразу можливого об'єкту чи стану. Різні варіації цієї категорії можна знайти у діяльності, пов'язаній насамперед із конструюванням, архітектурою, технічних галузях [2, с. 13].

Із приводу виникнення соціального проектування існують три точки зору. Згідно з першою, проектування виникло вже в античні часи. Працю Платона «Держава» можна вважати одним із перших соціальних проєктів. Відповідно до другої точки зору, говорити про проектування можна лише починаючи з 20-30-х рр. XX століття, коли склалася філософія та ідеологія проектувальної діяльності. Відповідно до третьої точки зору, проектування виникло в другій половині XX ст., коли соціальна сфера перемістилася з задвірків суспільства в його центр. У цей же час склався системний підхід, який визначив проектування як різновид системного моделювання. Реалізовані нині національні соціальні проєкти (освіта, охорона здоров'я, доступне житло та ін.) підтверджують актуальність і значимість соціального проектування.

У другій половині XX століття проектування починає використовуватися і в гуманітарній сфері. Метою проектування є таке перетворення дійсності, коли створюються (чи передбачається створення) об'єктів, явищ чи процесів, які б відповідали бажаним властивостям.

Серед найбільш поширених дефініцій проектування у вітчизняній та зарубіжній літературі можна виокремити визначення, що проектування – це:

- визначення версій чи варіантів розвитку або зміни певного явища чи об'єкту;
- конструювання варіантів оптимального майбутнього стану об'єкту;
- форма випереджального відображення і перетворення дійсності, спрямована на конструювання системи параметрів майбутнього матеріального об'єкту чи якісно нового його стану;
- прийняття рішень в умовах невизначеності [1, 2, 6].

Розглядаючи проектування як процес, дослідники роблять спроби його алгоритмізації. Так, І. Єрмаков зазначає, що проектування містить концептуальну основу (оцінка новизни,

можливі актуальні результати) та системно-організаційну частину (опис конкретних етапів реалізації проекту) [6, с. 43].

Отже, узагальнюючи вищенаведені визначення проектування, соціальне проектування можна розглядати як конструювання соціальної дійсності. Соціальне проектування – це науково-теоретична і одночасно практична діяльність по створенню проектів розвитку соціальних систем, інститутів, об'єктів на основі соціальних передбачення, прогнозування та планування їх соціальних якостей і властивостей. Це дає можливість керувати соціальними процесами і є вираженням того нового, що характеризує тенденції соціального розвитку. Тому соціальне проектування пов'язане з інноваційною діяльністю і впровадженням соціальних інновацій.

Метою нашого дослідження в даному контексті є аналіз соціального проектування як різновиду усвідомленої інноваційної діяльності та опис типології соціальних проектів.

Для досягнення поставленої мети ми окреслили наступні завдання:

1. Коротко охарактеризувати сутність соціального проектування і соціального проекту.
2. Охарактеризувати основні концепції соціального проектування.
3. Описати основні класифікації соціальних проектів.

Виклад основного матеріалу. Соціальне проектування – це проектування соціальних об'єктів, якостей, процесів і відношень. В основу соціального проектування мають бути закладені такі параметри:

- суперечливість соціального об'єкту;
- багатовекторність розвитку соціального об'єкту;
- множинність факторів його буття;
- суб'єктивні складові формування соціального очікування та прогнозу;
- фактори, що визначають різні критерії оцінки соціального об'єкту [3, с. 80].

Закономірним результатом проектної діяльності є проект. За останніх сто років вони стали неодмінною складовою суспільного прогресу, підтвердженням чого є впровадження численних економічних, політичних, соціальних, педагогічних, культурологічних, екологічних та інших видів проектів.

Слово «проект» походить від латинського *projectus*, що означає «кинутий уперед». Коріння цього поняття можна знайти у давньогрецькій культурі, де воно означало «перепону, задачу,

питання». Перепона на шляху того, хто йде змушує зупинитися, замислитися та вжити певні заходи. Як у житті, так і в думках перепони на шляху пробуджують нові ідеї та рішення [6, с. 37].

Сучасне поняття «проект» зберегло ознаки давнього значення цього слова. Так, у тлумачних словниках проект визначається як:

- сукупність документів (розрахунків, креслень, макетів тощо) для зведення споруд, виготовлення машин, приладів;
- попередній текст якого-небудь документа, що виноситься на обговорення, затвердження;
- задуманий план дій, намір;
- образ наміченого до створення об'єкту, поданий у вигляді його опису, обґрунтувань, схем, кількісних показників;
- окремий захід із певними завданнями, які обмежені вимогами щодо часу, витрат, результатів.

На думку В. Лукова, коли говорять про проект, то мають на увазі мисленнєву конструкцію яких-небудь змін, котрі були раніше сплановані та можуть бути реалізовані. Така конструкція може бути подана у вигляді моделі, прообразу, і в ній є обов'язковий вольовий компонент – налаштованість здійснити задум [5].

Проект розглядається також як сукупність взаємопов'язаних дій із чітко визначеними датами початку та завершення роботи, які потребують залучення спеціалістів та ресурсів з метою досягнення певних цілей організації.

Проект містить концептуальну основу (опис ініціативи, її культурно-історичного смислу, гіпотези, оцінку їх новизни і можливих актуальних наслідків) і системно-організаційну частину (опис конкретних механізмів й етапів реалізації проекту) [2, с. 42].

Проект – сукупність скоординованих дій із певними точками відліку та закінчення з метою досягнення певних цілей із встановленими строками, витратами та параметрами виконання. Тобто проект дозволяє рухатися від ідей до дії, певним чином структуруючи етапи цього процесу. Він завжди реалізується в певному соціальному, територіальному та часовому просторах, тому сприяє змінам у соціальному середовищі як результат колективної діяльності. Ініціатором проекту може бути як окрема людина, так і організація чи спільнота.

Проект може існувати у двох різновидах:

- як складова частина програми економічного та соціального розвитку, яка визначає основні цілі та завдання, що належать до соціальної сфери та мають бути виконані в запланований період, а також головні засоби та шляхи їх здійснення;

- як самостійний варіант вирішення локальної проблеми конкретної цільової групи певного соціального середовища.

Програма – це сукупність проектів і/або різних заходів, об'єднаних спільною метою умовами їх виконання. Проект – це сукупність завдань і заходів, спрямованих на досягнення запланованої мети [6, с. 78].

В обох випадках проект – це своєрідний локальний план дій, орієнтований на подолання чи профілактику різних проблем шляхом отримання змістовних та структурних змін в соціокультурному середовищі та основних сферах життєдіяльності особистості.

Отже, проект можна характеризувати як систему сформульованих завдань, фізичних об'єктів, технологічних процесів, відповідної документації, що створюються й упроваджуються для реалізації цих завдань, а також сукупність ресурсів та управлінських рішень щодо досягнення проектної мети. Проект – це унікальне починання, яке інтегрує в собі як певну ідею, задум, так і дії щодо втілення цього задуму в життя.

Принципами розробки програм, проектів є принципи комплексності, обґрунтованості, реальності, оптимальності, спадкоємності (наступності).

Наразі не існує уніфікованої класифікації проектів, тому доцільно використовувати багатомірний підхід, базуючись на різних типологіях проектів.

За характером запланованих змін проекти поділяють на інноваційні та підтримуючі.

За особливостями фінансування виокремлюють інвестиційні, спонсорські, бюджетні, благодійні та змішані проекти. Відповідно масштабів реалізації проекти поділяють на монопроекти, мультипроекти, мегапроекти, мікропроекти. Оцінка масштабності проекту здійснюється на основі таких показників: кількість осіб (організацій), які можуть скористатися послугами чи результатами проекту; кількість фахівців, яких необхідно долучити до участі в проекті; сукупні фінансові витрати на реалізацію проекту; тривалість та територіальне охоплення проектними заходами.

Глобальні реформи в державі чи суспільстві найбільш доцільно проводити на базі концепції мегапроекту, який включає програми з багатьма взаємопов'язаними проектами, об'єднані загальними цілями. Менш масштабні проблеми можуть вирішуватися в рамках мультипроектів.

Монопроекти не передбачають охоплення великої кількості людей, нескладні в аспекті організаційного менеджменту, здебільшого реалізуються на території одного чи кількох населених пунктів та не потребують значного фінансування. Мікропроекти найчастіше є формою прояву ініціативи окремої особи чи групи людей. Він реалізується переважно для обмеженої кількості осіб, може не вимагати зовнішнього фінансування, спеціального обладнання, реалізовуватися за рахунок наявних ресурсів. В їх основі – взаємостосунки людей, які хочуть реалізувати свою ініціативу.

За наступною класифікаційною ознакою – терміном реалізації – проекти поділяють на короткотривалі (1-2 роки реалізації), середньотривалі (3-5 років), довготривалі (більше 5 років). Жоден проект не може відбутися без відповідного фінансування.

Джерела фінансування можуть бути досить різноманітні, тому відповідно визначають інвестиційні, бюджетні, донорські, благодійні та змішані проекти.

За територіальною ознакою виокремлюють національні, міжрегіональні, регіональні та місцеві проекти.

Ще однією класифікаційною ознакою, яку пропонують окремі автори, ступінь складності. За нею виокремлюють прості, складні та дуже складні проекти. Міра складності проекту обумовлюється його метою та завданнями, масштабністю і тривалістю, кількістю та різновидами проектних заходів тощо [2, 4, 7].

Соціальний проект – сконструйоване соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація чи підтримка в середовищі матеріальної або духовної цінності, яка має просторово-часові та ресурсні обмеження і вплив якої на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням.

На думку М. Коган, соціальний проект – це опис конкретної ситуації, котра може бути поліпшена засобами реалізації певної системи методів та послідовних кроків їх використання [2].

У контексті підготовки молоді до реалізації соціальних проектів, О. Помету визначає їх як сукупність практичних дій, спрямованих на розв'язання конкретної соціальної проблеми місцевої громади, а участь молоді в таких проектах сприяє розвитку в неї емоційно-ціннісного ставлення до громадського життя, активності особистості, прагненню до громадянських дій та ефективного спілкування [6, с. 111].

Соціальні проекти можуть бути спрямовані на: створення умов для розвитку соціальності суб'єкта (особистості, групи); самореалізації особистості в основних сферах її життєдіяльності;

забезпечення сприятливих умов для соціалізації особистості в різних сферах соціального середовища; вирішення чи мінімізацію несприятливих умов соціалізації особистості.

Означені підходи до класифікації проектів дозволяють визначити базові ознаки проектів соціальних. До таких ознак зараховують:

1. Цілепокладання (відображення міркування розробників проекту щодо того, яким в ідеалі мав би бути результат діяльності).

2. Соціально-детерміновану (наявність у суспільному житті ситуації, яка потребує вирішення шляхом нововведень та окремих змін).

3. Часову (кожний соціальний проект має свій початок та закінчення, яке може бути стартом для продовження наступного етапу проекту чи його фінішем).

4. Територіальну (чітко визначені регіони та населені пункти, у яких проводяться проектні заходи).

5. Соціально-інституційну (заклади, організації, установи, в яких проводяться проектні заходи).

6. Інноваційну (наявність нових ідей, підходів, технологій вирішення соціальної проблеми на певному рівні).

7. Ресурсну (затверджена специфікація та графік використання ресурсів – фінанси, люди, обладнання тощо).

8. Організаційну (наявність певної організаційної структури з урахуванням масштабності проекту).

9. Соціально-інформаційну (кожний соціальний проект містить компонент інформування громадськості про проектні заходи та їх вплив на зміну ситуації).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, ми зробили такі висновки: соціальний проект можна розглядати як сукупність технологічних, управлінських та організаційних рішень, спрямованих на вирішення соціальних проблем, поліпшення соціокультурних умов життєдіяльності особистості, проведення необхідних соціальних змін.

Соціальні проекти можуть бути спрямовані на: створення умов для розвитку соціальності суб'єкта (особистості, групи); самореалізації особистості в основних сферах її життєдіяльності; забезпечення сприятливих умов для соціалізації особистості в різних сферах соціального середовища; вирішення чи мінімізацію несприятливих умов соціалізації особистості.

Соціальний проект – це сконструйоване ініціатором проекту соціальне нововведення, метою якого є створення, модернізація

або підтримання в зміненому середовищі матеріальної чи духовної цінності, яке має просторово-часові та ресурсні кордони і вплив якого на людей визнається позитивним за своїм соціальним значенням. Кінцева стратегічна мета соціального проекту – створення оптимальних суспільних відносин із урахуванням об'єктивних умов і життєдіяльності різних соціальних груп.

Отже, проектування передбачає в ідеальній формі результати як матеріально-практичної, так і духовної діяльності, тобто як зовнішнього, так і внутрішнього світу людини. Це судження правомірне для будь-якої діяльності в соціальній сфері, в тому числі педагогічної. Тому педагогічне проектування неможливо однозначно віднести до об'єктивних або суб'єктивних сторін педагогічної діяльності. Воно поліфункціональне, і в основі його цілісності лежить задум про вдосконалення педагогічної діяльності, про майбутній образ культуровідповідної, особистісно-орієнтованої освітньої системи і відповідних їй педагогічних процесів.

Література

1. Аптекар С. С., Верич Ю. Л. Проектний аналіз : підручник / С. С. Аптекар, Ю. Л. Верич. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2008. – 308 с.
2. Безпалько О. В. Соціальне проектування : навч. посіб. [Електронний ресурс] / О. В. Безпалько. – К., 2010. – 127 с. – Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/2615/1/O_Bezpalko_SP_IL_KUBG.pdf
3. Колесникова И. А. Педагогическое проектирование: учеб. пособие для высш. учеб. заведений / И. А. Колесникова, М. П. Горчакова-Сибирская; [под ред. И.А. Колесниковой]. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
4. Коршунова Н. Л. Проекты и прожекты в педагогике / Н. Л. Коршунова // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 3 – 9.
5. Крючков Ю. А. Теория и методы социального проектирования / Ю. А. Крючков. – М., 1992. – 244 с.
6. Семез А.А. Соціально-педагогічне проектування: навч.-метод. посібник [Електронний ресурс] / А. А. Семез. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – 132 с. – Режим доступу : http://wiki.kspu.kr.ua/index.php/Соціально-педагогічне_проектування
7. Управление проектами / [под общ. ред. В. Д. Шапиро]. – СПб. : Два-Три, 1996. – 610 с.



УДК 241.631

Мельник Ю. С.

РЕЛІГІЙНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ СУЇЦИДАЛЬНИМ ТЕНДЕНЦІЯМ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті йдеться про психологічні особливості аутоагресивної поведінки сучасної молоді. Розкрито основні сутнісні аспекти феномену суїцидальності, встановлено базові мотиваційні причини скоєння самогубства, побудовано модель протидії суїцидальних тенденцій. Акцентована загальна потреба системного психопрофілактичного і психокорекційного вирішення проблеми суїцидальності в контексті релігійних орієнтацій.

Ключові слова: аутоагресивність, суїцид, суїцидальна поведінка, психопрофілактика, релігійні орієнтації, психокорекція.

The article deals with the psychological characteristics autoagressivnogo behavior of today's youth. The basic essential aspects of the phenomenon of suicidality, established the basic motivational reasons for committing suicide, the model of counter suicidal tendencies. The attention system psihoprofilakticheskoy urgent need to solve the problem, psychological correction suicidality in the context of religious orientations.

Key words: autoahresyvnist, suicide, suicidal behavior, psychological prophylaxis, religious orientation, psychological correction.

Постановка проблеми. У зв'язку зі складнощами соціально-економічної ситуації в нашій країні потребують термінового вирішення питання психологічного захисту молоді. Україна ввійшла до групи країн з високим рівнем суїцидальної активності, зокрема на сучасному етапі показники зростають шаленими темпами. У контексті найактуальніших проблем сучасної молодіжної політики на чільне місце висувається демонстративна поведінка (зазвичай у «недолюблених» дітей), особливої популярності набрала гра «Синій кит» (умовами «гри» було спілкування з адміністраторами чату о 04:20, а також носіння при собі ножів і нанесення порізів на руки).

Численні особистісні девіації в ракурсі «агресія – аутоагресія» нагально потребують фундаментального наукового вивчення з метою встановлення теоретичного підґрунтя, емпіричних дослідницьких засад та визначення чинників протидії суїцидальним тенденціям.

Метою нашого дослідження є психологічний аналіз суїцидальної поведінки в соціумі та методів протидії їй, які опираються на суб'єктивні релігійні орієнтації.

Загальнометодологічною основою дослідження стали не стільки праці науковців, скільки динаміка скоєння суїцидів в Україні у 2016-2017 роках. Але ми не можемо не пригадати вчених, які займалися аналітичним вивченням проблеми суїциду. Серед них: А. Адлер, Е. Дюркгейм, Е. Кюблер-Росс, К. Меннінгер, К. Юнг, Дж. Хіллмен, Г. Саллівен, Н. Фейбероу, З. Фройд, К. Хорні та ін. Особливо значний внесок у психологічний аналіз суїцидальної поведінки та профілактики самогубств зробив Н. Фейбероу, який є президентом Міжнародної асоціації профілактики суїцидів і засновником міжнародного руху, діяльність якого сприяла організації понад 200 центрів профілактики самогубств у різних країнах світу.

Психологічний аналіз суїцидальної поведінки в підлітковому середовищі є першочерговим фактором необхідності забезпечення ефективної профілактики, яка, у свою чергу, є методом врегулювання небезпечної ситуації, що склалася. Очевидно, що абсолютна нівеляція явища суїцидальності нереальна, однак світ розпочинається власне з кожної людини, тому чим стійкіші її релігійні орієнтації, тим буде нижчим показник суїциду в державі [5].

Християнська церква ставилася до самогубства більш непримиренно, аніж до вбивства. Ця явна несправедливість аргументувалася тим, що вбивця ще може покаятися у своєму злочині, а самогубець такої можливості позбавлений. Насправді ж поблажливість до першого із смертних гріхів пояснювалася все тими ж державними інтересами: і світській, і церковній владі важко було обійтися без власних вбивць, які перебували у них на службі.

Релігійна приналежність відіграє дуже важливу роль у прийнятті суїцидального рішення: одні конфесії породжують більше моральних і психологічних заборон на шляху до самогубства, інші – менше. Навіть якщо залишити осторонь східні релігії, які не вважають самогубство абсолютним злом, і розглядати тільки «антисуїцидні» конфесії (християнство, іслам,

іудаїзм), досить помітними виявляються розбіжності в статистиці добровільних смертей. Візьмемо відносно вузький спектр – західне християнство. Виявляється, у протестантських країнах рівень самогубств утричі вищий, ніж у католицьких. Справа в тому, що протестантизм «не задовольняється машинальним обрядами, але хоче керувати свідомістю людей» (Е. Дюркгейм), він більш індивідуальний, не перекладає відповідальність за невдачі з особи на Бога і долю. У цій конфесії вищий ступінь свободи вибору [4, с. 45].

Основи соціальної концепції ще раз підтверджують загальновідомий погляд церкви на самогубство. Самогубці не удостоюються християнського поховання і соборної літургійного поминання. Якщо самогубець несвідомо позбавив себе життя, перебуваючи в потьмаренні розуму, тобто в випадку душевної хвороби, то церковна молитва про нього дозволяється (при дослідженні обставин справи правлячим архієреєм). Разом з тим, необхідно пам'ятати, що своя частка моральної відповідальності за самовбивство нерідко лягає на оточуючих його за життя людей, рідних і близьких, що виявилися нездатними до дієвого співчуття і милосердя. Тому люди віруючі, релігійні, ті, які живуть у страсі Божому, мотивуються власними релігійними орієнтаціями, не допускають навіть думки про суїцид.

Амереканський психолог Гордон Олпорт релігійні орієнтації трактує як підходи індивіда до релігійної віри, не залежні від змісту тих чи інших вірувань. Релігія може бути для індивіда метою, тобто сенсом життя (внутрішня релігійність) або засобом, тим, що допомагає в житті, але не вимагає потужної особистісної віддачі (зовнішня релігійність) [1].

Отже, релігійні орієнтації допомагають людині формувати в собі терпіння, смиренність, любов до Бога та ближнього, а відтак допомагають осмислити сенс буття та пережити життєві труднощі, аби не стати на шлях гріхопадіння.

Виклад основного матеріалу. Самогубство в Україні на сьогоднішній день в умовах фінансової і політичної нестабільності стало злостоденним. Людина прийняла рішення припинити своє земне життя і здійснює задумане. Самогубець – так називають людину, що свідомо позбавляє себе життя будь-яким способом, свідомо приймає рішення припинити своє існування і реалізовує його.

Перш за все, самогубець порушує шосту заповідь: «Не вбий». Морфологічно слово «самогубець» – складне: «погубив самого себе». Причому це є гріхом ще важчим, ніж убивство (тобто

насильницьке позбавлення життя іншого). Вбивця має можливість покаятися у вчиненому, доки є живим. Є чимало прикладів, коли розбійники каялися і рятувалися. З точки зору церкви, самогубство – найбільший гріх. Попередньо це ознака глибокої душевної хвороби. Найчастіше самогубства вчиняють психічно хворі люди, особи в стані алкогольного сп'яніння, наркомани. Накладають на себе руки і здорові громадяни, які вважають себе нікому не потрібними та страждають від самотності. Якщо людина припускається думки про суїцид, їй насамперед необхідна духовна допомога. Тому варто прийти до церкви, сповідатися й причаститися, очистити свою душу. Багато хто з таких людей потім знаходить спасіння у вірі. Виправдань самогубству немає, бо лише Бог дає життя та має право його забрати. Єдиний випадок, коли церква може піти назустріч родичам самовбивці й поховати його за християнськими законами, – це коли у людини, котра порішила себе, є довідка про те, що вона стояла на обліку в психіатричному закладі й мала тяжке душевне захворювання [2].

Якщо опиратися на статистичні дані скоєння суїцидів, то можна спостерігати наступне: 1 людина з 250 намагається покінчити з життям; 70% самогубств вчиняють психічно хворі; 40% укорочують собі віку після родинних сварок і конфліктів. Найбільше самогубств припадає на квітень – на 20% більше, ніж в інші місяці року; на 30% більше накладають на себе руки розлучені й самотні особи; 90% дорослих ідуть із життя, попередньо випивши.

Зважаючи на ситуацію в нашій державі, доцільним буде дослідження суїцидальних стилів поведінки.

Емпіричне дослідження здійснилося на базі Кременецького педагогічного коледжу КОГПА ім. Тараса Шевченка за методикою М. Горської «Визначення схильності до суїцидальної поведінки». Вибірку становили студенти перших – третіх курсів. За інструкцією пропонувалися твердження, навпроти кожного з них потрібно було поставити оцінку за таким принципом: якщо твердження підходить – то 2, якщо не зовсім підходить – 1, якщо зовсім не підходить – 0. Отримавши результати, ми аналізуємо шкалу тривожності, шкалу фрустрації, шкалу агресії та шкалу ригідності.

У ході дослідження студенти були щирими та відкритими, а це засвідчує валідність відповідей та достовірність дослідження. Найвищі показники спостерігалися за шкалою тривожності, а найнижчі – за показниками агресивності, що засвідчує високу ймовірність суїцидальної поведінки (діаграма 1).

Діаграма 1.



Власне, такі результати та останні події, що масово охоплюють державу, зокрема наш заклад, наштотхнули мене на зустріч з студентством.

Щоденно в ЗМІ ми спостерігаємо, як люди добровільно ідуть із життя. Ми спробували визначити, чому вони обирають смерть та як розв'язати ці нав'язливі думки.

Самотність, втрата близької людини, нерозуміння – усе це важкі випробування для кожної людини, які потребують мужності та духовних сил. Для багатьох вантаж таких проблем здається не посильним. Однак справитися з ними завжди можна.

На думку психіатрів, суїцид – це не лише підсвідома поведінкова реакція, яка проявляється в екстремальних життєвих ситуаціях. Це феномен, який є статистичним соціальним явищем.

Опираючись на твердження психіатрів, зокрема Філіпа Пінеля, будь-який суїцид – це психічне захворювання. І ми можемо припустити, що така ідея має право на існування. Однак статистика твердить інакше: 20-30% – це психічні відхилення, а основна частина – це абсолютно здорові люди [3, с.76].

Усі ці цифри виглядають особливо гнітюче, коли мовиться про підліткові та юнацькі суїциди. Слід зазначити, що суїцид – це не реакція, це процес, і його глибинна причина зазвичай прихована.

Вплив релігії на організацію суспільства цілком закономірний. Вона стосується головним чином сфери духовного життя, виникає

гостра необхідність набуття нових джерел формування в молоді моральних мотивів. Отже, у сучасних умовах проблема взаємовідносин меркантильного суспільства та релігії, використання духовного потенціалу релігії з метою поліпшення морально-психологічного клімату в підростаючого покоління та молоді є найбільш актуальною. Незважаючи на різний, найчастіше невисокий ступінь вираженості релігійних почуттів, поверхнєве знання основ віровчення і низьку культову активність, багато хто з молоді відносить себе до числа віруючих. І цю обставину необхідно враховувати при організації і проведенні суспільно-просвітницької підготовки у колективах молоді.

Американські психологи, зокрема, А. Бергман, підкреслюють, що суїцид – навмисне самопошкодження зі смертельним кінцем, це винятково людський акт, який трапляється в усіх культурах. Разом із тим, слід відрізнити самогубство від спроби самогубства, яку Е. Дюркгейм вбачав «у припиненні самовбивчого акту, перш ніж настає смерть». Він вважав, що від власне суїциду не так вже й відрізняються вчинки, у яких люди ризикують життям: при актах хоробрості та самопожертви задля порятунку інших; у небезпечних заняттях; у ризикованих видах спорту, де гра зі смертю поєднана з прагненням її уникнути; при надмірному виснаженні себе працею; при недбалому ставленні до свого здоров'я, цілковитій відсутності турботи про нього; при легковажному нехтуванні безпекою тощо [1].

Тому в ході вивчення природи суїциду ми маємо враховувати цей ширший контекст, у центрі якого стоїть саме факт самогубства, а навколо нього – численні факти свідомого чи несвідомого нехтування життям як вищою цінністю людини. Це підтверджує світова статистика: за рік на земній кулі від самогубств гине близько мільйона людей (більше, ніж у військових діях), а спроб самогубства, вважається, стається у десятки разів більше. До цього можна додати численні випадки замаскованих самогубств (у транспортних аваріях, хворобах, частина вбивств тощо). Через це деякі мислителі вважають самогубство однією з центральних філософських проблем. Розв'язуючи її, психологи, лікарі, соціальні працівники, педагоги використовують засоби профілактики, корекції, терапії тощо, утверджують цінність життя людини, особистості як найвищу гуманістичну цінність світу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Профілактика та корекція суїцидальних ідеацій у підлітковому віці повинна базуватися на знанні вікових, індивідуально- і соціально-психологічних чинників суїцидальної поведінки та охоплювати ранню діагностику суїцидальних схильностей з використанням

методів скринінгового обстеження, клінічне інтерв'ю та диференційовану психокорекційну роботу. Психологічна допомога повинна надаватися в залежності від етапу розвитку суїцидальної поведінки. Так, у старшокласників із наявністю суїцидальних тенденцій на момент обстеження доцільно застосовувати кризову терапію з подальшою індивідуальною чи груповою роботою; за неодноразової появи суїцидальних уявлень доцільно працювати з індивідуально-психологічними особливостями старшокласників даної групи. З цієї метою можуть застосовуватися тренінгові програми та індивідуальна психокорекційна робота.

Отже, результативність нашого дослідження очевидна, проте, незважаючи на низку наукових праць, проблема суїцидальності породжує більше питань, аніж відповідей та потребує подальших досліджень і розробок, що вкотре підтверджує актуальність окресленої нами теми.

Література

1. Ананьев Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека / Б. Г. Ананьев // Психология личности. – Т. 2. Хрестоматия. –Самар : Изд. дом «БАХРАХ», 1999. – С. 7 – 94.
2. Вашека Т. В. Використання проєктивних методик з метою діагностики суїцидальних тенденцій у підлітків / Т. В. Вашека // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – 2005. – Вип. 22. – С. 33 – 36.
3. Максименко С. Д. Теоретичні основи психології особистості [Електронний ресурс] / С. Д. Максименко // Бібліотека творів і виступів С. Д. Максименка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://maksymenko-psychology.org.ua/sites/default/files/praci/Tvory/Statyya_-_Teoretychni_osnovy_psyhologii_osobystosti.htm.
4. Оржеховська В. М., Хілько Т. В., Кириляно С. В. Посібник самовиховання / В. М. Оржеховська, Т. В. Хілько, С. В. Кириляно. – К. : 1996. – 192 с.
5. Плоткин А. А. Структура качественных индивидуальных особенностей эмоциональности / А. А. Плоткин // Вопр. психол. – 1982. – № 5. – С. 114 – 118.
6. Попов Ю. В. Границы и типы саморазрушающего поведения у детей и подростков / Ю. В. Попов // Саморазрушающее поведение у подростков. Сборник научных трудов ; [под ред. А. Е.Личко]. – Л., 1991. – 226 с.



УДК 159.923.3

Яцюк Н. М.

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ГРАФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДІАГНОСТИКИ

У статті досліджується актуальна сьогодні проблема діагностики психологічного благополуччя. Розглядаються різні аспекти цього феномена та можливості їх аналізу. Зокрема, увага зосереджується на графологічному методі діагностики психологічного благополуччя, розглядаються особливості його застосування та здійснюється спроба графологічного аналізу малюнкових методик психодіагностики.

Ключові слова: психологічне благополуччя, самоприйняття, прозитивні стосунки з іншими, автономія, компетентність, життєві цілі, особистісне зростання, графологія.

The article deals with scientific approaches to the study of the phenomenon of psychological well-being and describes the main factors that influence the experience of individual psychological well-being. The main attention is paid to the graphological methodology of well-being diagnostics.

Key words: psychological well-being, self-perception, positive relations with others, autonomy, competence, purpose in life, personal growth, graphology.

Постановка проблеми. Проблема діагностики психологічного благополуччя сьогодні постає особливо гостро у зв'язку з одним із наслідків його порушення – суїцидальною поведінкою у суспільстві. Складність вивчення феномена психологічного благополуччя обумовлена тим, що механізм його формування знаходиться як у соціальному середовищі, так і у внутрішньому світі людини. Перед науковцями та психологами нерідко постає необхідність вибору адекватного психодіагностичного інструментарію, адже вимірювання психологічного благополуччя є складною діагностичною проблемою, яка лежить у площині міждисциплінарних теоретичних та практичних розробок.

Таким чином, актуальним наразі є узагальнення існуючих поглядів не тільки щодо теоретичного розуміння психологічного благополуччя, а й щодо можливостей його емпіричного вивчення.

Мета нашого дослідження у цьому контексті – розкрити сутність поняття психологічного благополуччя, визначити можливість графологічного методу в діагностиці цього феномена.

Об'єктом дослідження обрано феномен психологічного благополуччя особистості. Предмет вивчення – графологічні ознаки психологічного (не)благополуччя.

З огляду на це було поставлено наступні *завдання*:

- здійснити теоретичний аналіз поняття «психологічне благополуччя»;
- окреслити методи, що діагностують стан психологічного благополуччя особистості;
- проаналізувати сукупність відповідних графологічних і графічних ознак, що характеризують різні аспекти психологічного благополуччя особистості.

Проблема позитивного психологічного функціонування стала привертати увагу дослідників, починаючи з середини ХХ століття. Теоретичну базу для розуміння поняття психологічного благополуччя заклали дослідження Н. Бредберна, на думку якого, для опису цього феномена необхідно оперувати ознаками, що відображають стан щастя або нещастя, суб'єктивного відчуття загальної задоволеності або незадоволеності життям. Вчений аналізував залежності, що існують між рівнем психологічного благополуччя і різними соціальними факторами. Значна взаємозалежність була виявлена між ступенем психологічного благополуччя і рівнем матеріальних доходів, дослідження наочно показало, що люди з більш високими доходами часто мають більш високий рівень психологічного благополуччя, що забезпечується високою кореляцією між позитивним афектом і рівнем доходів. У той же час відсутність зворотного зв'язку зі шкалою негативного афекту вказує на те, що «гроші можуть посилити відчуття радості, але не можуть зменшити почуття горя» [7].

Питаннями психологічного благополуччя займалися А. А. Кроник та А. Вотермен, останній, зокрема, стверджує, що особистісний ріст – це найважливіший аспект благополуччя. Е. Дінер у своїх роботах ввів поняття «суб'єктивне благополуччя». Вивчали проблеми позитивного психологічного функціонування особистості А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт, К.-Г. Юнг, Е. Еріксон, Ш. Бюлер, Б. Ньюгартен, М. Яході, Д. Біррен, К. Ріфф.

Згідно з дослідженнями Н. Бредберна, Р. Раяна, К. Ріфф, К. Кейс, Е. Десі, Е. Дінера, А. Вотермана, П. Фесенко, А. Вороніної, А. Созонтової, Н. Бахаревої, М. Бучатської, Л. Жуковської, психологічне благополуччя розглядають, виходячи з розуміння суб'єктивної природи щастя, благополуччя, задоволеності життям, а також визначають його джерела та основні чинники [7, с. 87–102].

Виклад основного матеріалу. На сьогодні не існує єдиної і цілком аргументованої дефініції психологічного благополуччя. В якості універсального поняття вчені пропонують термін «психологічне благополуччя особистості» («psychological well-being») і всебічно досліджують його [7, с. 87–102].

Спираючись на теорію К. Ріфф (сформованої в руслі гуманістичної психології), П.П. Фесенко і Т.Д. Шевеленкова запропонували розуміти психологічне благополуччя особистості як досить складне переживання людиною задоволеності власним життям, що відображає одночасно як актуальні, так і потенційні аспекти життя особистості [11, с. 95–129].

Надалі говорячи про психологічне благополуччя матимемо на увазі саме таке трактування.

К. Ріфф узагальнила і виділила шість основних компонентів психологічного благополуччя: самоприйняття, автономію, мету в житті, особистісне зростання, позитивні стосунки з іншими, управління навколишнім середовищем (компетентність, здатність ефективно керувати своїм життям) [12, с. 99–104].

Людина, що володіє високою *автономією*, здатна бути незалежною у прийнятті рішень, не боїться протиставити свою думку більшості, може дозволити собі нестандартне мислення і поведінку, оцінює себе, виходячи із власних принципів та уподобань. Відсутність достатнього рівня автономії веде до конформізму, надмірної залежності від думки оточуючих, нездатності відстояти свої інтереси.

Управління навколишнім середовищем потребує наявності якостей, які обумовлюють ефективне використання можливостей, що надаються цим середовищем, успішне оволодіння різними видами діяльності, здатність досягати бажаного, долати труднощі на шляху до реалізації власних цілей. У разі неповноти цієї характеристики спостерігається відчуття власного безсилля, некомпетентності, нездатності щось змінити або поліпшити (для того щоб домогтися бажаного).

Позитивні стосунки з іншими. У цьому випадку мається на увазі як уміння співпереживати, так і здатність бути відкритим для спілкування, а також наявність навичок, що допомагають

встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми. Крім того, ця характеристика включає в себе бажання бути гнучким у взаємодії з оточуючими, вміння дійти згоди, встановлювати емоційну близькість і теплі стосунки із близькими та значущими людьми. Відсутність такої якості свідчить про самотність, нездатність встановлювати і підтримувати довірливі стосунки, небажання шукати компроміси, замкнутість.

Наявність *життєвих цілей (сенсу чи мети у житті)* породжує відчуття осмисленості існування, цінності того, що було в минулому, відбувається сьогодні і буде відбуватися в майбутньому. Відсутність цілей у житті супроводжується відчуттям безглуздості, туги, нудьги.

Особистісне зростання передбачає прагнення розвиватися, вчитися і сприймати нове, а також відчуття власного прогресу. Якщо особистісне зростання з якихось причин неможливе, то наслідком стає почуття нудьги, стагнації, відсутність віри у себе і свої здібності, власну здатність щось змінити, оволодіти новими вміннями і навичками; загалом при цьому зменшується інтерес до життя.

Самоприйняття відображає позитивну оцінку себе і свого життя в цілому, усвідомлення і прийняття не тільки своїх позитивних якостей, а й своїх недоліків. Протилежність самоприйняття – почуття незадоволеності собою, що характеризується неприйняттям певних якостей своєї особистості, незадоволеності своїм минулим [12, с. 99–104].

Встановлено, що психологічне благополуччя тісно пов'язане із усвідомленням життя, ціннісно-смиисловою сферою і мотивацією.

Наявні сьогодні методики, що досліджують стан психологічного благополуччя, призначені для діагностики всіх сфер життєдіяльності людини та вивчення психологічного благополуччя в окремих із них. Значна кількість методів діагностує окремі параметри психологічного благополуччя в різних сферах людської життєдіяльності. Виділяється також група методик вивчення психологічного благополуччя незалежно від сфери життєдіяльності.

Аналізуючи наявний сьогодні інструментарій діагностики психологічного благополуччя, можемо дійти висновку, що більшість методик являють собою опитувальник із різною кількістю запитань, що згодом трактується за певною шкалою (шкалами). Розглянемо, для прикладу, найбільш поширений і найбільш адекватний обраний нами за основну теоретичній концепції метод діагностики К. Ріфф. Це англомовний опитувальник The Scales of Psychological Well-being, що вимірює актуальне психологічне благополуччя, визначає вираженість складових психологічного благополуччя. Методика [12, с. 99–104] складається з шести шкал, співвідносних із детермінантами

психологічного благополуччя (це автономність, компетентність (управління середовищем), особистісний ріст, позитивні стосунки, життєві цілі, самоприйняття). Опитувальник включає 84 пункти і має декілька російськомовних (у 2005 році опитувальник був адаптований і валідизований Т. Д. Шевеленковою та Т. П. Фесенко, а в 2007 році – Н. Н. Лепешинською) та україномовну версію (адаптована українською мовою С.В. Карскановою). Методика отримала широке визнання за кордоном і активно застосовується в наукових дослідженнях, пов'язаних із вивченням різних сфер психологічного благополуччя. Однак результати досліджень, виконаних в останні роки за допомогою нових (у тому числі скорочених) версій цієї методики, показують, що чотири з цих шести показників (самоприйняття, особистісний ріст, позитивні стосунки з іншими і управління середовищем) значно перекриваються і фактично являють собою один і той же параметр. Проведені Springer et Hauser дослідження зовнішньої валідності опитувальника К. Ріфф також підтвердили, що підшкали опитувальника не відображають шість емпірично різних параметрів психологічного благополуччя [13]. Таким чином, вищевикладене з достатнім рівнем обґрунтованості дозволяє зробити висновок про те, що для вимірювання евдемоністичного показника благополуччя слід або розробити нову методику, або створити альтернативну версію шкали базового опитувальника К. Ріфф, у якій будуть враховані всі недоліки.

У цьому контексті набуває актуальності застосування альтернативних методів психологічної діагностики, зокрема вартими уваги вважаємо малюнкові тести, що тісно корелюють із графологією та вважаються валідними для будь-якого віку. Це зокрема: «Намалюй людину», «Дім, дерево, людина», «Будинок», «Неіснуюча тварина», «Зірки і хвили», «Малюнок дерева» та ін. (в тому числі й тест Вартегга) [4]. Крім того, дають змогу отримати деяку інформацію й неусвідомлені малюнки людини, так звані малюнки на полях.

Графологічна діагностика сьогодні активно використовується США, Ізраїлі та в країнах Європи (Іспанія, Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія). Однак у вітчизняній психології можливості цього методу недооцінюються.

Графологія має історичні корені в Античній Греції. Саме там уперше ідею про те, що почерк людини пов'язаний із її характером, висунув батько багатьох наук, зокрема і психології, Арістель. У 330 році до н. е. він писав: «Речь есть выражение идей или представлений и стремлений. Почерк представляет собой видимое проявление речи. Подобно тому, как речь может нести отпечаток эмоций, неким образом и в почерке наличествует выражение чувств, бывших в основе мысли, впечатления или стремления

пишущего» [6, с. 10]. Таким чином, Арістотеля можна вважати першим графоаналітиком.

Сучасна графологічна думка веде свій початок від праць Ж.І. Мішона (1806–1881), католицького священика, педагога, проповідника, археолога, письменника. Адже саме він ввів у науковий обіг сам термін «графологія» і розглядав його як вчення про почерк, дослідження почерку з точки зору відображення в ньому властивостей і психічних станів особистості» [6, с. 11].

Отже, метод графологічної діагностики особистості дозволяє встановити психологічний зв'язок між почерком і особистістю.

Спробуємо виокремити основні графологічні особливості вищевказаних малюнкових методик та проаналізувати, яким чином вони демонструють різні аспекти психологічного благополуччя.

Найбільш очевидними та найменш проблемними для діагностики графічними ознаками є географія та розмір малюнка по відношенню до аркуша паперу.

Права й ліва сторона аркуша мають символічне значення. Західна і деякі інші культури відводять правому більшу вагому роль, ніж лівому, можливо, з тієї причини, що більшість людей – правші. За деякими винятками, праве асоціюється зі старшинством, пріоритетом, активністю і сонячним, чоловічим началом; ліве – з другорядною позицією, слабкістю, пасивністю і місячним, жіночим началом. Англійське слово *sinister* (поганий, зловісний, нещасний) збігається з латинським словом, що позначає ліву руку і нещастя. У християнській символічній системі значна перевага віддається правій руці. Ліве часто було затавроване як сторона темна, пов'язана з чорною магією. У Китаї вчення про гармонійну єдність протилежних начал (інь і янь) проводить менш чіткий поділ символічної значущості правого і лівого. В Японії, за необхідності вибору, перевага зазвичай віддається лівому: тут ліве асоціюється з честю, благородством, мудрістю і з чоловічим, небесним, сонячним початком, в той час як праве обмежене у своїх значеннях місячним і жіночим началом. Спроби пояснити такий символізм правого і лівого в зв'язку з рухом сонця і місяця були вдалими, припускають, що протиставлення праве – ліве засновано просто на традиції. Сучасні значення правого і лівого в політичному лексиконі сягають 1789, коли в першій Національній Асамблеї Франції реформатори сиділи ліворуч, а реакціонери праворуч [10].

Таким чином, зміщення малюнка праворуч свідчить про активність особистості, наявність планів на майбутнє та життєвих цілей, а також про прагнення до комунікації (символізм М. Пульвера) [4]. Зміщення ж уліво буде свідчити про пасивність, втечу у минуле, інтроверсію,

недовіру – порушення таких аспектів благополуччя, як позитивні стосунки з іншими та наявність життєвих цілей.

Малюнок, зміщений вгору, розташований біля верхнього краю аркуша, але не в кутку, іноді свідчить про підвищення самооцінки, можливо компенсаторне; прагнення до високих досягнень [2]; схильність до оптимізму [5]; постійне прагнення до досягнення будь-яких цілей, рівень досягнень досить високий (у дітей); почуття невпевненості, «підвішеному в повітрі» (у дорослих) [3]. На основі цього можемо аналізувати, як людина сприймає себе, чи має певні життєві цілі.

Фігура розташована досить високо на аркуші і часто справляє враження завислої в просторі загалом свідчить про нестачу надійної опори [5], тобто порушення особистісної автономії.

Малюнок, зміщений вниз, розташований в нижній половині листа, може вказувати на зниження самооцінки [2]; тяжіння до депресії [5] як наслідок негативного самоприйняття.

Малюнок виходить за край листа – імпульсивність; гостра тривога; іноді невротичні або психопатичні стани [2]. Таким чином реалізується проблемна взаємодія з іншими людьми.

«Зріз» лівого краю малюнка – фіксація на минулому разом зі страхом перед майбутнім [1].

«Зріз» правого краю малюнка – бажання опинитися в майбутньому, щоб піти від минулого [1].

Загалом, «зрізи» малюнків говорять про неадекватність такого аспекту благополуччя, як сенс життя.

Малюнок у верхньому лівому кутку сторінки – досить помітна тривожність або регресія. Прагнення уникати нового досвіду і повернутися в минуле (як свідчить культурна традиція, лівий верхній кут є вихідним пунктом). Кут сторінки, можливо, символізує безпеку, яка традиційно приписується кутку кімнати [1]. Людина не має потреби в особистісному зростанні, мети у житті.

Положення малюнка в центрі – агресія [5]; такі люди егоцентричні, адаптивні, самі направляють свій життєвий шлях [3]. Таким чином, бачимо, що страждає адекватна взаємодія з іншими людьми.

Схильність до ретельної центризації малюнка – прояв відчуття незахищеності (симетрія простору по краях, ймовірно, служить критерієм безпеки для випробуваного) і ригідності [1]. Порушується така детермінанта психологічного благополуччя, як автономія.

Розпочинаючи аналіз розміру малюнка, що зображає цілісну фігуру, варто мати на увазі, що середній малюнок повної фігури займає приблизно дві третини від вільного простору [3].

Упевнена в собі дитина займає всю доступну площу, починаючи малюнок із центру і рухаючись до країв аркуша, залишається достатня кількість незайнятого, але добре організованого простору (як правило, більше зверху, ніж знизу) [9]. Якщо дитина намагається використовувати весь доступний простір, намагається максимально заповнити лист малюнком, майже не залишає вільних місць, то, можливо, у такий спосіб вона висловлює почуття занепокоєння. Порожнечі на аркуші паперу асоціюються з пустотами в житті, відсутністю позитивних емоційних переживань, теплих відносин, турботи і т. д. [9]. Таким чином можна дослідити аспекти самоприйняття та автономії особистості.

Великий малюнок свідчить про експансивність автора, схильність до марносластва, зарозумілість [8]; високу самооцінку [5]; він реагує на зовнішній тиск експансією і агресією – якщо малюнок відображає саме Я-концепцію [3]. Великий малюнок, який є проекцією ідеального Я – компенсація почуття слабкості, неадекватності [3].

Маленькі фігури демонструють тривогу, емоційну залежність, відчуття дискомфорту і самотності [8]; автор відчуває себе маленьким (слабким), втраченим (знехтуваним) і відповідає на вимоги навколишнього середовища зниженням самоповаги – якщо малюнок відображає саме Я-концепцію [3]; малюнок займає менше 1/3 листа за висотою – депресія, низька самооцінка [2]. Це прояв почуття неповноцінності, наявність певної тенденції уникнення реальності (зокрема, нерідко у шизофреніків) [1]. У такому разі управління середовищем стає не ефективним.

Мікрографічні фігури (зазвичай більш деталізовані і можуть містити часті стирання, значний тиск і штрихування) – у індивідів, які перебувають у важкому пригніченому стані або невротичній депресії [5].

Дуже маленькі фігури з тонким контуром – самотність, відчуття власної малоцінності і незначимості [8].

Отже, зменшення розміру малюнка, у порівнянні з нормою, свідчить про порушення самоприйняття та автономії.

Як бачимо, аналізуючи лише два параметри – топоніміку і розмір малюнка, – можна діагностувати випадки порушення певних аспектів психологічного благополуччя. Більш детальний аналіз малюнка, зокрема, що стосується таких його характеристик, як особливості контурів і штрихів, зможе дати глибинну інформацію про психологічне благополуччя особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі вищесказаного можемо резюмувати, що діагностика психологічного благополуччя загалом та окремих його аспектів зокрема на сучасному етапі розвитку психологічної науки

здійснюється шляхом застосування традиційних методик, які мають свої недоліки та є значними за обсягом. Альтернативним інструментом психодіагностики вважаємо графологічний аналіз малюнка, що, як бачимо із нашого дослідження, є не менш інформативним, ніж традиційні опитувальники, але менш часоємним і дозволяє зосередитися безпосередньо на конкретних детермінантах психологічного благополуччя.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в емпіричному графологічному дослідженні почерку, зокрема в контексті порушеної нами проблеми психологічного благополуччя, та зіставленні його результатів із даними, отриманими у ході використання інших методів психодіагностики (опитування, тестування, тест Люшера та ін.).

Література

1. Бук Дж. Тест «Дом, Дерево, Человек» / Дж. Бук // Проективная психология. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 260 – 344.
2. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты / А. Л. Венгер. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 160 с.
3. Леви С. Рисунок человека как проективный тест / С. Леви // Проективная психология. – М.: Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 238 – 259.
4. Материал Первой Международной графологической конференции, январь 2012 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://grafologia-mos.livejournal.com/6179.html>.
5. Маховер К. Проективный рисунок человека / К. Маховер. – М.: Смысл, 2000. – 154 с.
6. Надеждина В. Тайны почерка. Шаг за шагом / В. Надеждина. – Минск : Харвест, 2009. – 415 с.
7. Позднякова Е. П. Понятие феномена «психологическое благополучие» в современной психологии личности / Е. П. Позднякова // Психологический журнал. – 2007. – № 3. – С. 87–102.
8. Романова Е. С. Графические методы в практической психологии / Е. С. Романова. – СПб.: Речь, 2001. – 416 с.
9. Тейлор К. Психологические тесты и упражнения для детей / К. Тейлор. – М.: Апрель Пресс, Эксмо, 2003. – 244 с.
10. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 448 с.

11. Шевеленкова Т. Д. Психологическое благополучие личности / Т. Д. Шевеленкова, П. П. Фесенко // Психологическая диагностика. – 2005. – № 3. – С. 95 – 129.

12. Ryff C. D. Psychological well-being in adult life / C. D. Ryff // Current Directions in Psychological Science. – 1995. – Vol. 4. – P. 99 – 104.

13. Springer K. W. An assessment of the construct validity of Ryff's scales of psychological well-being: Method, mode, and measurement effects / K. W. Springer, R. M. Hauser // Social Science Research. – 2006. – Vol. 35. – P. 1080 – 1102.

РОЗДІЛ V.

УКРАЇНСЬКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА КУЛЬТУРА: ПЕРСПЕКТИВИ, ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ



УДК 7.371:1

Іващук М. П.

МУЗИКОТЕРАПІЯ ЯК НОВІТНИЙ МЕТОД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХІЧНОЇ ЗЛАГОДЖЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті обґрунтовано нову парадигму музичного мистецтва як універсальну виховну систему, що спроможна оптимізувати процес особистісного розвитку людини в складних умовах сучасного суспільного буття. Висвітлено можливості впливу музичного мистецтва на формування особистості дитини та збереження її психічного та фізичного здоров'я завдяки музикотерапевтичним методам.

Ключові слова: музикотерапія, психіка, особистість, психокультура, безпека, небезпека.

The new paradigm of music as a universal educational system which t is able to optimize the process of personal development in today's complex social life is studied in the article. The possible impact of music on the formation of the child and the preservation of mental and physical health through music therapy techniques are presented.

Keywords: music therapy, psyche, personality, mental culture, safety, danger.

Постановка проблеми. Із плином часу все очевиднішим стає те, що людство не порятує технічний прогрес. Небезпека, яку приносять різного виду інноваційні процеси, з кожним роком їх розвитку зростає, і люди різного віку, статі, національності індивідуально реагують на глобальні зміни. Адаптація до руйнівних умов існування може успішно реалізуватися завдяки набуттю людством правильної та злагодженої психокультури. Формування необхідних та безпечних психотехнічних навичок є особливо важливим саме в дитячому віці. Поряд із зором, слух є провідним у формуванні психічних процесів та пізнавальної сфери. Здатність звуку нести важливу інформацію, що налаштовує людину на той чи інший лад, стала внутрішньою властивістю музичного мистецтва, що саме по собі може мати як безпечний, так і небезпечний вплив

(особливо на дитячу свідомість). Саме те, що давно практикують у багатьох країнах світу, – поєднання педагогічних методів із керованим музичним впливом – дозволить відродити психічне й фізичне здоров'я сучасного та майбутнього суспільства.

Одним із перших дослідників цілющого впливу музики на людину був давньогрецький філософ Піфагор, що використовував практику «музичного лікування». Проте з XVI до початку XIX століття музикотерапія заперечувалась лікарями традиційної медицини як ненауковий метод лікування. І тільки в кінці століття вчені (В. О. Догель (1888, 1898), Г. Р. Тарханов (1893)) опублікували дослідження, що довели вплив музики на серцево-судинну і дихальну системи людини. У 20-ті роки XX століття в Європі з'являється новий термін «арттерапія» (терапія мистецтвом), який увів Андріан Хілл (1938). Тоді ж у сфері медичної лікувальної практики народилось поняття «музична терапія». Спочатку даний вид терапії виник у контексті теоретичних ідей З. Фрейда і К. Юнга, а потім набув ширшу концептуальну базу, включаючи гуманістичні моделі розвитку особистості К. Роджерса та А. Маслоу. З'явилися роботи вчених І. Н. Спиритова, В. В. Люстрицького, С. В. Клещева, Г. П. Шипуліна, Л. С. Брусиловського та інших.

Зараз музикотерапія розглядається рядом педагогів, психологів, психотерапевтів та музичних педагогів (С. Генік, В. Драганчук, О. Жаріною, Л. Лебедевою, Л. Паньківим, В. Петрушиним, Г. Тарасовим, Т. Флоренською, Г. Побережною, І. Малашевською та ін.) як універсальна виховна система, завдяки поширенню якої суспільство може значно просунутись на шляху розв'язання проблем свого кризово-небезпечного психологічного стану.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні музикотерапії як одного з найбезпечніших видів психовпливу на людину; розкритті її унікальних виховних, лікувальних, оздоровчих та психокорегуючих можливостей.

Виклад основного матеріалу. Музика є скарбницею можливостей досягнення душевної гармонії, фізичного та психічного здоров'я кожної людини. Звернення до особливостей загального стану сучасного суспільства диктує необхідність використовувати надбаний досвід поколінь та, водночас, упроваджувати нові методи організації діяльності людства. Універсальною системою, що спроможна оптимізувати процес особистісного розвитку людини в складних та досить небезпечних умовах сучасного суспільного буття є музикотерапія.

Від початку незалежності України постійно привертається увага до того, що з кожним роком погіршується стан здоров'я учнівської молоді, оскільки спостерігається її хворобливість, відхилення в роботі внутрішніх органів, зниження рухової активності, що є результатом як зовнішніх (оточення), так і внутрішніх (психіка) небезпечних впливів. Не випадково, актуальним завданням шкільної освіти в умовах її модернізації є виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів. Одну з причин низького рівня загального стану здоров'я людини фахівці вбачають у поглибленні психологічного дискомфорту через негативні емоції та переживання [2, с. 8].

Лікувальний вплив музики на організм людини відомий із давніх часів. Ще в Біблії йдеться про хворого на психічну недугу царя Саула, страждання якого полегшував Давид завдяки грі на музичних інструментах. Лікарі Стародавнього Китаю вважали, що музикою можна вилікувати будь-які хвороби, і навіть прописували музичні рецепти для впливу на той чи інший хворий орган. Піфагорієць Дамон своїми співами повертав юнаків, що зловживали вином та прелюдодіями, до життя поміркованого, чесного та безпечного для їх існування. При лікуванні людей від укусу павука-тарантула ефективним засобом в італійців вважалась музика й танок, де люди щиро вірили, що отрута може «витанцьовуватися» із тіла.

Ефективність застосування мистецтва в контексті лікування ґрунтується на тому, що цей метод дозволяє експериментувати з почуттями, досліджувати і виражати їх на символічному рівні. Мистецтво відбиває культуру і соціальні характеристики того суспільства, у рамках якого воно існує. Це особливо підтверджується в наш час швидкою зміною стилів у мистецтві (не завжди безпечних для психіки молодого покоління) у відповідь на зміни в культурних плинах і цінностях [6, с. 10].

Психолог, фізіолог і лікар В. М. Бахтерєв вважав, що за допомогою музичного ритму можна встановити рівновагу в діяльності дихальної і нервової систем людини, усунути втому чи перелаштувати людину на бадьорість, заспокоїти та врегулювати від занадто сильного емоційного збудження завдяки дихальним та артикуляційним вправам. Г. П. Шипулін відзначав благородний вплив музичного ритму на активну діяльність людини і підвищення інтересу до жвавого руху, що розвиває увагу, пам'ять, внутрішню

зібраність, відчуття спокою, безпеки. Ученим доведено, що багато мелодій володіють сильним терапевтичним ефектом: духовна релігійна музика відновлює душевну рівновагу, заспокоює; корисним є сприймання музичних творів композиторів-класиків – найбільш позитивний вплив на людину здійснюють музичні твори Моцарта – цей поки ще не зрозумілий музичний феномен назвали «ефект Моцарта» [8, с. 28]. Спокійна і мелодійна музика допоможе швидше й краще відпочити, відновити свої сили; бадьора і ритмічна – підніме тонус, поліпшить настрій. Музика знімає роздратування, нервову напругу, активізує розумові процеси, підвищує працездатність. Японський дослідник води Емото Масару довів, що під впливом музики класиків молекули рідини змінюють свою структуру – перетворюються на ніжні, довершені «сніжинки» із чіткими гранями. Людський організм на 80% складається з води, тож музика здатна впливати і на його роботу [3, с. 1].

Однією з причин фізіологічного впливу музики на людину є те, що нервова система (а з нею й мускулатура) мають здатність засвоєння ритму [1, с. 37]. Музика як ритмічний подразник стимулює фізіологічні процеси організму, що відбуваються ритмічно як у руховій, так і у вегетативній сфері.

Помітно реагує на музику й серцево-судинна система (сповільнюється пульс, посилюється скорочення серця, знижується артеріальний тиск, розширюються кровеносні судини). Людина отримує задоволення, поліпшується настрій. Коли ж характер музики різкий, серцебиття стає слабшим, але частішим; деякі психологічно невірніважені люди навіть можуть відчувати дискомфорт, присутність чогось небезпечного при її слуханні. Музична стимуляція зменшує час рухової реакції, підвищує лабільність зорового аналізатора, покращує пам'ять і відчуття часу, оживлює умовні рефлекси.

Уповільнивши темп музичного твору чи прослуховуючи повільнішу музику, можна поглибити й уповільнити дихання, дати можливість заспокоїтися мозку. Більш глибокий, повільний ритм дихання є оптимальним, він контролює емоції, сприяє спокою, глибокому мисленню та покращує метаболізм. Швидке, переривчасте дихання може призвести до поверхневого, розсіяного мислення, імпульсивної поведінки та схильності робити помилки.

Музика викликає різні рухові реакції організму. Під час слухання музичних творів в людини виникають реальні м'язові пульсації в різних ділянках: у м'язах рук, ніг, голови, тулуба, гортані. Людина сприймає музику за допомогою не тільки слухового, а й голосового апарату, ніби приміряючи те, що лунає, внутрішнім

підспівуванням. Несвідомі мікрорухи супроводжують слухання навіть складних симфонічних творів, не кажучи вже про сприйняття творів камерних і, тим більше, вокальних жанрів. Тому, незважаючи на те, що людина в процесі слухання не синхронізує свою поведінку з музикою, музичні імпульси неминуче впливають на ритм її мислення і поведінки [1, с. 38].

Головна мета музикотерапії полягає у гармонізації розвитку особистості через розвиток здатності до самовираження і самопізнання. Музикотерапія полегшує процес індивідуалізації розвитку особистості на основі встановленого зрілого балансу між несвідомим і свідомим «я», що об'єктивують афективне ставлення людини до світу, полегшують процес комунікації. Це підвищує самооцінку людини і ступінь її самосприйняття.

Музичне задоволення – відчуття піднесення, яке виникає у процесі прослуховування певної музики, є результатом вивільнення ендорфіну – «власного опіуму», що виробляється мозком. Він знімає біль і викликає природну ейфорію, відчуття безпеки та навіть насолоди від того, що відбувається навколо. Психологічні механізми впливу, характерного для музикотерапії, дозволяють людині досягти катарсису (очищення, оздоровлення), емоційної розрядки, врегулювати емоційний стан, полегшити усвідомлення особистих хвилювань, життєві проблеми, підвищити соціальну активність, набути нові засоби емоційної експресії, полегшити формування нових стосунків, відчути впевненість у всьому.

Терапія мистецтвом є посередником при спілкуванні вчителя і учня на символічному рівні. Образи художньої творчості відбивають усі види підсвідомих процесів, що включають страхи, конфлікти, спогади дитинства, мрії тощо. Вчитель в свою чергу повинен активізувати дітей і сприяти їх взаємодії, адаптації [6, с. 10]. Музикотерапія з легкістю дозволяє корегувати емоції та настрої, знімати м'язове напруження або стимулювати активність, долати проблеми з мовленням, порушенням сну тощо. Основними напрямками музикотерапії виступають: сприймання музики, вокалотерапія, гра на музичних інструментах, тілесно-орієнтована музикотерапія [5, с. 39].

У наші дні музичну терапію використовують практично у всіх країнах Західної Європи, спрямовуючи її на широке коло не тільки нервово-психічних, а й соматичних захворювань. Застосування музикотерапії передбачає широкий діапазон психотерапевтичних показань: для антисоціальної особистості сприйняття музики пов'язане з розвитком самодисципліни; людині скутій музичне самовираження в процесі сприймання музики може давати

переживання творчої свободи; для песиміста це може бути доказом його можливостей; для замкнутої людини – стати одним з етапів на шляху до встановлення вербального контакту; для агресивної людини – дати вихід її деструктивним тенденціям.

Терапія музикою є корисною при роботі з дітьми, формальний контакт з якими ускладнений. Це діти з порушенням мовлення, із затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, а також із синдромом раннього дитячого аутизму. Незалежно від того, які причини зумовили порушення, загальним психотерапевтичним завданням у роботі з такими дітьми є корекція поведінкового стереотипу й підвищення загального психічного тону [6, с. 29]

Музикотерапевтичні ігри та вправи широко застосовують для лікування та профілактики широкого спектру порушень: відхилень у розвитку, емоційної нестабільності, поведінкових зрушень, сенсорного дефіциту, спинно-мозкових травм та хвороб опорно-рухового апарату, психосоматичних захворювань, внутрішніх хвороб тощо.

У межах шкільної освіти мова йде виключно про контрольовану (компетентну) педагогічно-психологічну та профілактичну допомогу дитині засобами музикотерапії, яку за безпечних умов дуже обережно здійснюють психолог разом із учителем музики, або й сам учитель на уроках музичного мистецтва з усім класом [1, с. 38]. Варто зауважити, що музичний ритм не більше 60 ударів за хвилину допомагає дитині відчувати м'язове розслаблення, синхронізувати дихання, зосередитися на створюваних нею образах, «оживити» приємні спогади, які допоможуть впоратися з наявними фобіями чи напругою під час навчання; швидкі ж ритми музики в різних дітей та за різних обставин, настрою створюють не завжди бажані емоції, тому не варто їх застосовувати досить часто.

Музикотерапію можна використовувати для проведення релаксації, розслаблюючого артикуляційного масажу під час індивідуальної та колективної роботи. Сприймання музики не потребує попередньої підготовки та доступне дітям різного віку.

Музикотерапія безпосередньо працює з емоційним спектром особистості та здатна вплинути на неї і суттєво трансформувати. Як відомо, кожна емоція має свою частоту вібрацій, і задля гармонії вона повинна бути «співзвучна», синхронізована з навколишнім простором. Лише потрапляючи в резонанс із «світовим плином», людина знаходить життєву силу для самореалізації. Саме явище резонансу є основою музикотерапевтичного впливу. У результаті резонування психічна енергія може стати навіть неприборканою та

небезпечною для оточення. Музика може допомогти налаштувати людину на потрібну частоту, що є виключно індивідуальною [7, с. 3].

Музичне мистецтво впливає на людину на двох рівнях: фізичному та психічному. Вплив на фізичному рівні передбачає об'єктивні зміни в організмі: виділення ендорфінів, гормонів насолоди (наприклад, «шкірою бігають мурашки»), адже музика є мистецтвом звуків, а звук це вібрація, яка пронизує кожну клітинку нашого фізичного тіла. На психічному рівні «правильна» музика пробуджує творчі сили, створює відчуття щирості, змінює настрій та породжує приємні та, головне, безпечні емоції як для самої людини, так і для людей, які знаходяться поруч [4, с. 5].

Наш мозок працює за музичними принципами, і через підсвідомість музика може активно впливати на поведінкові моделі людини, модифікувати їх, закріплювати нові, що з часом стануть звичними. Так, за допомогою музики можна досягти глибинних і довгострокових позитивних перетворень власного характеру. Через музичне мистецтво може здійснюватись захисний механізм перетворення негативних почуттів болю, гніву, страху, тривоги, агресії і їх вираження у соціально прийнятній формі в процесі творчості [9, с. 125].

Музика стимулює нервові центри, від тональності та сили звуків залежать серцевий ритм і робота органів дихання, а також живлення тканин організму. Основними аспектами застосування музикотерапії виступають: блокування процесу комунікації із соціальним оточенням; підготовка до застосування психотерапії та релаксації; підтримка під час релаксації, пов'язаної з аутогенним тренуванням; подолання тривожних станів, корекція роздратованості, внутрішнього напруження, зумовлених стресовим станом, що є небезпечним.

Вплив музики на інтелектуальний, психофізіологічний і фізіологічний стан людини величезний. Музикотерапія є одним із засобів підвищення соціальної активності, комунікативних здібностей особистості, її адекватної соціалізації в суспільстві. Це джерело активізуючої творчості та соціальної стимуляції, що оздоровчо впливає на емоційну й волюву сферу людини. Кожний з елементів музикотерапії, якою б формою він не виражався (вокальною, інструментальною, мовленнєвою, руховою чи образотворчою), вступає у специфічний зв'язок з індивідом. Вплив музики не залежить від віку, освіти, професії, соціальної чи національної приналежності. Метою музикотерапії виступає гармонізація особистості дитини, відновлення її психоемоційного стану і психофізіологічних процесів засобами музичного мистецтва.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Призначення музикотерапії – проникнення в глибинні сфери особистості, куди не можна сягнути за допомогою слова. На сьогодні музикотерапія отримала розповсюдження в усьому світі і вже з середини ХХ століття розвивається як окрема індустрія. Швидкому її поширенню сприяє системна криза медичної допомоги, загальний негативний соціальний фон, небезпечні явища, процеси, результати людської діяльності, які виникають з кожним днем нашого існування.

Зараз Україна перебуває в епіцентрі політичного лиха, екологічних небезпечних для суспільства проблем. Необхідним засобом здатним вплинути на свідомість підростаючого покоління, на зародження «правильного» та, головне, безпечного світогляду людства стане саме музикотерапія, яка на даному етапі розвитку нашої держави, на жаль, поки не надто розвинена, адже на шкільних уроках рідко зустрічаються методи роботи з дітьми звернені саме до терапевтичних можливостей музичного мистецтва.

В Україні музикотерапія як дисципліна ще офіційно не визнана, не існує й системи підготовки професійних кадрів у цій галузі, хоч потреба в них очевидна. Багато музикантів, психологів, педагогів, лікарів у різних регіонах України самостійно намагаються практикувати музикотерапевтичні методики, тому, ефективність організації та проведення різних форм музикотерапії цілком залежатиме від їх професійної компетенції.

Література

1. Золотарьова А. Музично-терапевтичні ігри як засіб оздоровлення молодших школярів / А. Золотарьова // Мистецтво та освіта. – 2011. – № 4 (62). – С. 28 – 41.
2. Кіндратюк Б. Д. Духовне здоров'я школярів і музика дзвонів: етнопедагогічний аспект: наук.-метод. посіб. / Б. Д. Кіндратюк. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2005. – 270 с.
3. Кулішко Т. Музична аптечка – до ваших послуг / Т. Кулішко // Музичний керівник . – 2016. – № 7, липень. – С. 1.
4. Малашевська І. А. Музична терапія – новий напрям професійної діяльності : гурток «Музикотерапія» / І. Малашевська // Музичний керівник. – 2011. – № 10 (11), грудень. – С. 4 – 8.
5. Малюта М., Савчук О., Чаплінська О. Ознайомлюємо батьків з основними напрямками музикотерапії / М. Малюта, О. Савчук, О. Чаплінська // Музичний керівник. – 2016. – № 7, липень. – С. 39 – 41.

6. Підлипна Л. В. Психотерапія мистецтвом : Програма з основ арттерапії / Л. В. Підлипна // Психологічна газета. – 2008. – № 5 (101), березень. – С. 10 – 31.

7. Побережна Г. І. Музикотерапевтичні методики в школі: теорія та історія мистецької освіти / Г. І. Побережна // Мистецтво та освіта. – 2010. – № 4 (58). – С. 2 – 4.

8. Семякина Г. А. Музикотерапия как средство развития способностей школьников / Г. А. Семякина // Начальная школа. – 2008. – № 1. – С. 27 – 30.

9. Федій О. А. Музикотерапія / О. А. Федій // Естетотерапія: навч. пос. 2-ге вид. перероб. та допов. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – С. 121 – 128.



УДК 78.071.1

Єрусалимець А. Т.

КУЛЬТУРНА ЗАГРОЗА ЗАБУТТЯ ГЕНІЇВ НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ МИХАЙЛА ВЕРИКІВСЬКОГО

Проаналізовано одну з культурних загроз – забуття геніїв, на прикладі постаті Михайла Вериківського – класика української музики XX століття, в контексті комуністичного суспільства, в межах якого протікала творчість митця.

Ключові слова: культурні загрози, забуття геніїв, комуністичне суспільство, шляхи подолання культурологічних проблем.

A cultural threat – forgetting of geniuses based on the example of Mychajlo Verykivsky – Ukrainian classic music of the XX century has been analysed in the context of a communist society within which the creativity of the artist was developing.

Keywords: cultural threat, forgetting of geniuses, communist society, the ways of cultural problems overcoming.

Постановка проблеми. Що таке час, як не кит, який поглинає все на своєму шляху, зрівнюючи у бездонному череві геніїв і невдах, шляхетних добродіїв і політичних злочинців. Безліч людських життів непересічних українців стали тим заковтнутим планктоном. Їх неможливо дістати із забуття, хіба що хтось із живих

відчує нагальну потребу – згадати. У нашому дослідженні тим славетним забутим є Михайло Іванович Вериківський – український митець, коріння якого сягає мальовничого містечка Кременця; композитор і диригент, музикознавець і педагог, хормейстер і фольклорист, класик української музики першої половини ХХ століття, автор першого українського балету, першої української радянської кантати. Критикований за невідповідність соцреалістичним канонам, митець змушений був емігрувати до Росії, залишивши в Україні творче середовище своїх учнів – композиторів, диригентів і музикознавців. Незважаючи ні на що, Михайло Іванович витримав усі негаразди, зумівши зберегти і людську гідність, і професійну честь. Його життя було суцільним рухом проти вітру, жертвою заради ідеї.

Проаналізовану нами літературу можна поділити на дві умовні групи. Перша включає творчу спадщину композитора і слугує фактологічною основою для подальших досліджень, другу складають праці науковців, у яких розкрито окремі аспекти творчості композитора, його життєво-практичні настанови.

Величезний музичний доробок митця охоплює практично всі відомі нам жанри – від камерних до музично-театральних, зокрема: опери («Діла небесні», «Сотник», «Наймичка», «Слава»); музичні комедії («Вій»); балет («Пан Каньовський»); симфонічні твори (ораторія «Дума про дівку-бранку Марусю Богуславку»; симфонічна сюїта «Веснянки»; кантата «Гнів слов'ян»; драматична симфонічна поема «Петро Конашевич-Сагайдачний»). Окрім того, композитор написав понад 60 камерно-вокальних творів, близько 100 пісень для дітей, така ж кількість обробок українських народних пісень (найбільш відомі наступні збірки: «10 українських народних пісень», «26 волинських народних пісень», «П'ять українських народних пісень», «10 пісень Закарпатської України»), романси, музику до кінофільмів («Устим Кармелюк», «Назар Стодоля»).

Друга група опрацьованої літератури містить праці мистецтвознавців, істориків, дослідників творчості композитора. До них належать роботи таких науковців: Ірини та Олени Вериківських, Петра Медведика, Ніни Герасимової-Персидської, Наталії Шурової, Миколи Герасименка та інших. Особистість Михайла Вериківського відіграє непересічну роль в історії вітчизняного мистецтва, однак, незважаючи на те, що в багатьох музичних жанрах він був першовідкривачем, його спадщина й дотепер залишається малодослідженою.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи долю митця, яскраво окреслюється досить прикра ситуація, яку можна

знаменувати як культурну загрозу, – забуття геніїв. Потрібно усвідомлювати, що подібні речі не виникають з нічев'я, а навпроти, виростають на такому ґрунті, який щоразу підживлювали.

Якщо визначати сутність поняття «джерела загроз духовної безпеки», то можна трактувати це як форму впливу на духовну сферу суспільства, спрямовану на руйнування культури, опанування масовою та індивідуальною свідомістю, її ціннісним змістом із метою дестабілізації суспільства й керування поведінкою в політичних, комерційних цілях тощо. Класифікацію культурних загроз ми віднесли відповідно до трьох умовних груп:

Перша – небезпеки руйнування духовного світу людини, які загрожують становленню її свідомості, світоглядним основам, свободі думки, переконань, інтелектуальної діяльності.

Друга – загрози усталеному функціонуванню всіх форм суспільної і масової свідомості та ментальності.

Третя – загрози в розвитку культури всього українського суспільства, його етнічних і конфесійних спільнот, а також, у функціонуванні соціокультурних інститутів.

У цьому контексті показовою є постать Михайла Вериківського. При дослідженні його життєвого та творчого шляху яскраво окреслюється трагедія особистості митця в комуністичному суспільстві.

У радянському ідеологічному світі концепт «комунізм» займав ключову роль. Його футуристичне бачення як потойбічного буття, наближалось до ранньохристиянських уявлень про райський сад, в якому людина поверталася до втраченого в результаті культурної еволюції первісного часу. «Колективізм» тоталітарної ідеології за порівняно короткий час дозволив не лише здійснити переоцінку і заперечення традиційних уявлень людства про державну самоорганізацію, але й став підґрунтям для серйозних психологічних, культурологічних змін. У всякій тоталітарній ідеології народ і, зокрема, кожна людина розглядається не як унікальна і неповторна особистість, а лише як елемент однієї системи, чиї думки повинні бути повністю підпорядковані офіційній доктрині. Тоталітарні режими вводять не тільки заборони, але й вимоги, диктують громадянинові, що він повинен робити, як мислити, як виховувати дітей тощо. Невід'ємними елементами тоталітаризму є всепоглинаюча ідеологія, однопартійність (причому керівна партія очолена єдиним вождем), терористично-поліційна система і партійно-державна монополія в галузі комунікацій і економіки. Завдяки усталенню таких факторів державний режим здатний перетворити людину у «вічний гвинтик» системи. Однак, саме

культура як вияв свого «я» людини чи народу є тим чинником, який не дозволяє здійснити повну нівеляцію вартостей. Через це вожді тоталітарних систем прагнули поставити під свій контроль, перш за все, культуру та мистецтво для того, щоб перетворити їх у засіб пропаганди ідеології. Таким чином, державна радянська ідеологія головним і єдиним художнім методом висунула соціалістичний реалізм – варіант академічного мистецтва, що мав на меті виховання населення в дусі комуністичної моралі, у результаті чого всі інші напрямки втратили можливість легального існування. Подібна ідеологія підтримувала виключно героїчні і реалістичні жанри, оскільки вони були визнані такими, які «оптимістично і правдиво» відображають події, що відбуваються. За спогадами сучасників, Сталін особисто опікувався театром і відвідував переважно опери. Його улюбленими творами були «Князь Ігор», «Садко», «Хованщина», «Борис Годунов», «Іван Сусанін», «Пікова дама», які складали золотий фонд «Большого» театру. Йосиф Сталін любив не музику, а саме «Большой театр», його пишність; там він почував себе імператором. Він із особливим задоволенням сприяв артистам, бо це були його кріпосні артисти; йому подобалося бути добрим до них і по-царськи нагороджувати тих, що «відзначились». В СРСР існувала навіть ціла система звань, яка була засобом утвердження авторитету державної ідеології в культурі. Історики мистецтва звертають також увагу на поширення «сталінської поведки і стилю» на сцені театру та в кінематографі: «Наслідуючи вождя, чоловіки одягали ватні підкладки для того, щоб розширити плечі та груди, «ходили та говорили повільно й величаво» [1, с. 6]. У результаті мистецтво перетворювалося з матеріалу для роздумів та естетичного переживання в агітплакат з односторонньо трактованою та максимально спрощеною тематикою. У такому середовищі проблема існування особистості, а тут варто наголосити, особистості творчої, у суспільстві з визначеними державно-партійними пріоритетами досить часто ставала трагедією і особистості, і суспільства в цілому.

У цьому аспекті не можливо обійти тему, що стосується взаємозв'язку митця і суспільства, яка може бути розглянута принаймні у двох вимірах. Засадничим для обох є припущення, що при всій унікальності в прагненні художника (в широкому сенсі слова) висловити істину через вираження власного її розуміння, представлення свого, індивідуального внутрішнього світу, що ніби звільняє його від сторонніх впливів, він завжди потребує іншого (слухача, читача, глядача – словом, публіку), того, з ким він розділить своє розуміння істини. Митець звертається до світу в

надії бути почутим, зрозумілим, врешті – визнаним. Навіть коли сам він не усвідомлює це в якості надзавдання, воно є іманентним самій творчості, інакше робота «в шухляду» була б не винятком, а правилом його діяльності. Це й передбачає перший вимір: митець вступає в контакт із тоталітарним режимом у момент представлення власного творчого доробку широкій публіці в умовах, де будь-який відступ від уніфікованості кваліфікується як бунт, а отже, має бути знищеним. Другий вимір – це власне громадянська позиція митця, його участь у житті суспільства як публічної особи. Парадоксальність полягала в тому, що митці в умовах радянської влади достатньо активно вітали суспільні перетворення напередодні встановлення тоталітарних режимів. Подібного зразка рухи, які, очевидно, передували цьому впровадженню, видавалися митцям епатажною альтернативою закостенілості буржуазного імперіалістичного світу як у Німеччині, або ж навпаки, сприятливим для творчості ґрунтом трансформацій, інновацій та свобод (СРСР).

Трагедію творчої особистості Михайла Вериківського можна трактувати по-різному. З одного боку, як невизнання творчого генія митця, а з іншого – необхідністю пристосовуватися до нелегких умов, які висувала перед майстрами влада, сковуючи їх фантазію та не даючи можливості творити.

Радянська тематика в доробку Вериківського розкривається нечасто, та й то головною мірою в жанрі масової пісні: можна припустити, що сам композитор пояснював подібні твори як необхідність у здійсненні гасла «культура в маси». Досить складними для тонкої натури митця виявилися 30-ті роки. Михайло Іванович не міг не бачити і не співпереживати того, що пізніше в історії отримає назву «розстріляне Відродження». Однак композитор прагнув творити, тому змушений був пристосовуватися до тих обставин, у яких опинився. Таким чином, поруч зі зразками театральної музики, проникливими витонченими солоспівами і хорами на вірші Генріха Гейне, Івана Франка, Лесі Українки та Тараса Шевченка, обробками народних пісень, виникають численні масові пісні, помпезні монологи на кшталт «Пам'яті Кірова», «Жовтнева кантата» та інші, які безперечно не прикрашали доробок майстра.

Художник, чи то письменник, чи композитор, коли він є, так би мовити, агентом історичного процесу, вільно, чи невольно потрапляє в тенета певних обмежень, які перед ним висуває влада або й саме суспільство. Творчість митця містить у собі постійну дію двох рівнодіючих сил – покликання і здійснених під його впливом

зусиль, а також перешкоджаючих його діяльності впливів матеріального, побутового, соціального, морального, релігійного, професійного та інших факторів.

Музичний доробок композитора є досить значним та охоплює практично всі відомі нам жанри – від камерних до музично-театральних. Він був одним із перших, хто підняв українську тематику, просуваючи національну ідею в той момент, коли в більшості домінувала класична чи історична тематика, що було простіше. Однак незважаючи на непересічну роль особистості композитора в історії вітчизняного мистецтва, його спадщина й дотепер залишається малодослідженою. І якщо ж дійсно відкинути всі факти та на мить задуматися, що означає для композитора не реалізація його творчого потенціалу, невизнання його як митця, стане дійсно дуже і дуже прикро.

Змоделюємо ситуацію, яка постає перед нами в реальний час. Минулого року культурне життя України відзначало 130-ту річницю з дня народження Михайла Івановича Вериківського. Про його заслуги на благо нашої країни було згадано вище. У Кременці (мала батьківщини митця), частина оселі Вериківських, яка розміщена на вулиці Туницькій 26, де зростав видатний композитор, знаходиться у стані занепаду. Про те, що там колись жили люди, нагадує лише люстра, яка осиротіло висить на стелі. Тетяна Глібівна Вериківська – внучата племінниця композитора (дід пані Тетяни Петро Іванович Вериківський був рідним братом видатного композитора, найстаршим у багатодітній сім'ї) проживав в іншій частині будинку з донькою та онучкою. Та частина, де жив Михайло Вериківський, тепер належить опікунові – колишньому сусідові. Він узявся доглядати будинок із подальшим правом його продажу за дорученням власниці – родички композитора, яка виїхала до США. Раніше до будинку була прикріплена меморіальна дошка, де було вказано, що в цьому будинку з 1905 року по 1919 рік жив український композитор, професор, заслужений діяч мистецтв УРСР Михайло Іванович Вериківський. Однак коли будівля почала квалітивно руйнуватися, цю дошку було передано до місцевого товариства «Просвіти» для її збереження там.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що стан культури – це внутрішнє обличчя, душа, найбільш характерна і загальноозначаюча цінність як особи, так і спільноти, а отже, рівень культури – вирішальна умова їх спільного прогресу. Тоталітаризм, який панував досить тривалий період і вплинув на свідомість суспільства, постав безпрецедентною жорстокістю у викоріненні людської індивідуальності, здатності до спонтанної думки та дії

зادля організації колективного руху в напрямку однаковості, уніфікованості, рутинного конформізму в умовах, коли сфера конфіденційності стає прозорою для контролю й втручання репресивних органів системи. Саме в цьому й полягає складність роздумів про художника-інтелектуала в умовах комунізму. Ззовні виносити судження щодо свого подальшого вибору, а відтак і нести за нього відповідальність, повинен сам митець. Тому нам залишається лише зрозуміти майстрів, які в нелегких умовах творили мистецтво, а не зводити наклепи, ніби їм було до снаги вихвалити чинну владу. Корисно та важливо «копатися» в історії, однак сьогодення теж не слід забувати. Епоха тоталітаризму вже давно позаду, багато з того часу змінилося, однак залишилися й такі речі, які, на жаль, викоринити не вдалося. Прикладом слугує прикра ситуація, скажімо, з утопічним музеєм митця.

Суперечливі, іноді протидійні тенденції розвитку української культури на початку нового тисячоліття – характерна ознака перехідного суспільства, культура якого протягом майже всього ХХ століття перебувала в полоні тоталітаризму. Безумовно, подолання негативних і закріплення позитивних наслідків розвитку української культури залежать від наполегливої й цілеспрямованої праці як держави, так і всього суспільства, тобто кожного з нас. Запорукою успіху в досягненні цієї мети є як могутній культурний потенціал нації, унікальний у європейському та світовому вимірі, так і життєдайні процеси демократизації українського суспільства, що є головним рушієм культурного процесу, гарантом подальшого розквіту української культури в часі і просторі ХХІ століття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, в основу подальшого розвитку культури має лягти не лише ідея підвищення матеріального добробуту нашого народу. Ми маємо повною мірою усвідомити себе історичною нацією, частиною потужного слов'янського етносу, витоки якому дала наша земля, частиною загальнолюдської спільноти, відповідальної, як і всі, за долю і майбутнє всього світу. Популяризація національних генів – характерна ознака європейського мислення. Яскравим зразком є, наприклад, Фредерік Шопен для польського народу, якого він, без перебільшення, боготворить, або ж Ріхард Вагнер для німців, фестивалі якого проводяться й до наших днів. Необхідно, просувати своє, національне, оскільки наша багатовікова культура нараховує чимало видатних та обдарованих художників, музикантів, письменників, імена яких, на превеликий жаль, несправедливо забути.

Література

1. Ланюк Є. Доля митця в тоталітарному режимі / Є. Ланюк. – Тернопіль : Збруч, 2013. – [12 с.].
2. Герасимова-Персидська Н. М. І. Вериківський / Н. М. Герасимова-Персидська. – К. : Мистецтво, 1959. – 96 с.
3. Література до зазначених і пам'ятних дат Тернопільщини. Бібліографічний список. Михайло Вериківський. – Тернопіль, 1996.
4. Михайло Іванович Вериківський: погляд з 90-х / [ред.-упор. О. Торба] ; НМАУ ім. П. І. Чайковського, Центр музичної україністики. – К., 1997. – 78 с.
5. Шурова Н. Михайло Вериківський / Н. Шурова. – К. : Музична Україна, 1972. – 46 с.
6. Телицын В. Энциклопедия III рейха / В. Телицын // Тоталитаризм в культуре. – Москва: Локид-пресс, 2004. – 480 с.
7. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість / Д. Стус // Розстріляне Відродження. – К.: Факт, 2005. – С. 34 – 56.
8. Ліберний О. Мистецтво Вериківського звеличує нас: урочини з нагоди 100-річчя від дня народження композитора / О. Ліберний // Свобода. – 1996. – С. 8.
9. Шевченко Т. Зібрання творів / Т. Шевченко. – К., 2003. – 737 с.

РОЗДІЛ VI.

ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ



УДК. 37.036

Колісецький С. М.

НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються особливості розвитку творчих здібностей школярів в умовах науково-технічного прогресу. Досліджено вплив НТП на талант та творчу обдарованість особистості, роль та місце трудової підготовки школярів в сучасних умовах.

Ключові слова: *учитель трудового навчання; творчі здібності; науково технічний прогрес.*

The article deals with the peculiarities of creative abilities of students in the scientific progress. The influence of scientific progress in the talent and the creative talent of the individual, the role and place of employment training students in modern conditions.

Key words: *teacher of labor studies; creativity; scientific progress.*

Постановка проблеми. Сучасне суспільство відчуває потребу в креативних, творчо обдарованих особистостях, які нестандартно мислять, виявляють творчу ініціативу, чутливість до проблем, знаходять оригінальні способи їх вирішення. Вони володіють більш високим рівнем адаптації й соціалізації та більшою мірою відповідають вимогам сучасного світу, що постійно змінюється й оновлюється. Талант і творча обдарованість стають запорукою економічного процвітання й засобом національного престижу.

Дослідження проблем психології творчості тісно пов'язане з науково-технічним прогресом, що розпочався в середині ХХ ст. й поставив питання про пошук дітей, здібних до творчої діяльності в різних сферах.

Першими до розробки проблем креативності взяли американські психологи Дж. Гілфорд, П. Торренс, Дж. Рензуллі, Р. Стернберг, Ф. Баррон. У вітчизняній психології вагомий внесок в дослідження даної проблеми було зроблено завдяки працям О. М. Матюшкіна, Я. О. Пономарьова, Д. Б. Богоявленської, Є. П. Ільїна, В. М. Дружиніна, О. Л. Яковлевої, В. О. Маляко.

Незважаючи на те, що вже проведена велика кількість досліджень у даній галузі, проте й досі не вироблено цілісної концепції, не розв'язані питання про джерела й детермінанти творчості, взаємозв'язок особливостей особистості й творчості та вплив НТР на формування творчих здібностей школярів. Одне з центральних питань – питання про можливість навчання й розвитку креативності, тобто формування творчих вмінь, творчого мислення, творчого стилю діяльності, й досі залишається дискусійним. Тому в даній статі здійснено спробу теоретичного аналізу різних підходів щодо розвитку творчо обдарованої молоді в умовах НТП.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми розвитку творчих здібностей потребує з'ясування понять «творчість» та «креативність». Більшість дослідників схильні розглядати творчість як процес, що має певну специфіку й призводить до створення нового, а креативність – як потенціал, внутрішній ресурс людини, творчу здібність. Невирішеним залишається питання про те, чи є креативність компонентом розумової та інших видів обдарованості, чи її варто розглядати як самостійний особливий вид обдарованості.

Г. Айзенк, спираючись на вагомій кореляції між IQ й тестами Дж. Гілфорда на дивергентне мислення, висловив думку, що креативність є компонентом загальної розумової обдарованості. За твердженням О. М. Матюшкіна, обдарованість в цілому – це і є творча обдарованість. Проте Н. С. Лейтес не ототожнює ці поняття і вважає, що творчість означає, перш за все, особливий склад розуму, особливу якість розумових процесів. В. С. Юркевич на основі аналізу зарубіжних досліджень та особистої практичної роботи з обдарованими дітьми робить однозначний висновок: творча обдарованість та інтелектуальна обдарованість – це різні типи обдарованості, різні типи особистості [3, с. 81]. Таким чином, за вдалим порівнянням К. А. Торшиної, креативність у різних концепціях постає у вигляді частин головоломки, зібрати яку до кінця не вдалося ще нікому [2, с. 18].

Використання людського інтелекту, що винаходить нові товари або більш ефективні технології виробництва – найважливіше джерело економічного зростання. За останні 250 років розвиток техніки буквально перетворив наше життя. Спочатку парова машина, потім – двигун внутрішнього згоряння, електрика і ядерний реактор замінили м'язи людини і тварин як основне джерело енергії. Автомобілі, автобуси, поїзди і літаки витіснили коня і віз як основні способи пересування. Технічний прогрес продовжує змінювати наше життя і сьогодні. Лазерні програвачі,

мікрокомп'ютери, текстові редактори, відеокамери, магнітофони, автомобільні кондиціонери істотно змінили характер нашої роботи і дозволяли протягом останніх двадцяти років.

Науково-технічний прогрес, визнаний у всьому світі як найважливіший чинник економічного зростання, все частіше і в західній, і в вітчизняній літературі зв'язується з поняттям інноваційного процесу. Це, як справедливо відмітив американський економіст Джеймс Брайт, єдиний у своєму роді процес, який об'єднує науку, техніку, економіку, підприємництво і управління. Він передбачає отримання нового продукту і тягнеться від зародження ідеї до її комерційної реалізації, охоплюючи таким чином весь комплекс відносин: виробництва, обміну, споживання [1, с. 24].

Науково-технічний прогрес (НТП) відбиває докорінну якісну трансформацію суспільного розвитку на засаді новітніх наукових відкриттів (винаходів), що справляють революціонізуючий вплив на зміну знарядь і предметів праці, технології, організації та управління виробництвом, характер трудової діяльності людей.

Головна мета освітньої галузі «Технологія» полягає у формуванні технічно, технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя й активної трудової гуманістичної і природовідповідної перетворюючої діяльності в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства, життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства і сімейної економіки, основних компонентів інформаційної культури учнів, забезпеченні умов для їх професійного самовизначення, виробленні в них навичок творчої діяльності, вихованні культури праці, здійсненні допрофесійної та професійної підготовки за їх бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей [1, с. 52].

Через зміст освітньої галузі «Технологія» забезпечуються:

- формування в учнів технічного кругозору і відповідного рівня технічного рівня освіти, закріплення на практиці знань і вмінь перетворюючої діяльності, спираючись на закони та закономірності розвитку природи, суспільства, виробництва і людини;

- ознайомлення школярів із місцем і роллю інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному виробництві, науці, повсякденному житті та їх підготовка до раціонального використання комп'ютерних засобів при розв'язуванні задач, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням, передаванням;

- ознайомлення та залучення учнів до різних видів предметно-перетворюючої діяльності, формування необхідних для цього знань

і вмінь, навчання їх способом поведження з різноманітними засобами праці;

- створення умов для професійного самовизначення учнів, обґрунтованого вибору ними професії з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів;

- формування в учнів культури праці, навичок раціонального ведення домашнього господарства, культури побуту, відповідальності за результати власної діяльності, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства;

- виховання активної життєвої позиції, професійної адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потреби ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, в підприємницьку діяльність;

- створення умов для реалізації особистісно-орієнтовного підходу до навчання, виховання та розвитку особистості [4].

Зазначені функції конкретизуються з урахуванням вікових особливостей розвитку молодших школярів, змісту та доступності навчального матеріалу, його зв'язків з іншими освітніми галузями.

У нових умовах соціально-економічного розвитку України існуюча система трудової підготовки учнів вичерпала свої можливості. Відбувається стрімка переорієнтація ціннісних орієнтирів у суспільстві, перебудова системи суспільного виробництва, що відображається відповідними змінами на ринку праці. Тому стає цілком очевидною невідповідність між традиційним змістом трудового навчання і потребами суспільного розвитку.

Сьогоднішні школярі повинні володіти великим гнучким арсеналом знань і вмінь, необхідних для використання у будь-якій галузі. Щоб відповідати таким вимогам, виникає необхідність у реформуванні шкільної освіти. Модернізація освіти в Україні, яка охопила всі рівні і ланки освітньої системи, триває вже понад 10 років. Вона зумовлена двома основними причинами: приведенням системи освіти у відповідність із ринковими перетвореннями суспільства і узгодженням вітчизняної системи освіти з прийнятими у Європі і світі загальною освітніми стандартами.

Звичні для багатьох поколінь уявлення про зміст уроків трудового навчання стали причиною відвертого принизливого ставлення до ролі і місця трудової підготовки в системі загальної середньої освіти. Причинами, що викликали незадоволення в суспільстві існуючою системою трудового навчання, слід вважати:

- недостатню сформованість здатності учня до трудової діяльності у нових соціально-економічних умовах;
- відрив змісту трудової підготовки від потреб сучасного суспільства та ринку праці, недооцінку сучасних досягнень у галузі техніки і технологій;
- надмірну спрямованість трудового навчання на виробниче середовище і применшення інших життєво необхідних сфер діяльності – господарчої, надання послуг соціального обслуговування тощо;
- низьку інтелектуальну насиченість змісту предмета, що призвело до уповільнення саморозвитку учнів, а трудове навчання – до розряду його як другорядного у навчальному плані;
- розрив, який посилюється від класу до класу, між системами загальноосвітньої і трудової підготовки та знецінення останньої в очах учнів та їхніх батьків;
- відчуження учнів від процесу реалізації виготовленої ними продукції, що призвело до деформації розуміння цивілізованих соціально-економічних відносин і зсуву в структурі мотивації діяльності школярів;
- недостатнє використання різноманітних форм організації трудового навчання.

Про наслідки не дуже позитивного ставлення до предмету з боку суспільства яскраво свідчать показники останніх років набору до ВНЗ із технічними напрямками. Діти не хочуть іти до навчальних закладів із технічним нахилом насамперед тому, що в школах не проводиться на належному рівні профорієнтація дітей, не проводиться робота з батьками, не достатньо проводиться виховних заходів із роз'ясненням значення трудового навчання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз проблеми свідчить, що в останні роки більш помітними стали спроби віднайти шляхи стимулювання творчого потенціалу особистості, новітньої системи трудового навчання. На можливість реалізації творчого потенціалу значний вплив чинять особистісні якості, такі, як працелюбство, воля, наполегливість, прагнення реалізувати задумане. Окремим чинником є перехід навчання від старої системи навчання до оновленої, що спирається на використання новітніх технічних, інформаційних засобів при викладанні та навчання школярів. Розроблені нові програми, методи та прийоми розвитку творчих здібностей (В. М. Дружинін, Н. В. Хазратова, Н. Д. Бабаєва, О. Л. Яковлева, В. О. Маляко, А. Сологуб). Це потребує створення особливих умов та особливого підходу до дітей у процесі навчання й виховання і, перш за все,

підготовки креативного вчителя, який зміг би і бажав би навчати креативних учнів.

Література

1. Горлач М. І. Трудова освіта і виховання учнів / М. І. Горлач. – К. : Радянська школа, 1989. – 124 с.
2. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. – СПб., 2009. – 448 с.
3. Лейтеса Н. С. Психология одаренности детей и подростков / Н. С. Лейтеса. – Москва : Академия, 1996. – 416 с.
4. Навчальна програма з трудового навчання для загальноосвітніх навчальних закладів 5-9 класів / [за заг. ред. В. М. Мадзігона] / Міністерство освіти і науки. – Офіц. вид. – К. : Мін. вид-во, 2010. – 161 с. – (Нормативний документ Міністерства освіти і науки України).

**ФОТОЗВІТ
СЕМІНАРУ-ТУРПОХОДУ**













ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабій Н. Б. – асистент кафедри педагогіки та психології Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Бодруг Н. А. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та психології Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Боровик А. Л. – студентка спеціальності «Біологія» (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка);

Горобець С. А. – студентка спеціальності «Музика» (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка);

Дубровський Р. О. – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української філології та суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Дух О. І. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології, екології та методики їх викладання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Дячук І. М. – асистент кафедри іноземних мов та методики їх викладання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Єрусалимець А. Т. – студентка спеціальності «Музикознавство» (Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка);

Іващук М. П. – магістранта спеціальності «Музика» (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка);

Кияненко Н. В. – здобувач (Львівський національний лісотехнічний університет);

Колісецький С. М. – викладач циклової комісії технологічної освіти Кременецького педагогічного коледжу Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Костик І. Р. – магістрантка спеціальності «Біологія» (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка);

Костюченко А. М. – асистент кафедри теорії і методики трудового навчання та технологій Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Крупенко М. С. – студентка спеціальності «Біологія» (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка);

Мельник Ю. С. – практичний психолог Кременецького педагогічного коледжу Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Микуляк О. В. – аспірантка (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);

Мороз О. В. – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри української філології та суспільних дисциплін Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Повстюк М. В. – студентка спеціальності «Біологія» (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка);

Ромашевська М. А. – викладач циклової комісії природничих дисциплін Кременецького педагогічного коледжу Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Сербай Н. В. – викладач циклової комісії психолого-педагогічних дисциплін та дошкільних методик Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Тригуба О. В. – кандидат сільськогосподарських наук, викладач циклової комісії природничих дисциплін Кременецького педагогічного коледжу Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Шайковський О. В. – лаборант кафедри іноземних мов та методики їх викладання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Швець О. В. – асистент кафедри теорії і методики дошкільної та початкової освіти Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка;

Якимович В. А. – здобувач (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка);

Яцюк Н. М. – викладач циклової комісії гуманітарних дисциплін Кременецького педагогічного коледжу Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І.

ЕКОЛОГІЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКИ

<i>Мороз О. В.</i> ЕКОЛОГІЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКИ МАЙБУТНЬОГО: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ.....	4
<i>Крупенко М. С., Тригуба О. В.</i> ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ РОДИНИ БОБОВИХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО БОТАНІЧНОГО САДУ.....	11
<i>Дух О. І., Повстюк М. В.</i> ОЦІНКА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ М'ЯЗОВОЇ СИСТЕМИ ПІДЛІТКІВ	17
<i>Кияненко Н. В.</i> ЗБЕРЕЖЕННЯ ПОЛІМОРФНОЇ ФЛОРИ JUGLANS REGIA ПІД СПРИЯТЛИВИМ ВПЛИВОМ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ.....	22
<i>Боровик А. Л.</i> ОЦІНКА ДИНАМІКИ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ХВОРОБИ ЩИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ.....	30
<i>Костик І. Р.</i> ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ ІЗ РІЗНИМ СТУПЕНЕМ АНТРОПОГЕННОГО ЗАБРУДНЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛ.).....	37

РОЗДІЛ ІІ.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА

<i>Ромашевська М. А.</i> ІЛЮЗІЯ БЕЗПЕКИ В ІНТЕРНЕТІ	48
<i>Костюченко А. М.</i> ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК ЧАСТИНА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА.....	54
<i>Горобець С. А.</i> ЗАГРОЗИ ТА РИЗИКИ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ, ЇХ ВПЛИВ НА ПСИХОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ ОСОБИСТОСТІ І СУСПІЛЬСТВА	61

РОЗДІЛ ІІІ.

ПОНЯТТЯ (НЕ)БЕЗПЕКИ В МОВІ ТА ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

<i>Дубровський Р. О.</i> (НЕ)БЕЗПЕЧНИЙ ГОЛОД У «ТЮРЕМНІЙ» АВТОБІОГРАФІЧНІЙ ПРОЗІ Г. ГОРДАСЕВИЧ.....	70
<i>Шайковський О. В.</i> БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НЕБЕЗПЕКА (НА МАТЕРІАЛІ ЕТНОМАРКОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУР).....	76
<i>Микуляк О. В.</i> НЕБЕЗПЕКА «FREMD SEIN» У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ МІГРАНТІВ.....	85
<i>Якимович В. А.</i> «ІНШИЙ» ЯК НЕБЕЗПЕЧНИЙ, ПРОТИСТАВЛЕНИЙ «СВОЄМУ» (ЗА ТВОРАМИ МАРІЇ МАТІОС)	93

РОЗДІЛ IV.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКИ (НЕБЕЗПЕКИ)

<i>Дячук І. М.</i> ВИКОРИСТАННЯ ГРАФІЧНО-МАЛЮНКОВОЇ ПРОЕКТИВНОЇ МЕТОДИКИ В ДОСЛІДЖЕННІ ВИЯВІВ ТРИВОЖНОСТІ У КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	103
<i>Бабій Н. Б.</i> ЕТНІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ.....	112
<i>Швець О. В.</i> НЕБЕЗПЕКА ВИНИКНЕННЯ ІНКОГРУЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДОШКІЛЬНИКІВ ВНАСЛІДОК ВИКОРИСТАННЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ У ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ТА ВДОМА	119
<i>Бодруг Н. А., Сербай Н. В.</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ	128
<i>Мельник Ю. С.</i> РЕЛІГІЙНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ СУЇЦИДАЛЬНИМ ТЕНДЕНЦІЯМ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	136
<i>Яцюк Н. М.</i> ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ГРАФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДІАГНОСТИКИ	143

РОЗДІЛ V.

УКРАЇНСЬКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКА КУЛЬТУРА: ПЕРСПЕКТИВИ, ВИКЛИКИ, ЗАГРОЗИ

<i>Іващук М. П.</i> МУЗИКОТЕРАПІЯ ЯК НОВІТНІЙ МЕТОД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХІЧНОЇ ЗЛАГОДЖЕНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ.....	154
<i>Єрусалимець А. Т.</i> КУЛЬТУРНА ЗАГРОЗА ЗАБУТТЯ ГЕНІЇВ НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ МИХАЙЛА ВЕРИКІВСЬКОГО	162

РОЗДІЛ VI.

ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

<i>Колісецький С. М.</i> НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ....	171
--	-----

ФОТОЗВІТ СЕМІНАРУ-ТУРПОХОДУ	178
--	------------

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	184
------------------------------------	------------

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

KREMENETS SCIENCE: OPEN AIR, АБО НАУКА В КРОСІВКАХ

Випуск II

За загальною редакцією Р. О. Дубровського

Дизайн та верстка:
Киричок С. В.

Підп. до друку 13.06.2017 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Друк RISO. Гарнітура Arial.
Ум. друк. арк. 10,93. Обл. вид. арк. 9,52.
Наклад 50 примірників.

Видано та виготовлено
Видавець ФОП Цюпак А.А.
Україна, м. Хмельницький, вул. Ломоносова, 17
e-mail: tzupaka@gmail.com, тел. 0673932668

Свідоцтво про держреєстрацію видавців, виготівників
та розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ХЦ № 019 від 25.02.2002 р.